

Food and Agriculture
Organization of the
United Nations

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog područja Grada Trebinja 2023-2027

*Trebinje
2023. godine*

Projektni tim

Dokument, „Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog područja Grada Trebinje 2023-2027“ izradio je i pripremio tim u sljedećem sastavu:

- Gordana Rokvić Knežić, domaći konsultant i profesor Univerziteta u Banjoj Luci
- Nikola Knežić, domaći konsultant za prehrambenu tehnologiju i sisteme kvaliteta
- Mirjana Radović, koordinatorica projekta ispred FAO
- Vlado Pijunović, šef kancelarije FAO za Bosnu i Hercegovinu
- Zvyagintsev Dmitry, šef regionalog ureda FAO
- Morten Kvistgaard, međunarodni konsultant
- Ayvazyan, Viktorya, konsultant za ruralni razvoj, FAO

Lokalni tim za izradu predmetnog dokumenta je imenovan u sljedećem sastavu:

- Dražen Bošković, zamjenik gradonačelnika Grada Trebinja
- Bojan Vučurević, načelnik odjeljenja za turizam, zaštitu životne sredine i preduzetništvo
- Veselin Dutina, direktor Agrarnog fonda Grada Trebinja
- Nataša Tučić, šef službe za LER
- Svjetlana Vuletić, Agrarni fond Grada Trebinja
- Slavica Čebedžija, , Agrarni fond Grada Trebinja
- Rade Drinjak, odjeljenje za porodicu i razvoj sela
- Jovo Runjevac, odjeljenje za porodicu i razvoj sela
- Nemanja Bodiroga, odjeljenje za porodicu i razvoj sela
- Veselin Savić, direktor Područne privredne komore Trebinje

Posebne zasluge u procesu izrade Strategije imaju i brojni učesnici radionica održanih za ove potrebe.

Sadržaj

1. UVOD.....	5
2. STRATEŠKA PLATFORMA	9
2.1. Situaciona analiza	9
2.1.1. Geografski položaj	9
2.1.2. Demografske karakteristike /trendovi.....	10
2.1.3. Stanje zaposlenosti i nezaposlenosti Grada Trebinja.....	13
2.1.4. Sveukupni ekonomski razvoj / značaj poljoprivrede u ekonomiji.....	15
2.1.5. Opšti trendovi poljoprivredne proizvodnje.....	19
2.1.6. Koordinacija lanca vrijednosti i razvoj tržišta	37
2.1.7 Ruralna ekonomija, kvaliteta života i diversifikacija ekonomskih aktivnosti	46
2.1.8 Životna sredina, šumarstvo, upravljanje zemljištem i vodama, klima i klimatske promene, kvalitet vazduha	65
2.1.9 Struktura lokalne uprave i politika poljoprivrednog i ruralnog razvoja	75
2.1.10 SWOT analiza.....	79
2.2. Strateško fokusiranje.....	81
2.3. Vizija razvoja	83
2.4. Strateški ciljevi razvoja.....	84
3. PRIORITETI I MJERE.....	88
4. KLJUČNI STRATEŠKI PROJEKTI.....	90
5. OPIS UNUTRAŠNJE I MEĐUSOBNE USKLAĐENOSTI STRATEŠKOG DOKUMENTA.....	94
6. OKVIRNI FINANSIJSKI PLAN	98
7. OKVIR ZA SPROVOĐENJE, PRAĆENJE, IZVJEŠTAVANJE I VREDNOVANJE STRATEŠKOG DOKUMENTA.....	101
8. PRILOZI STRATEŠKOM DOKUMENTU.....	104
Prilog 1:.....	104
8.1: Sažeti pregled strateških ciljeva, prioriteta i mjera.....	104
8.2: Detaljan pregled mjera.....	107
Prilog 2. Plan vrednovanja strateškog dokumenta.....	119

Spisak skraćenica

n.v.	Nadmorska visina
KM	Konvertibilna marka
BiH	Bosna i Hercegovina
ZPP	Zajednička poljoprivredna politika
CLC	CORINE Land Cover (Inventarizacija pokrova zemljišta u sklopu Programa CORINE)
CLLD	Community-led local development (Lokalni razvoj vođen zajednicom)
EU	Evropska unija
FAO	Food and Agriculture Organization of United Nations (Organizacija Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu)
BDP	Bruto domaći proizvod
BDV	Bruto dodatna vrijednost
HACCP	Hazard Analysis Critical Control Point (Analiza opasnosti i kritičnih kontrolnih tačaka)
IPARD	Instrument for Pre-Accession in Rural development (Instrument za prepristupnu pomoć u ruralnom razvoju)
MPŠiV	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
RS	Republika Srpska
KPP	Korištena poljoprivredna površina
UN	Ujedinjene nacije

1. UVOD

Izrada Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja, koordinisana je od strane lokalne uprave Grada Trebinja, a podržana od strane Svjetske organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO) kroz projekat "Jačanje kapaciteta privatnih i javnih sektora u prioritetnim lancima vrijednosti" (TCP/BiH/3705).

Glavni cilj izrade Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja je pružiti okvir za dinamičniji razvoj sektora poljoprivrede i ruralnih područja u cjelini, te uskladiti glavne pravce razvoja poljoprivrede i ruralnih područja grada sa strateškim okvirom razvoja na nivou Republike Srpske i Bosne i Hercegovine. U tom smislu razvojne mjere definisane Strategijom se nadopunjuju na već postojeće mjere za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja na republičkom nivou, pri čemu se nastoji izbjeći dupliranje mjera, a postići ciljano usmjeravanje sredstava u skladu sa prioritetnim potrebama lokalnog razvoja koje su proizašle iz Analize stanja poljoprivrede i ruralnih područja Grada Trebinja, uz uvažavanje komparativne prednosti sektora poljoprivrede i područja Grada Trebinja u cjelini.

Vremenski okvir za realizaciju Strategije predviđa period 2023-2027. čime je usklađen sa periodom donošenja novog strateškog okvira na republičkom nivou, kao i na nivou EU.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja nije samo sektorski dokument već dokument koji sagledava mogućnosti razvoja ruralnih područja sa šireg integralnog pristupa razvoju zajednice uključujući i uvažavajući mišljenja i potrebe predstavnika različitih društvenih grupa u proces razvoja, te uzimajući u obzir ekonomsku, ekološku i socijalnu stranu održivosti predloženih intervencija.

U tom smislu Strategija, bez obzira što se donosi na lokalnom nivou, uzima u obzir i smjernice Evropske unije za održiv razvoj poljoprivrede i ruralnih područja koje su definisane Zelenim planom EU, odnosno Zelenom agendom za Zapadni Balkan, te njima pridruženih EU Strategije biodiverziteta 2030, EU Strategije od farme do stola i Strategije „jedno zdravlje“. Pa iako se zakonodavni okvir za provođenje principa definisanih ovih strateškim dokumentima donosi na republičkom nivou, odgovornost je lokalne uprave da osigura okvir za uspješno prilagođavanje subjekata u sektoru novim okolnostima poslovanja na tržištu, te da uskladi strateške smjernice lokalnog ruralnog razvoja sa okvirima koje donosi Zeleni plan.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja je dokument koji po prvi put za područje Grada Trebinja definiše partnerstvo kao model upravljanja i sprovođenja ovog strateškog dokumenta. Participativni pristup u upravljanju ruralnim razvojem podrazumijeva saradnju javnog, poslovnog i civilnog sektora u svim fazama planiranja, realizacije i praćenja Strategija razvoja na lokalnom nivou. Na taj način osigurava se veći stepen transparentnosti, inkluzivnosti i postizanje konsenzusa u usaglašavanju razvojnih prioriteta, te unapređuje okvir za finansijsko planiranje i realizaciju programa razvoja.

Važno je napomenuti da je Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja urađena u vrijeme kada se sistem poljoprivredne proizvodnje u Bosni i Hercegovini (BiH) postepeno mijenja uslijed konkurentnog pritiska prouzrokovanog integrisanjem regionalnih tržišta i uvođenjem bescarinskog pristupa država članica EU tržištima u BiH. Zbog svih tih bitnih promjena, predviđa se širenje proizvodnje i prodaje u određenim nišama poljoprivrednih proizvoda. Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja je koncipirana tako da podržava prilagođavanje predviđenim promjenama u skladu sa prioritetima razvoja i mogućnostima definisanim na lokalnom nivou. Stoga će ruralni razvoj postati sve značajniji element poljoprivredne politike, naročito kod osmišljavanja i provođenja mjera kojima će se pomoći lokalnom stanovništvu da iznađe alternativne izvore sticanja prihoda i zaposlenja izvan poljoprivredne proizvodnje, s obzirom na opadanje ukupne zaposlenosti u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Stoga se Strategijom pruža okvir pomoću kojega će ovo biti

moguće postepeno postići, pritom osiguravajući jačanje komercijalno održive poljoprivredne proizvodnje i prerade.

Strategija sadrži:

- i. Sažetu analizu postojeće situacije u gradu Trebinju, s naglaskom na poljoprivredu i ruralni razvoj;
- ii. Sažetu analizu prednosti, nedostataka, mogućnosti i prijetnji po poljoprivredu i ruralna područja Grada Trebinja;
- iii. Strateški okvir i prioritete razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u narednih šest godina;

Vizija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja je sumirana u nekoliko izjava:

- Grad Trebinje - grad porodične poljoprivredne proizvodnje, gdje je poljoprivreda poželjan biznis za sve generacije;
- Grad Trebinje - grad uzbudljivih mirisa i ukusa, gdje je u svakom proizvodu sela utkano naslijeđe predaka, miris zemlje i hercegovačkog bilja, svježina vode i toplina trebinjskog sunca;
- Grad Trebinje – grad (autentičnih) sela uklesanih u kamenu u koje se vraća život kroz poljoprivredu i turizam.

Na osnovu utvrđene vizije, ciljevi Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja mogu biti iskazani kroz tri opšta cilja: (1) Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta, (2) Održivo upravljanje prirodnim resursima i (3) Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz ostvarivanje novih izvora prihoda i unapređenja fizičke infrastrukture i dostupnosti javnih/društvenih usluga.

Uspješno ostvarenje vizije i opštih ciljeva Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja zahtijeva kombinaciju različitih izvora finansiranja i mnoge resurse kako bi se provele potrebne akcije i predložene mjere.

Metodološki pristup u izradi Strategije odnosio se na UN metodologiju za integrisano planiranje lokalnog razvoja (MIPRO). Ova metodologija podrazumijeva provođenje procesa planiranja u fazama, od kojih su najvažnije pripremna faza, faza analize i faza kreiranja strateške platforme.

Korišten je integralni pristup u smislu integracije različitih sektora u strukturu ruralne ekonomije u procesu kreiranja vizije i pravaca razvoja, sa naglaskom na integrisanje poljoprivrede, turizma i drugih ekonomskih djelatnosti od značaja za razvoj Grada Trebinja. Integralni pristup je podrazumijevao i integrisanje različitih društvenih grupa u proces planiranja i definisanja novog plana razvoja: predstavnici javnog sektora (Gradska administracija, Agrarni fond Grada Trebinja, Turistička organizacija Grada Trebinja, Područna Privredna komora Trebinje, Zavod za zapošljavanje-biro Trebinje), kao i privatnog sektora: predstavnici poljoprivrednika, prerađivača, te predstavnici civilnog sektora: udruženja proizvođača vina, udruženje pčelara i dr.

Prostorni pristup je podrazumijevao definisanje teritorije obuhvata plana, koja se u ovom slučaju poklapa sa administrativnim granicama Grada Trebinja, te uključuje kompletno područje Grada klasifikovanu kao ruralno područje. Iako zvanične kategorizacije ruralnog područja nema u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini za potrebe izrade ovog plana korišten je OECD-ov kriterij gustine naseljenosti stanovništva po km², po kojem je ruralni svaki prostor koji ima manje od 150 stanovnika po km². Prema navedenoj klasifikaciji Grad Trebinje ima jedno urbano naselje, dok su ostala naselja ruralnog tipa.

Participativni pristup primjenjen je uključivanjem svih lokalnih aktera u proces izrade Plana korištenjem različitih alata tokom sve tri faze procesa planiranja: radionice, intervjui, ankete. S

obzirom da se proces izrade Strategije odvijao u uslovima pandemije izazvane Korona virusom, organizacija radionica se odvijala u skladu sa epidemiološkim mjerama. U odnosu na date mjere, radionice su odgađane za periode kada su mjere dozvoljavale okupljanja u zatvorenom prostoru uz poštovanje minimalne distance između učesnika. U skladu sa navednim broj učesnika na radionicama je bio ograničen na 20 učesnika. Ukupno je održano tri radionice. Intervju je obavljen telefonskim putem, a konsultovani su načelnici odgovarajućih odjeljenja gradske administracije, kao i predstavnici javnih ustanova, te predstavnici Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Konsultovano je ukupno 14 ispitanika. Umjesto provođenja nove ankete u ruralnom području, korišteni su rezultati Ankete provedene na području Grada Trebinja 2019. godine za potrebe izrade Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Republike Srpske. Anketa je obuhvatila 30 od ukupno 327 domaćinstava koja su se na popisu stanovništva 2013. godine izjasnila kao domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i plasiraju proizvode na tržište.

Pripremna faza se odnosila na mapiranje aktera od značaja za uključivanje u proces planiranja. Mapiranje aktera je podrazumijevalo identifikaciju ključnih aktera, identifikaciju njihovih kapaciteta i interesa (koliko mogu i hoće) i određivanje moguće uloge u pripremi i implementaciji strategije. Na osnovu sprovedene analize (tokom prve pripremne radionice) imenovan je Lokalni tim za rad na izradi Plana razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, kao i kontakt tačka, odnosno šef tima.

Faza analize obuhvatala je prikupljanje podataka iz sekundarnih izvora o relevantnim aspektima stanja, prikupljanje kvalitativnih podataka i analizu podataka sa trendovima i nalazima, kreirajući na taj način informacijski osnov za praćenje i analizu podataka. Metode i alati korišteni tokom ove faze planiranja odnosile su se na: baza podataka iz sekundarnih izvora, ankete i intervjui za podatke iz primarnih izvora. Sekundarni podaci su preuzeti od Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske, Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske, Agencije za posredničke, informatičke i finansijske usluge, Turističke organizacije Grada Trebinja, Agencije za mala i srednja preduzeća Republike Srpske, Agrarnog fonda Grada Trebinja, relevantnih Odjeljenja Grada Trebinja. Primarni podaci su dobijeni uključivanjem lokalnih predstavnika u proces prikupljanja podataka, informacija, te tokom diskusija vođenih u procesu izrade Plana, kroz organizovanje radionica i konsultacija vođenih između radnih sastanaka. U pojedinim elementima ocjene stanja uzete su u obzir i analize i podaci prethodnih ili važećih strateških dokumenata na nivou grada.

Jedan od najvažnijih alata korištenih prilikom izrade Strategije i definisanja strateških ciljeva i prioriteta je bila analiza prednosti, nedostataka, mogućnosti i prijetnji (SWOT analiza) čija je svrha bila sagledati prednosti i nedostatke sektora poljoprivrede, njegovih podsektora i cijeli niz drugih djelatnosti/usluga koje su bitne za ruralni razvoj Grada Trebinja te mogućnosti i ograničenja razvoja grada. Što se tiče informacija o ruralnom razvoju koje nedostaju (kvalitet života, diversifikacija djelatnosti i dr.) korištene su informacije i podaci (rezultati terenskog istraživanja) realizovanih za potrebe izrade Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srpske za period do 2027. godine.

Definisanje strateške platforme podrazumijevalo je definisanje vizije razvoja sektora poljoprivrede i ruralnih područja do 2027. godine, kao i hijerarhije ciljeva sa pripadajućim indikatorima, odnosno logike intervencije za budući strateški period. Ova faza je takođe uključivala usklađivanje sa Planovima višeg nivoa na lokalnom, republičkom i državnom nivou, kao i glavnim strateškim smjernicama nove Zajedničke poljoprivredne politike Evropske unije vezanih za Zeleni dogovor.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja je izrađena po principima transparentnosti, uz otvorenost prema javnosti u svim fazama njegove izrade. To je urađeno kroz nekoliko radionica na kojima su vođenje stručne i javne diskusije. Na tim diskusijama i razgovorima su učestvovali svi zainteresovani akteri, članovi lokalnog tima za izradu Strategije i ostali zainteresovani akteri sa direktnom ili indirektnom ulogom u koncipiranju, a nakon usvajanja i praktičnom provođenju Strategije. Na taj način je Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja postao zajednički

proizvod predstavnika javnog, poslovnog i civilnog sektora, čime je osiguran učinak na kvalitetu i završni format Strategije.

Najvažnije aktivnosti povezane s radom na izradi Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja su:

- Održana pripremna radionica na kojoj je predstavljena metodologija izrade dokumenta, dogovoren prijedlog sadržaja buduće strategije, izvršeno mapiranje ključnih aktera koji trebaju biti uključeni ili konsultovani u izradi strategije, identifikovani potrebni podaci i izvori podataka za procjenu stanja poljoprivrede i ruralnog razvoja, utvrđen vremenski okvir za izradu dokumenta. U okviru ove radionice održana je obuka učesnika vezana za različite pristupe u izradi strateških dokumenata ruralnog razvoja na lokalnom nivou, kao i predstavljanje Zelene agende EU i implikacija za Zapadni Balkan.

- Održana SWOT i validaciona radionica na kojoj je prezentovana analiza stanja razvoja poljoprivrede i ruralnih područja i provedena validacija podataka u diskusiji sa učesnicima radionice, identifikovana SWOT matrica u okviru diskusije organizovane na tri teme: poljoprivreda, ruralni razvoja i institucionalna i finansijska podrška.

- Održana treća radionica na temu definisanja strateške platforme i mjera za poljoprivredu i ruralni razvoj Grada Trebinja, vizije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja, te predstavljanje mogućeg modela upravljanja i finansiranja Strategije. U okviru ove radionice održana je obuka Lokalnih aktera vezanih za reformu Zajedničke agrarne politike, definisanje novog IPAIII programskog okvira, kao i definisanje novih smjernica agrarne politike Republike Srpske za period do 2027. godine.

2. STRATEŠKA PLATFORMA

2.1. Situaciona analiza

2.1.1. Geografski položaj

Grad Trebinje se prostire na površini od 904 km². Trebinje je najjužniji grad Republike Srpske i Bosne i Hercegovine. Nalazi se u dolini rijeke Trebišnjice, na tromeđi BiH, Republike Crne Gore i Republike Hrvatske. Nadmorska visina urbanog dijela grada je oko 275m. Grad se nalazi na značajnoj raskrsnici puteva, udaljen od Dubrovnika 27 km, od Mostara 115 km, Banja Luke 360 km, Nikšića 70 km, Podgorice 120 km, Herceg Novog 38 km, Sarajeva 230 km, Beograda 480 km.

Na teritoriji grada nalaze se i tri granična prelaza: dva sa Crnom Gorom (prema Nikšiću i Herceg Novom) i jedan sa Hrvatskom (prema Dubrovniku).

Prema Prostornom planu Republike Srpske do 2025. godine, Grad Trebinje je primarni regionalni centar energetske-agro-turističke regije Trebinje-Foča (oko 104.000 stanovnika). Nalazi se na južnoj osovini razvoja Republike Srpske. Ova razvojna osovina ide pravcem od Višegrada (sekundarni regijski centar, koji posljednjih godina doživljava reafirmaciju u smislu razvoja turizma), preko Foče, Gacka, Bileće, i završava se u Trebinju – gradu sličnih atributa kao Višegrad, ali većih razvojnih kapaciteta i većeg ranga.¹

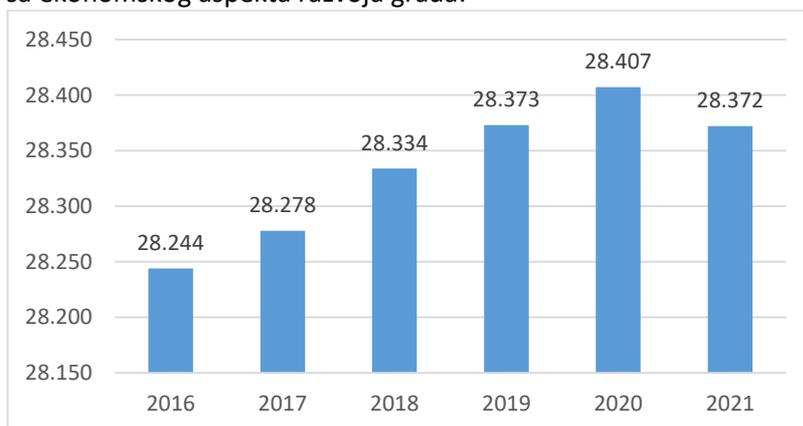
Karta 1: Geografski položaj Grada Trebinja

Teritoriju Grada Trebinja čini 118 naselja grupisanih u osamnaest mjesnih zajednica: MZ Gornje Police, MZ Donje Police, MZ Ložiona, MZ Tini, MZ Centar, MZ Zasad, MZ Hrupjela, MZ Gorica, MZ Lastva, MZ Petrovo Polje, MZ Pridvorci, MZ Zubci, MZ Veličani, MZ Podbrđe, MZ Ljubomir, MZ Mosko, MZ Šuma i Površ i MZ Poljice Popovo.

¹ Strategija razvoja Grada Trebinja, 2018-2027 godine

2.1.2. Demografske karakteristike /trendovi

Za razliku od drugih gradova i opština Republike Srpske, Trebinje je jedan od rijetkih gradova koji imaju pozitivan migracioni saldo i gdje se broj stanovnika iz godine u godinu povećava. Analizirajući kretanje ukupnog broja stanovnika Grada Trebinja u periodu 2016-2021 primjetno je povećanje populacije ovog područja. Tako se procijenjeni ukupan broj stanovnika sa 28.244 u 2016. godini povećao na 28.372 stanovnika 2021. godine ili za 0,4 %. Ovo povećanje vezano je samo za urbani dio grada, a kontinuitet pozitivnih migracionih trendova je pokazatelj koji može biti stimulativan kako sa socijalnog tako i sa ekonomskog aspekta razvoja grada.

Izvor: Gradovi i opštine Republike Srpske, Republički zavod za statistiku Republike Srpske
Grafikon 1: Kretanje (procijenjenog) broja stanovnika Grada Trebinja, 2016-2021. godine

Prema rezultatima posljednjeg popisa stanovništva u BiH, iz 2013. godine (prema podacima Agencije za statistiku BiH 2013) ukupan broj stanovnika u grada Trebinju iznosi 29.198, smještenih u 141 pripadajućih naselja². Poređenjem naselja po veličini između prethodna dva popisa, možemo primijetiti značajan rast broja naselja bez stanovnika, kao i naselja do 10 stanovnika, te pad broja naselja do 100 i 500 stanovnika. Ovi podaci upućuju na opšti trend napuštanja ruralnih područja i koncentrisanje stanovništva u jednom urbanom naselju.

Tabela 1: Struktura naselja po broju stanovnika³

Veličina naselja	Popis 1991.	Popis 2013.
nenaseljeno	5 naselja	23 naselja
1 - 10 stanovnika	26 naselja	45 naselja
11 - 100 stanovnika	91 naselja	61 naselja
101 - 500 stanovnika	16 naselja	9 naselja
501 - 1.000 stanovnika	2 naselja	2 naselja
1.001 - 5.000 stanovnika	0 naselja	0 naselja
>5.000 stanovnika	1 naselje	1 naselje

Izvor: Popis stanovništva 2013 godine, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

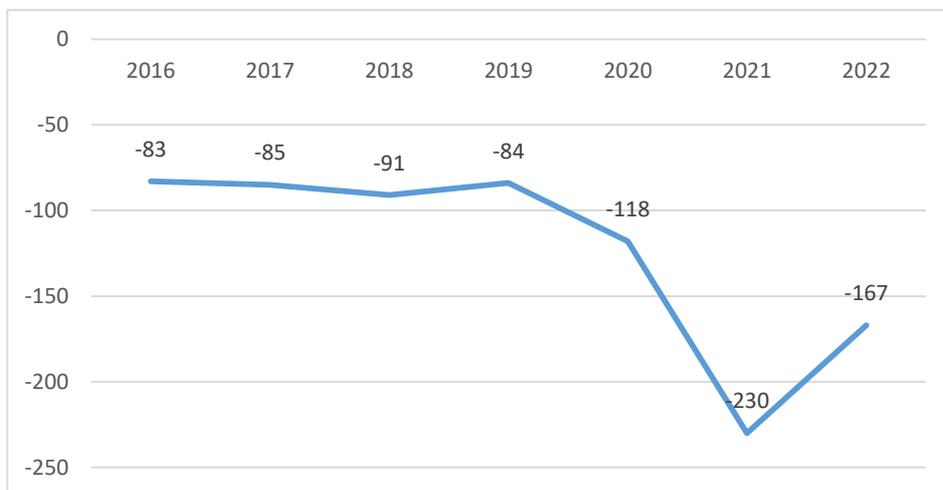
Prema podacima Agencije za statistiku BiH, strukturu naselja čini jedno urbano naselje dok su ostala naselja ruralnog tipa. Od ukupnog broja stanovnika njih oko 80% čini urbano stanovništvo, što znači da u ruralnim dijelovima živi oko 20% stanovništvo. Prosječna gustina naseljenosti stanovništva je

² Podaci vezani za popis iz 2013. godine sa kojima operišu Agencija za statistiku BiH i Republički zavod za statistiku RS se donekle razlikuju, usljed primjene različite metodologije za obradu.

³ Agencija za statistiku BiH.

33,9 stanovnika po km², pri čemu je prosječna gustina naseljenosti urbanog stanovništva 1.040,3 stanovnika po km², a ruralnog 6,5 stanovnika po km².

Podaci pokazuju izražen negativan trend ruralno-urbanih migracija, odnosno imigracija ili napuštanja ruralnog područja, koji nažalost za područje Istočne Hercegovine datira duboko u prošlost i ne može se vezati isključivo za savremenu istoriju Grada Trebinja.

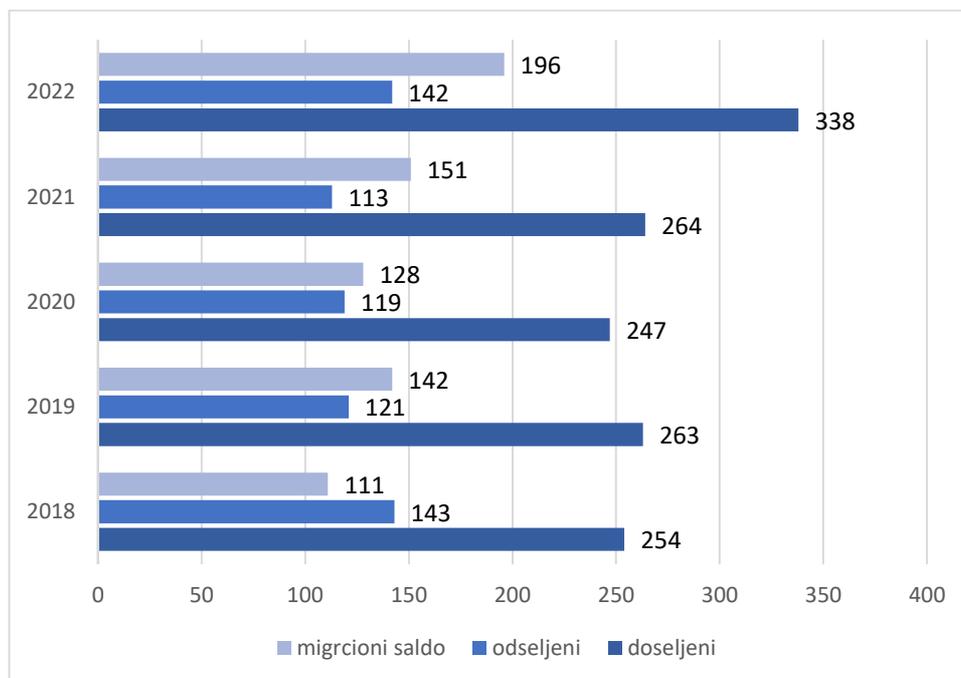

Izvor: Bilten Demografske statistike, 2022. godina, Republički zavod za statistiku

Grafikon 2: Kretanje prirodnog priraštaja stanovništva Grada Trebinja za period 2016-2022 godine

I Grad Trebinje, kao i većinu drugih opština u Republici Srpskoj karakteriše negativan prirodni priraštaj, koji se nažalost održao tokom cijelog analiziranog perioda 2016-2022. godina. Pregledom grafikona 2 uočavaju se stalne negativne vrijednosti ovog pokazatelja.

Zahvaljujući pozitivnom migracionom saldu u analiziranom vremenskom periodu, uprkos negativnom prirodnom priraštaju, ukupan broj stanovnika na nivou grada se povećava.

Izvor: Bilten Demografske statistike, 2022 godina, Republički zavod za statistiku

Grafikon 3: Kretanje broja odseljenih, doseljenih i saldo migracija stanovnika Grada Trebinja, 2018-2022.

Pozitivan saldo migracija rezultat je prije svega ekonomske i političke stabilizacije kako na lokalnom tako i na republičkom nivou, a imao je uticaj i na investiciona ulaganja u turizam i druge privredne sektore, investicije u razvoj infrastrukture, što je odraz pozitivnih migracionih kretanja prema Gradu Trebinju.

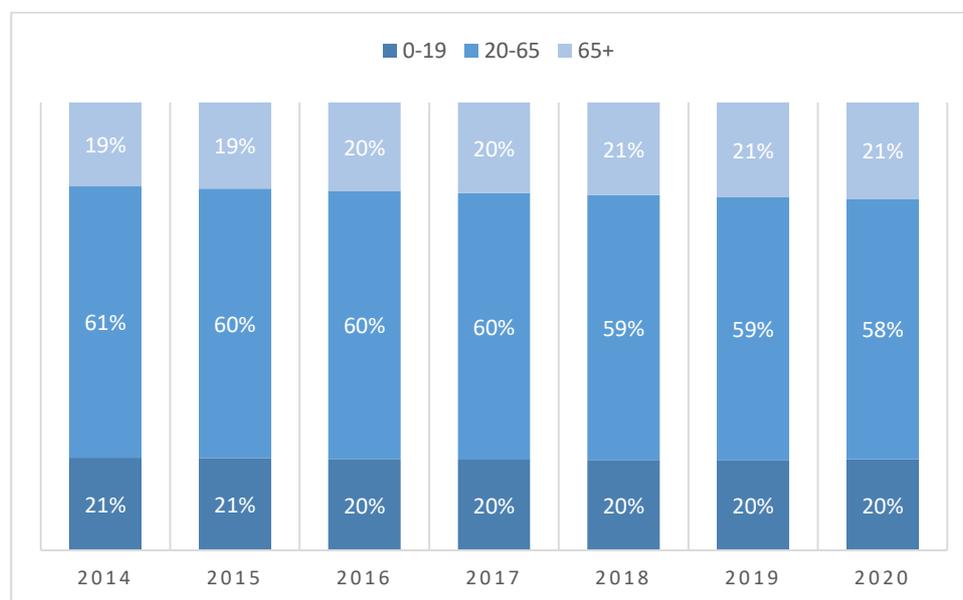
Podaci iz Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u 2013. godini omogućili su sagledavanje stanja u broju i strukturi domaćinstava prema tipu naseljenog mjesta na području Grada Trebinja. Prema ovim podacima na području grada evidentirana su 9.394 domaćinstava od čega je 7.527 u urbanom dijelu grada, a 1.867 domaćinstava pripada njenim ruralnim područjima.

Tabela 2: Broj domaćinstava prema broju članova u ruralnim naseljenim mjestima Grada Trebinja

Teritorija	Broj članova					UKUPNO
	Jedan član	Dva člana	Tri člana	Četiri člana	Pet i više članova	
Urbano	1,353	1,808	1,569	1,523	1,274	7,527
	18%	24%	21%	20%	17%	
Ruralno	495	509	302	242	319	1,867
	27%	27%	16%	13%	17%	
Ukupno	1,848	2,317	1,871	1,765	1,593	9,349
	20%	25%	20%	19%	17%	

Izvor: Domaćinstva prema broju članova, naseljena mjesta, Grad Trebinje, Popis 2013 godine, Republički zavod za statistiku Republike Srpske

Posmatrajući strukturu domaćinstava prema broju članova koji žive u ruralnim dijelovima Grada Trebinja uočava se da najveće učešće imaju domaćinstava sa jednim članom (27%) i dva člana (27%), a prosječno ruralno domaćinstvo broji 2,9 članova što je približno prosjeku na nivou grada koji iznosi 3,02 kao i Republičkom prosjeku od 2,85.

Izvor: Republički zavod za statistiku

Grafikon 4: Procjene stanovništva prema starosti (starosne grupe)

Analiza starosne strukture stanovništva Grada Trebinja pokazuje karakteristike izraženog starenja stanovništva. Indeks starenja (odnos starosne kategorije preko 65 godina i ukupnog broja stanovnika) iznosi preko 19% u svim godinama posmatranja, pri čemu se svaka vrijednost iznad 12% smatra pokazateljem izraženog starenja stanovništva. Takođe, vrijednost starosne zavisnosti (stariji

od 65 godina i mlađi od 14 godina u odnosu na radno sposobno stanovništvo) je dostigla vrijednost preko 100%, pri čemu je svaka vrijednost iznad 40% znak uznapredovalog demografskog starenja stanovništva.

U ukupnoj populaciji Grada Trebinja, prema podacima za 2021. godinu, ženska populacija broji 14.529 stanovnika ili 51,21%, a muška 13.843 stanovnika ili 48.79%. Prema starosnoj strukturi, ženska populacija obuhvata u prosjeku veći broj starijih osoba ženskog pola starijih od 65 godina (24,74%), za razliku od muške populacije gdje je učešće starijih od 65 godine niže u odnosu na prosjek grada (18,48%).

Izneseni pokazatelji za područje Grada Trebinja jasno ukazuju na sve izraženija negativna demografska kretanja i tendencije za ruralno područje i starosnu strukturu stanovništva u cjelini i traže relativno brzu reakciju donosioca prije svega političkih odluka. Ova činjenica treba biti jedna od ključnih prijatnji (slabosti) u definisanju budućih strateških pravaca djelovanja i mjera poljoprivredne/ruralne politike ovog područja.

2.1.3. Stanje zaposlenosti i nezaposlenosti Grada Trebinja

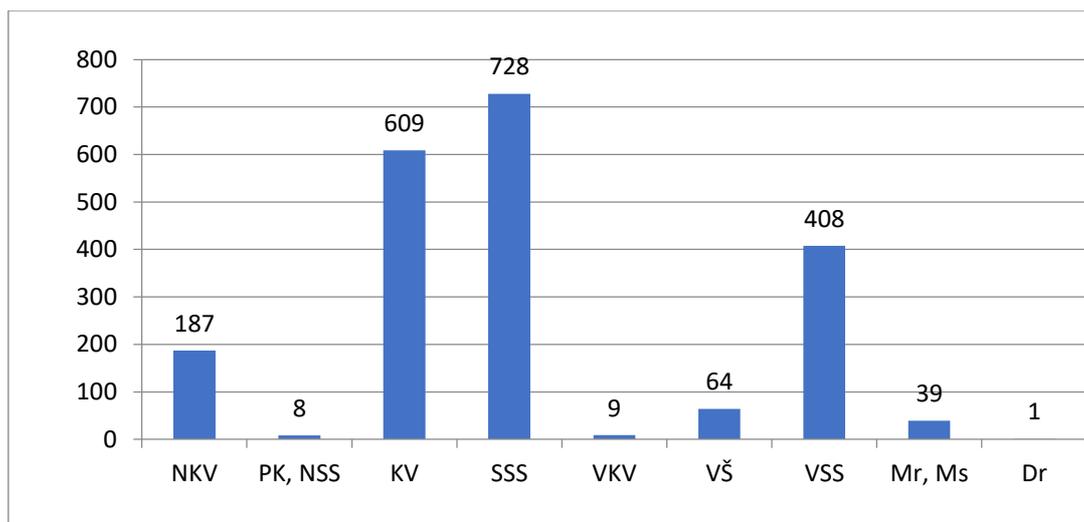
Nezaposlenost stanovništva, a posebno ruralnog, svakako je od jedan od najvećih ekonomskih, ali i političkih i socijalnih problema svakog područja pa i Grada Trebinja. Ukupna formalna nezaposlenost je jako visoka i iznosi 34% prema podacima posljednjeg Popisa stanovništva. U periodu 2017-2022 godine broj nezaposlenih je opao sa 2.712 na 2.053, sa minimumom u 2019. godini kada je zabilježeno 1.908 nezaposlenih lica. Veći je broj nezaposlenih ženskih osoba u odnosu na muške osobe. U 2022. godini od ukupno 2.053 nezaposlenih osoba 1.169 ili 57% su bile žene, dok su 884 ili 43% bili muškarci.

Tabela 2: Zaposlenost i nezaposlenost Grada Trebinja za period 2017-2022. godine

Opis	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Zaposleni	8.061	8.355	8.462	8.417	8.793	8.764
Muškarci	4.398	4.518	4.517	4.440	4.574	4.645
Žene	3.663	3.837	3.945	3.977	4.219	4.119
Nezaposleni	2.712	2.084	1.908	2.522	2.228	2.053
Muškarci	1.284	1.065	883	1.142	989	884
Žene	1.428	1.019	1.025	1.380	1.239	1.169

Izvor: Republički zavod za statistiku, Gradovi i opštine Republike Srpske 2022

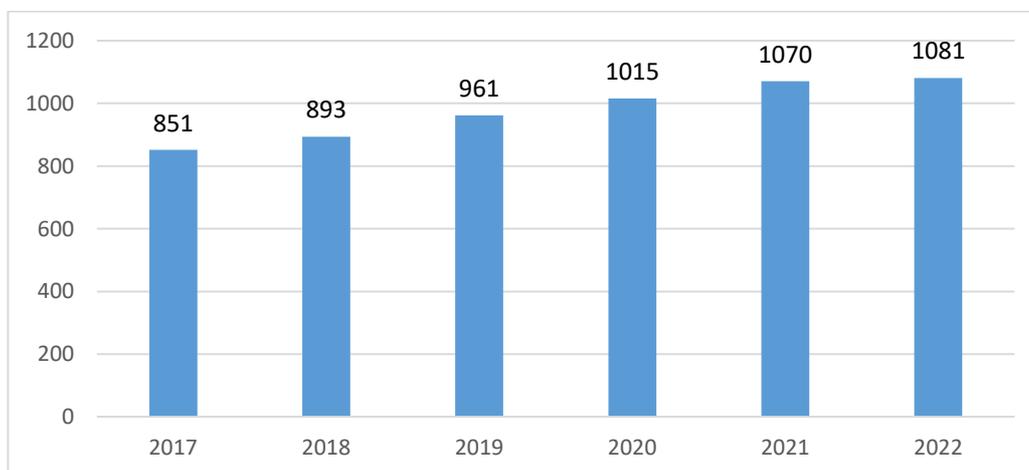
Sektor A (poljoprivreda, lov i ribolov) ima značajnu ali ipak nisku ulogu u formalnoj zaposlenosti stanovništva Grada, sudeći barem prema podacima posljednjeg Popisa stanovništva, u kome sektor poljoprivrede učestvuje sa 2% u ukupnoj zaposlenosti stanovništva grada, dok se sa zaposlenim u prehrambenoj industriji taj procenat kreće do 7.5%. Za područje poljoprivrede pored formalne značajna je i neformalna zaposlenost koja se uglavnom odnosi na vlasnike ili nosioce porodičnih poljoprivrednih gazdinstava. Prema podacima Popisa stanovništva, broj domaćinstava na području Grada Trebinja koje obavljaju poljoprivrednu djelatnost iznosi 2.485, međutim broj onih koji su tržišno orijentisani je mali i iznosi samo 327 domaćinstava.

Izvor: Zavod za zapošljavanje Republike Srpske, Filijala Trebinje
Grafikon 5: Struktura nezaposlenih osoba prema stručnoj spremi, 2022

Struktura nezaposlenih osoba prema stručnoj spremi pokazuje da je od ukupno 2.053 nezaposlenih osoba koliko ih je bilo u 2022. godini, najviše onih sa završenom srednjom stručnom spremom (35%) i kvalifikovane radne snage (30%). Kao što se iz grafikona vidi nije mali ni broj nezaposlenih visokoobrazovanih osoba (240 ECTS) koji učestvuju sa 20% u ukupnom broju nezaposlenih.

Kao posljednji ekonomski pokazatelj koji je analiziran u dijelu analize tržišta rada je kretanje visine prosječne mjesečne neto plate u periodu 2017-2022. U ovom periodu na području Grada Trebinja zabilježena je tendencija povećanja mjesečne neto plate. Neto plata u 2017. godini je iznosila 851 KM i nakon toga stalno je rasla tako da je u 2022. godini dostigla nivo od 1081 KM (bazni indeks 127, tabela 4).

Izvor: Gradovi i opštine Republike Srpske, 2023 godina, Republički zavod za statistiku
Grafikon 6: Prosječna neto plata Grada Trebinja, Period 2017 – 2022, u KM

Tabela 4: Indeksi prosječnih neto plata za period 2017-2022 godina

godina	2017	2018	2019	2020	2021	2022
prosječna plata	851	893	961	1015	1070	1081
lančani indeks	-	105%	108%	106%	105%	101%
bazni indeks		105%	113%	120%	126%	127%

2.1.4. Sveukupni ekonomski razvoj / značaj poljoprivrede u ekonomiji

Za ekonomiju Grada Trebinja značajan je i broj malih i srednjih preduzeća. Od ukupnog broja poslovnih subjekata (346) broj poslovnih subjekata u sektoru poljoprivrede i prehrambene industrije je mali, te je posledično niska i ukupna formalna zaposlenost.

Tabela 4: Broj poslovnih subjekata u sektoru poljoprivrede na području Grada Trebinja, 2016-2022.

		2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
1.	AD	1	1	1	2	2	2	2
2.	DOO	9	9	9	8	9	9	7
3.	Zadruga	3	4	4	4	3	3	3
	Ukupno	12	13	13	14	14	14	12

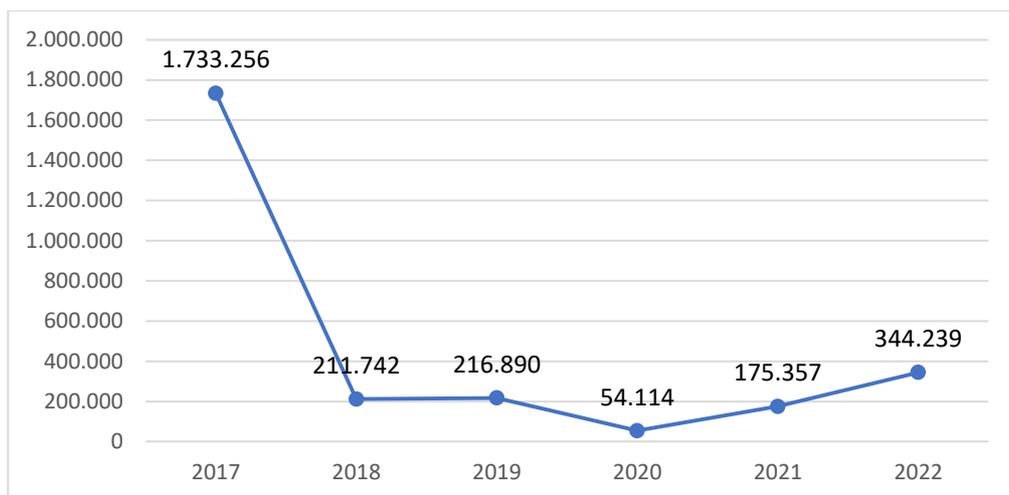
Izvor: Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge

U pregledu djelatnosti poslovnih subjekata koji su bili aktivni u 2022. godine, vidimo da u poljoprivrednom sektoru Grada Trebinja dominira uzgoj ostalih životinja odnosno pčela i proizvodnja meda, kao i vinogradarstvo odnosno proizvodnja grožđa. Međutim prisutni su i uzgoj žitarica, kao i mješovita proizvodnja.

Prema podacima Agencije za posredničke, informatičke i finansijske usluge za period 2016-2022 godine navedeni subjekti su iz negativnog rezultata u prvoj godini prešli u pozitivan finansijski rezultat sve do 2022.godine. Najveći doprinos ukupnoj neto dobiti sektora imale su firme "NATURE LINE" d.o.o. Trebinje i „POPOVO POLJE“ Trebinje.

Tabela 5: Lista aktivnih poslovnih subjekata iz sektora poljoprivrede, 2022. godina

Redni broj	Naziv kompanije	Vrsta djelatnosti
1.	PZ "TREBINJE" p.o. Trebinje	Gajene žitarica i drugih usjeva i zasada
2.	"LEOTAR FRUIT" d.o.o. Trebinje	Gajenje bobičastog, orašastog i ostalog voća
3.	"Popovo polje" a.d.	Gajenje grožđa
4.	"DJORDAN GROUP" d.o.o. Trebinje	Gajenje grožđa
5.	"PLANTA BELLA" d.o.o. Trebinje	Gajene biljaka za spravljanje napitaka i začina
6.	Pcelarska zadruga "ŽALFIJA"	Uzgoj ostalih životinja
7.	"NATURE LINE" d.o.o. Trebinje	Uzgoj ostalih životinja
8.	"ROGAN" d.o.o. Trebinje	Mješovita poljoprivredna proizvodnja
9.	"AGROFIN" d.o.o. Trebinje	Mješovita poljoprivredna proizvodnja
10.	"Volim Med" d.o.o. Trebinje	Uzgoj ostalih životinja
11.	PZ "Smokvica" Trebinje	Gajenje tropskog i suptropskog voća
12.	Agrarni fond Grada Trebinja	Regulisanje i doprinos uspješnijem poslovanju privrede

Izvor: Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge
Grafikon 7: Ukupan neto poslovni rezultat u sektoru poljoprivrede

Na području Grada Trebinja u 2022. godini poslovalo je 15 poslovnih subjekata u oblasti prehrambene industrije i svi su registrovani kao društva sa ograničenom odgovornošću.

Tabela 6: Broj poslovnih subjekata u prehrambenoj industriji, 2016-2022.

Subjekti	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
DOO	14	15	15	13	14	14	12
Ukupno	14	15	15	13	14	14	12

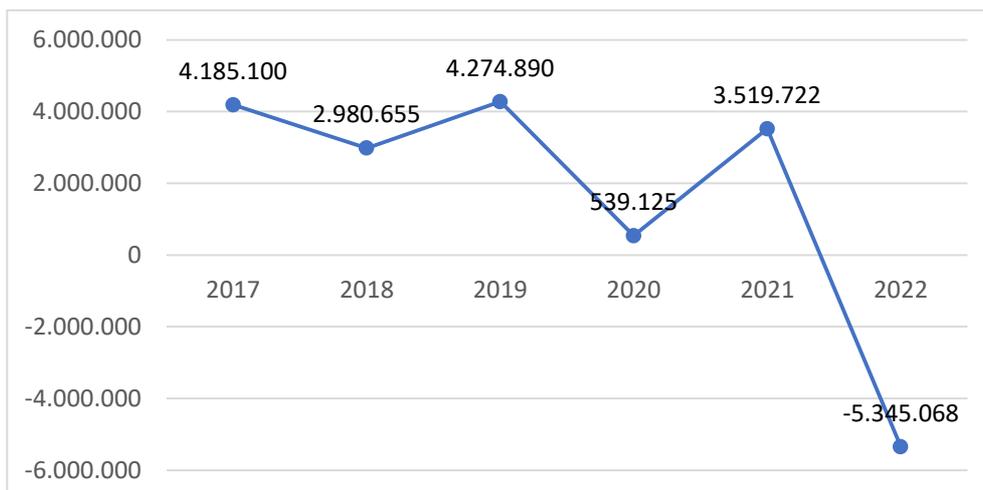
Izvor: Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge

U tabeli 7. prikazan je pregled registrovanih subjekata u sektoru prehrambene industrije sa područja Grada Trebinja koji su aktivno poslovali u toku 2022. godine.

Na listi kompanija iz sektora prehrambene industrije dominira proizvodnja vina, zatim je tu proizvodnja konditorskih proizvoda, te proizvodnja proizvoda od mesa. Ukupan neto poslovni rezultat u prehrambenoj industriji je pozitivan za sve godine posmatranja, a najveće učešće u neto dobiti prehrambene industrije na području Grada Trebinja ostvaruje kompanija SWISSLION.

Tabela 7: Pregled aktivnih registrovanih subjekata u sektoru prehrambene industrije, 2022. godina

Redni broj	Naziv kompanije	Vrsta djelatnosti
1.	"MESO PROMET" d.o.o. Trebinje	Proizvodnja proizvoda od mesa i mesa peradi
2.	"ARTOS" d.o.o. Trebinje	Proizvodnja hljeba i peciva
3.	RDT Swisslion	Proizvodna kakaa, čokolade i konditorskih proizvoda
4.	"AM-PAK" d.o.o. Trebinje	Prerada čaja i kafe
5.	"DD MIX" d.o.o.	Proizvodna gotove hrane za domaće životine
6.	"PODRUM PAVICEVIC" doo Trebinje	Proizvodnja vina od grožđa
7.	"PODRUMI MANASTIRA TVRDOŠ" d.o.o. Trebinje	Proizvodnja vina od grožđa
8.	"PODRUMI VUKOJE 1982" d.o.o. Trebinje	Proizvodnja vina od grožđa
9.	"PODRUM TARANA" d.o.o. Trebinje	Proizvodnja vina od grožđa
10.	"WINE DESIGN" d.o.o. Trebinje	Proizvodnja vina od grožđa
11.	DOO "MAGISTRA"	Proizvodna sladoleda i drugih smrznutih smjesa
12.	"KOMRAD" d.o.o. Trebinje	Proizvodnja vina od grožđa
13.	D.O.O. "Jokanovic"	Proizvodnja proizvoda od mesa i mesa peradi

Izvor: Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge

Grafikon 8: Ukupan neto poslovni rezultat sektora prehrambene industrije

Vrijednost poljoprivredne proizvodnje

Vrijednost proizvodnje (output) poljoprivrednih proizvoda na području Grada Trebinja u periodu 2015-2019 pokazuje tendenciju povećanja. Ukupni poljoprivredni output u 2015. godini je iznosio 14,22 miliona KM, a u 2019. se povećao i dostigao nivo od 16,36 miliona KM.

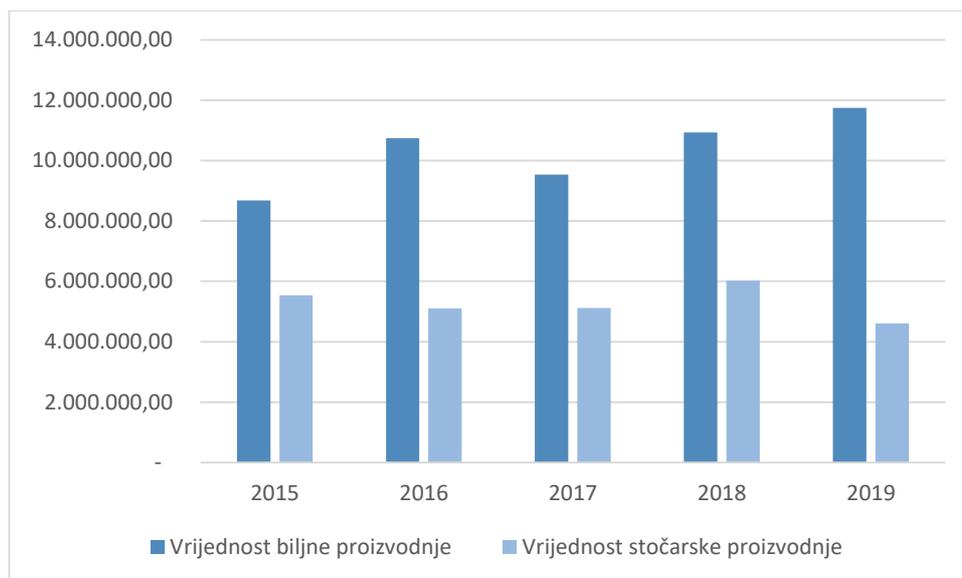
Tabela 8: Vrijednost poljoprivredne proizvodnje Grada Trebinja u KM, 2015-2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Ratarstvo	132,424	179,680	186,960	240,706	229,495
Povrtarstvo	1,590,710	1,957,170	1,527,906	2,133,821	3,011,216
Voćarstvo	916,102	1,732,335	2,228,366	2,587,505	2,804,710
Vrijednost biljne proizvodnje	5,536,678.5 2	5,103,101.8 2	5,115,628.0 0	6,021,102.0 0	4,610,214.8 0
Vrijednost animalne proizvodnje	8,678,743.8 4	10,745,861. 02	9,531,891.5 4	10,926,016. 39	11,748,377. 66
Ukupna vrijednost poljoprivredne proizvodnje	14,215,422. 36	15,848,962. 84	14,647,519. 54	16,947,118. 39	16,358,592. 46

Izvor: Obračun autora na bazi podataka Republičkog zavoda za statistiku

Puno veći doprinos ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvodnje ima biljna u odnosu na animalnu proizvodnju, što je i za očekivati s obzirom na raspoložive prirodne resurse (strukturu zemljišnih površina), usitnjenost gazdinstava i klimatske uslove u kojima se odvija poljoprivredna proizvodnja (mediteranska klima). Biljna proizvodnja učestvuje sa približno dvije trećine u ukupnom poljoprivrednom outputu, dok na animalnu proizvodnju dolazi jedna trećina.

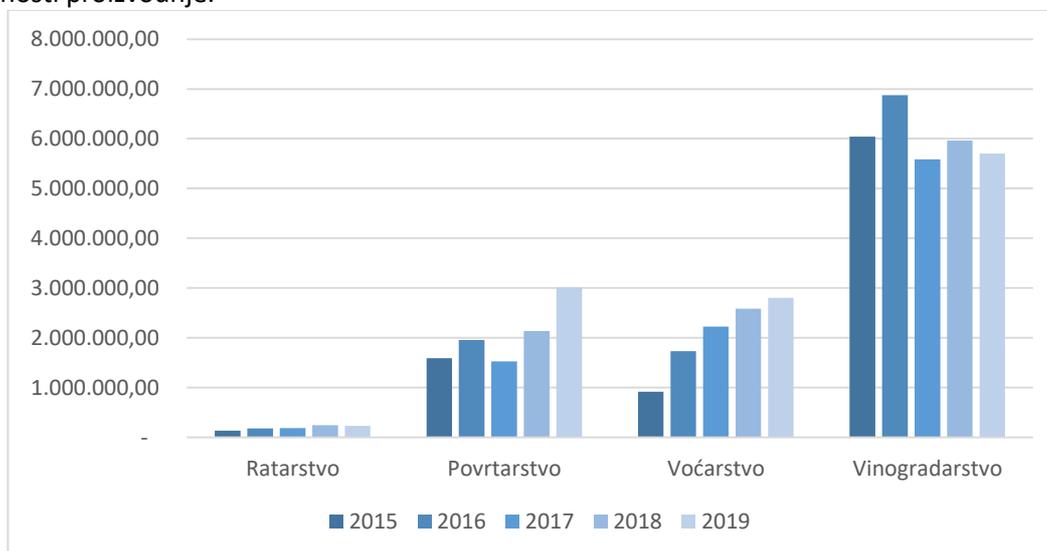
Prosječna vrijednost proizvodnje po poljoprivrednom domaćinstvu (2.485 prema podacima Popisa 2013) iznosi 6.279KM, a po hektaru obradivih površina 2.345 KM. Iako u Republici Srpskoj nije definisana Ekonomska veličina gazdinstva, u poređenju sa EU gdje se, kod većine zemalja članica gazdinstvo ispod 4ESU ili 4.800 Eura vrijednosti proizvodnje smatra malim gazdinstvom ili nekomercijalnim gazdinstvom, možemo zaključiti da su poljoprivredna gazdinstva Grada Trebinja prosječne veličine 2,85ESU, odnosno ispod praga komercijalnosti.

Izvor: Obračun autora na bazi podataka Republičkog zavoda za statistiku

Grafikon 9: Struktura vrijednosti poljoprivredne proizvodnje Grada Trebinja, 2015-2019

U strukturi vrijednosti biljne proizvodnje dominira vinogradarstvo, sa prosječnom vrijednosti proizvodnje od 6 miliona KM i daleko prevazilazi ostale vrste biljne proizvodnje, iako bilježi pad vrijednosti u poslednjoj posmatranoj godini. Vrijednost povrtarske i voćarske proizvodnje dostiže oko 2 miliona KM prosječne vrijednosti proizvodnje u posmatranom periodu. Povrtarska proizvodnja ima najveći rast vrijednosti proizvodnje. U strukturi povrtarske proizvodnje dominira proizvodnja dvije povrtarske kulture, a to su krompir i paradajz. U strukturi vrijednosti voćarske proizvodnje dominira jedna kultura (i jedan proizvođač) a to je jabuka, koja učestvuje sa 80% u ukupnoj vrijednosti proizvodnje.

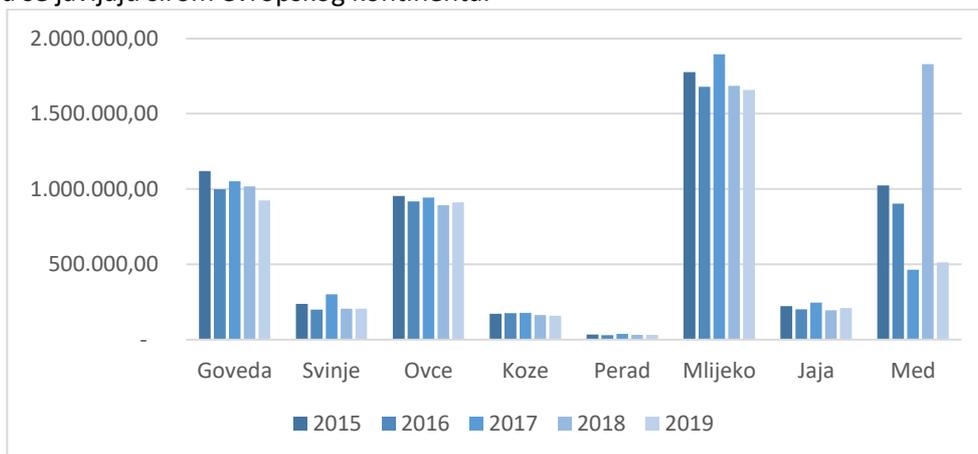

Izvor: Obračun autora na bazi podataka Republičkog zavoda za statistiku

Grafikon 10. Struktura vrijednosti biljne proizvodnje

Prosječna vrijednost ratarske proizvodnje u posmatranom periodu je mala i iznosi oko 194 hiljade KM, a čine je dominantno proizvodnja tritikale, kukuruz i pšenica, kao dominantne komponente stočne hrane. U odnosu na date agroklimatske uslove, opravdanost uzgoja ratarskih kultura upravo leži u njihovoj valorizaciji kroz stočarsku proizvodnju ili pak kroz uzgoj ratarskih kultura koje se mogu valorizovati u okviru promocije authotnih proizvoda, zdrave hrane i dr.

U strukturi vrijednosti animalne proizvodnje najveće učešće u ukupnoj vrijednosti proizvodnji ima govedarstvo vrednovano kroz vrijednost živih grla stoke i proizvodnju mlijeka (2,7 miliona ukupne vrijednosti). Sljedeća po veličini je proizvodnja meda koja doseže skoro 1 milion KM vrijednosti proizvodnje. Poslije meda skoro istu vrijednost proizvodnje dostiže ovčarstvo, dok ostale proizvodnje učestvuju sa dosta nižim vrijednostima. Većina proizvodnji ima stabilnu vrijednost kroz posmatrani period, osim proizvodnje meda, koja značajno varira iz godine u godinu, što se povezuje sa vremenskim prilikama i raspoloživom ispašom, a posljednjih godina nažalost i sa velikim uginućima pčela koja se javljaju širom evropskog kontinenta.

Izvor: Obračun autora na bazi podataka Republičkog zavoda za statistiku

Grafikon 11: Struktura vrijednosti animalne proizvodnje Grada Trebinja, 2015-2019.

Tabela 9: Struktura vrijednosti animalne proizvodnje Grada Trebinja, 2015-2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Goveda	1,118,208	998,760	1,052,016	1,017,648	923,980
Svinje	237,139	198,756	300,364	205,720	205,017
Ovce	953,430	916,860	943,407	893,010	910,623
Koze	171,930	175,602	176,985	162,225	157,590
Perad	33,901	30,061	38,456	31,899	31,298
Mlijeko	1,775,960	1,678,600	1,895,400	1,685,600	1,658,800
Jaja	222,337	201,866	245,000	195,000	209,405
Med	1,023,772	902,596	464,000	1,830,000	513,500

Izvor: Obračun autora na bazi podataka Republičkog zavoda za statistiku

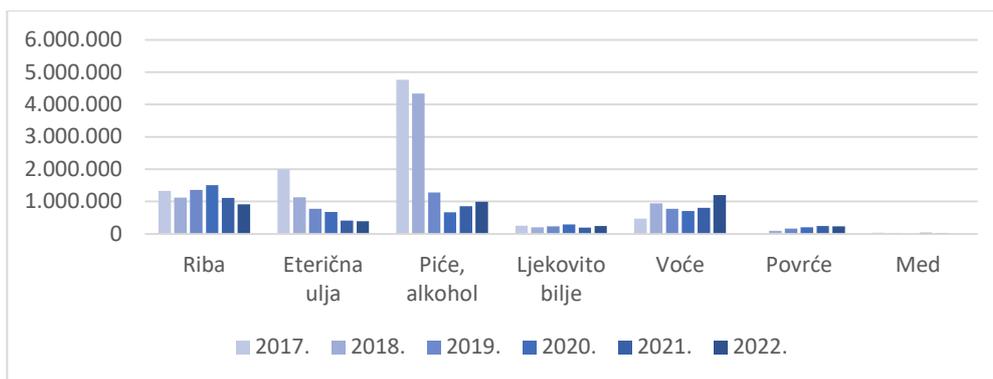
Učešće sektora poljoprivrede i prerade poljoprivrednih proizvoda u spoljno-trgovinskom bilansu

Prema podacima UINO BiH, sektor poljoprivrede i prerade poljoprivrednih proizvoda značajno doprinosi izvozu, kao i ukupnoj spoljno-trgovinskoj razmjeni na nivou Grada Trebinja. Najveće kumulativno učešće u posmatranom periodu (2017-2022. godina) ostvaruje izvoz pića koji dostiže blizu 13 miliona (zadnje tri godine je to uglavnom vino), zatim izvoz ribe sa 7,3 miliona, izvoz eteričnih ulja sa 5,4 miliona, te voća sa 4,9 miliona KM (uglavnom jabuke).

Tabela 10: Obim izvoza roba u sektoru poljoprivrede, 2017-2022. godine, u KM

Godina	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	Ukupno
Riba	1.323.776	1.115.849	1.362.095	1.507.957	1.106.982	918.054	7.334.713
Eterična ulja	1.992.945	1.131.725	774.346	680.245	405.093	390.916	5.375.270
Piće, alkohol	4.767.626	4.340.778	1.280.833	668.313	849.898	996.627	12.904.075
Ljekovito bilje	248.022	205.035	230.745	292.816	189.690	242.537	1.408.845
Voće	472.118	942.667	775.707	703.007	806.342	1.198.800	4.898.640
Povrće	0	89.863	163.663	199.894	239.195	234.171	926.786
Med	37.388	18.589	0	33.465	19.321	0	108.763
UKUPNO	8.841.875	7.844.506	4.587.389	4.085.697	3.616.521	3.981.105	

Izvor: Uprava za indirektno oporezivanje BiH, Područna privredna komora Trebinje

Izvor: Spoljno-trgovinska komora BiH, područna privredna komora Trebinje

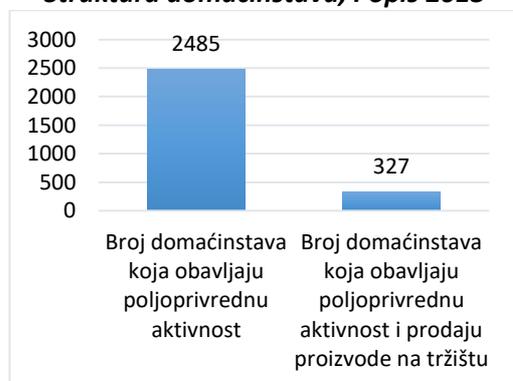
Grafikon 12: Struktura izvoza određenih roba u sektoru poljoprivrede, 2017-2022 . godina

2.1.5. Opšti trendovi poljoprivredne proizvodnje

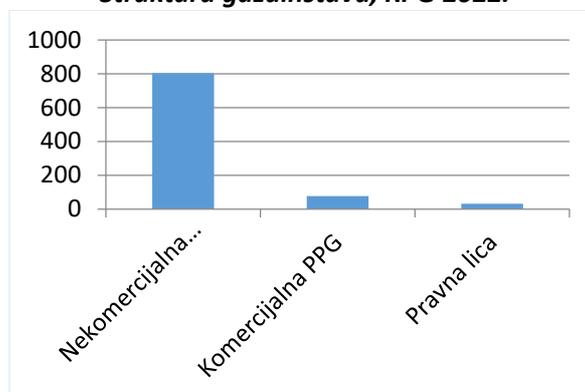
Struktura domaćinstava/poljoprivrednih gazdinstava

Nažalost, u BiH još uvijek nije pripremljen popis poljoprivrede, koji bi omogućio pregled stvarnog stanja u smislu broja, veličine, strukture i drugih važnih parametara poljoprivrednih gazdinstava – farmi. U ovoj analizi su korišteni nezvanični podaci do kojih se došlo kroz popis stanovništva, domaćinstava i stanova (u 2013. godini) koji se mogu koristiti za stvaranje slike o sadašnjoj veličini i strukturi poljoprivrednih gazdinstava Grada Trebinja, kao i podaci iz Registra poljoprivrednih gazdinstava. Broj domaćinstava na području Grada Trebinja, koja se bave poljoprivredom, je 2.485 od kojih su njih 327 tržišno orjentisani i to su, kao što smo prethodno iznijeli, rezultati Popisa stanovništva iz 2013. godine. Broj poljoprivrednih gazdinstava u 2022. godini, koja su upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava koji vodi Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske je 910 od kojih su 802 nekomercijalna, 76 komercijalnih i 32 pravna lica. (Izvor: Registar poljoprivrednih gazdinstava, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.) Prosječna površina zemljišta sa kojom raspolaže poljoprivredno gazdinstvo je 2 ha, pri čemu komercijalna gazdinstva raspolažu površinom od 4 ha, nekomercijalna gazdinstva 0,87 ha, dok površina kojom raspolažu pravna lica registrovana u RPG iznosi 34,52 hektara. U poređenju sa zemljama EU koje imaju prosječno 12 hektara po gazdinstvu (24 ha kod starih zemalja članica), možemo reći da samo pravna lica mogu biti konkurenti evropskim proizvođačima u individualnom nastupu na tržištu. Ako uzmemo u obzir usitnjenosti zemljišta (parcele su prostorno razdvojene) i dvojak karakter proizvodnje, jasno je da se Grad Trebinje suočava s izazovom u smislu nepovoljne veličine i strukture poljoprivrednih gazdinstava, što predstavlja jedan od bitnih strateških problema koji je potrebno rješavati u narednom periodu.

Struktura domaćinstava, Popis 2013

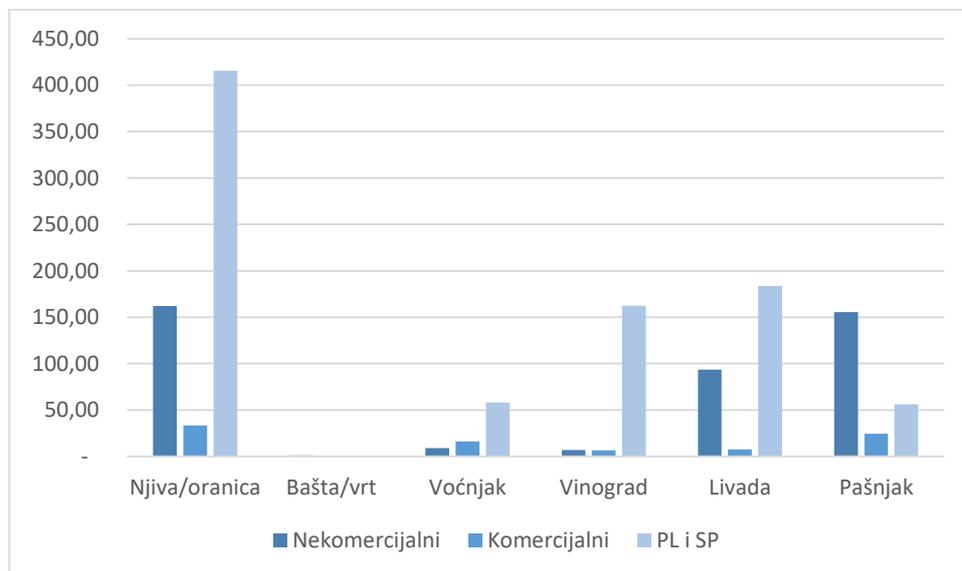
Struktura gazdinstava, RPG 2022.

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH 2013, Podaci iz Registra poljoprivrednih gazdinstava 2022.

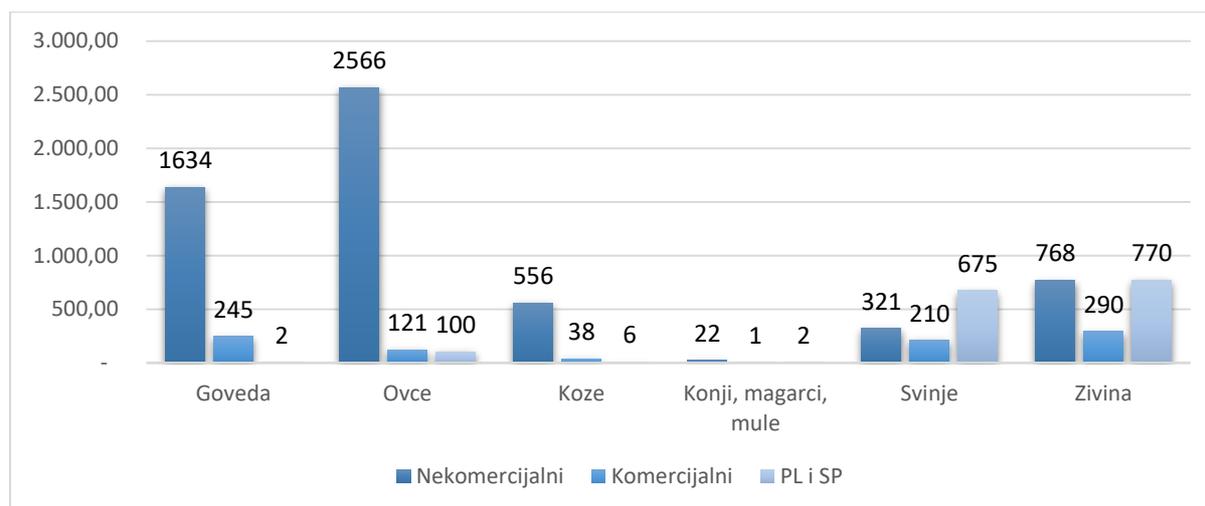
Grafikon 14: Struktura poljoprivrednih domaćinstava i poljoprivrednih gazdinstava Grada Trebinja

S obzirom na prosječnu veličinu, upravo su pravna lica i najveći korisnici poljoprivrednih površina na području Grada Trebinja. Kada je riječ o registrovanom stočnom fondu stanje je sljedeće: goveda 1.881, ovce 2.787, koze 600, konji 25, svinje 1.206, perad 1828. Stočni fond evidentiran u Registru poljoprivrednih gazdinstava, registrovan je od strane tri vrste subjekata: porodična poljoprivredna gazdinstva (komercijalna i nekomercijalna), te pravnih lica.

Izvor: Registar poljoprivrednih gazdinstava, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
Grafikon 15: Struktura korištenja zemljišta prema tipu gazdinstva, 2020 godina

Na donjem pregledu vidimo da su pravna lica uglavnom orjentisana na uzgoj svinja i peradi, što upućuje na komercijalni vid ove vrste proizvodnje. Komercijalna gazdinstva su minimalno zastupljena u svim granama stočarstva, dok su nekomercijalna gazdinstva registrovala najveći broj ovaca, goveda, koza i živine.

Izvor: Registar poljoprivrednih gazdinstava, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
Grafikon 16: Struktura stočnog fonda prema tipu gazdinstva, 2020. godina

Poljoprivredna proizvodnja

Zemljište

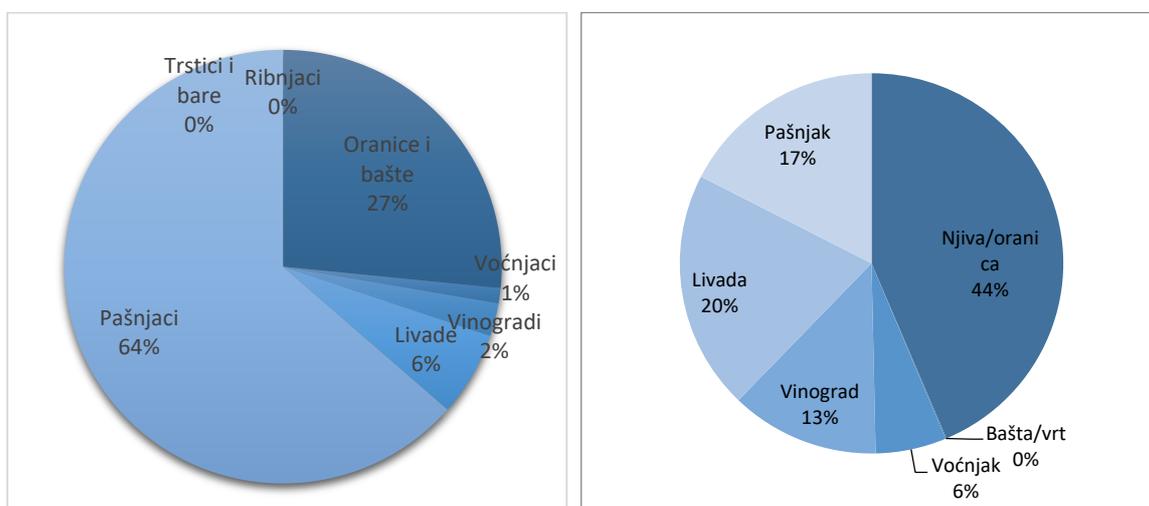
Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske ukupna površina poljoprivrednog zemljišta na području Grada Trebinja iznosi 19.111 hektara. Ukupne obradive površine su 6.961 ha od čega je većina u privatnom sektoru, dok pašnjaci, kao dominantni oblik iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta većinom pripadaju državnom sektoru i njihova površina je 12.150 ha. Ukupne oranične površine od 5.060 ha čine 12,6% ukupnih poljoprivrednih površina i predstavljaju dominantan oblik korištenja obradivog zemljišta. Većina oraničnih površina je u privatnom vlasništvu, dok mali dio pripada državnom sektoru.

Tabela 11: Pregled ukupnih površina u poljoprivrednim gazdinstvima i poslovnim subjektima prema kategoriji korištenja zemljišta (u ha)

Kategorije zemljišta	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Oranice i bašte	5,460	5,426	5,222	5,083	5.070	5.060
Voćnjaci	199	210	215	216	216	216
Vinogradi	472	476	471	471	480	485
Livade	1,250	1,200	1,205	1,200	1,200	1,200
Obradiva površina	7,381	7,312	7,113	6,970	6.966	6.961
Pašnjaci	12,100	12,150	12,100	12,150	12.150	12.150
Ribnjaci	-	-	-	-	-	-
Trstici i bare	-	-	-	-	-	-
Poljoprivredna površina	19,481	19,462	19,213	19,120	19.116	19.111
Šumsko zemljište	20,050	20,030	20,070	20,070	20.070	20,070
Neplodno zemljište	1,100	1,050	1,060	1,080	1,080	1,080
Ukupno zemljište	40,631	40,542	40,343	40,270	40,266	40,261

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

U strukturi poljoprivrednih površina Grada Trebinja, prema evidencijama Republičkog zavoda za statistiku, prevladavaju pašnjaci (12.150 ha), dok prema registrovanim površinama u Registru poljoprivrednih gazdinstava (novembar 2023. godine) većinu površina čine livade i pašnjaci (574,16 ha ili 55%). Razlike između statističkih podataka i podataka u RPG-u ukazuju da stvarno korištenje zemljišnih površina ne prati katastarske površine. Način korištenja zemljišta upisan u RPG, ukazuje na visoko učešće vinogradarske i voćarske proizvodnje u odnosu na prosjek u Republici Srpskoj, pa možemo reći da je Grad Trebinje centar vinogradarske proizvodnje Republike Srpske, a u voćarskoj proizvodnji dostiže prosjek RS.

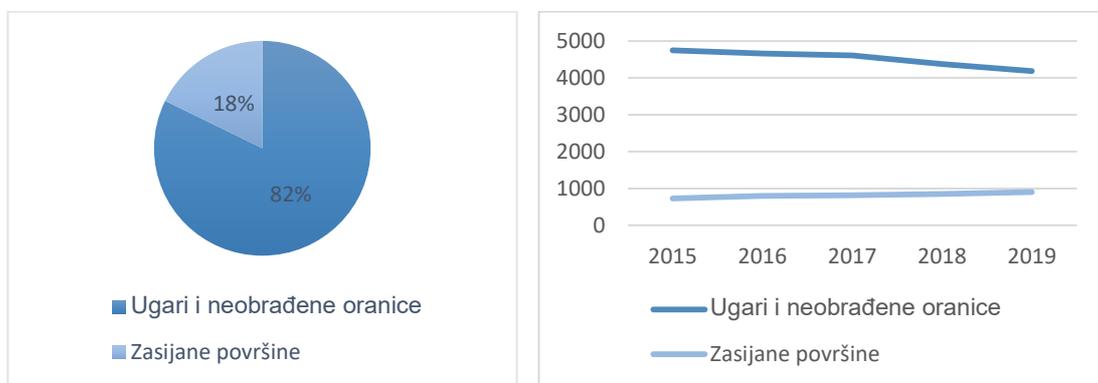

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske(a), Registar poljoprivrednih površina (b)

Grafikon 17: Struktura poljoprivrednog zemljišta Grada Trebinja, Stanje 2022.g.

Međutim, iako je struktura korištenja zemljišta dobra i ide u prilog uzgoja visokodohodovnih kultura, intenzitet korištenja zemljišnih površina je izuzetno nizak. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku obrađuje se samo 18% obradivog poljoprivrednog zemljišta. Analize su pokazale da oranične površine koje se zasijavaju biljnim usjevima iznose od 983 – 1.100 ha, što je vrlo skromno i nedovoljno, uzme li se u obzir plodno zemljište Petrovog i Popovog polja sa područja Trebinja.

Razlog ovakvom stanju iskorištenosti poljoprivrednog zemljišta, prema izjavama nosilaca poljoprivrednih gazdinstava, je neisplativost same proizvodnje. Nepovoljan trend cijena inputa i outputa u poljoprivrednoj proizvodnji kroz duži niz godina, a i decenija, doveli su male poljoprivredne proizvođače do ivice egzistencije što je logično prouzrokovalo trenutno stanje. Relativno niska obrađenost oraničnog zemljišta je zaista veliki problem koji je dijagnosticiran ovom analizom i na kome će se morati valjanim aktivnostima (mjerama) djelovati u ovom razvojnom planskom dokumentu. Jedino utješno je da je prisutan trend povećana obrađenih površina.

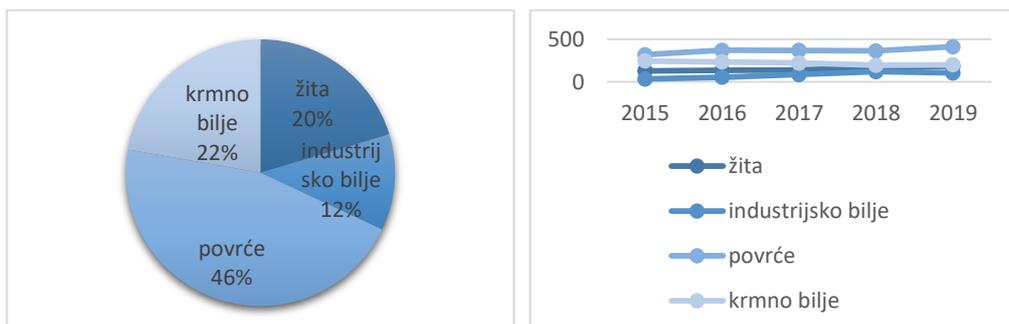
Izvor: Republički zavod za statistiku

Grafikon 18: Oranično zemljište prema načinu korištenja Grada Trebinja, stanje 2019. godine

Biljna proizvodnja

Proizvodnja ratarskih kultura

Od ukupno 6.970 ha obradivog zemljišta u gradu Trebinje, ukupne površine oranica i bašta iznose 5.083 hektara, od čega se zasijane površine zauzimaju 900 hektara za uzgoj žitarica, povrtarskog i stočnog bilja. Prema statističkim podacima za 2019. godinu, strukturom zasijanih obradivih površina dominira proizvodnja povrća na površini od 412 ha ili na 46% od ukupne površine. Oko 90% površina pod povrćem odnosi se na uzgoj krompira. Osim ove proizvodnje, takođe i proizvodnja krmnog bilja je važna za Grad Trebinje, na površini od 200 ha u toku iste godine, što je 22% od ukupno zasijanih obradivih površina. Proizvodnja žita je bila na površini od 183 ha, što je 20% od ukupne zasijane, obradive površine, dok industrijsko bilje zauzima 12% ukupno zasijanih površina.

Izvor: Republički zavod za statistiku

Grafikon 19: Struktura zasijanih oraničnih površina Grada Trebinja u 2019 (a) i tokom perioda 2015-2019 godine (b)⁴

U odnosu na ukupne zasijane površine u periodu 2016-2020 primjetan je trend rasta površina pod povrćem, žitaricama i industrijskim biljem, uz pad u 2021. godini. Površine pod krmnim biljem opadaju. Kod žitarica, najviše se posljednjih godina uzgaja tritikale, a zatim ječam i kukuruz, pa tek onda pšenica. Kod površina pod povrćem u posmatranom periodu rasle su površine pod krompirom, kao i površine pod paprikom, paradajzom, lukovima, kupusom. Kod krmnih površina, dominiraju djeteline i lucerka, ali se površine s godinama smanjuju.

Ukupna proizvodnja tritikalea u 2019. godini je iznosila 180 tona, kukuruza 250 tona, ječma 120 tona, pšenice 140 tona, raži 12,5 tona. Ukupni prinosi svi žitnih kultura variraju iz godine u godinu i rezultat su mijenjanja zasijanih površina, ali i klimatskih prilika, što potvrđuje podaci o prosječnim prinosisima. Prosječni prinosi su u visini ili blizu republičkog prosjeka, ali ipak niži u odnosu na prosjek EU. Prosječna prinos kukuruza iznosi 5.5 t/ha, što je čak iznad republičkog prosjeka od 5,1 t/ha, a niže u odnosu na prosjek EU od 7,64 t/ha. Prosječan prinos pšenice iznosi 3.1 t/ha, što je niže u odnosu na prosjek RS od 4 t/ha, kao i prosjek EU od 5.92 t/ha. Glavni faktor niskih prinosa, je osim klimatskih uslova, nedostatak novih visokoprinosnih sorata i hibrida i viših nivoa agrotehnike (veće količine đubriva) te nedostatak kvalitetnih mjera popravke oraničnih površina i sistema za navodnjavanje/odvodnjavanje.

Tabela 12: Požnjevene površine, ukupni i prosječni prinosi žitarskih kultura, 2016-2021.

Kultura	2016.	2017.	2018.	2019.
Pšenica	30	35	30	35
Raž	10	5	4	5
Ječam	30	30	25	35
Zob	10	5	2	0
Tritikale	30	40	40	40
Kukuruz (zrno)	20	20	40	50
Duvan	10	5	15	20
Pšenica	60.000	140.000	105.000	140.000
Raž	15.000	10.000	8.000	12.500
Ječam	57.000	87.000	73.000	120.000
Zob	14.000	10.000	4.000	-
Tritikale	75.000	180.000	160.000	180.000
Kukuruz (zrno)	120.000	100.000	160.000	250.000
Duvan	5.000	2,500	7,995	10.000
Pšenica	2.000	4.000	3,500	4.000
Raž	1,500	2.000	2.000	2,500
Ječam	1,900	2,900	2,920	3,428.57
Zob	1,400	2.000	2.000	0
Tritikale	2,500	4,500	4.000	4,500
Kukuruz (zrno)	6.000	5.000	4.000	5.000
Duvan	500	500	533	500

Izvor: Obračun autora na bazi dostupnih podataka

⁴ Republički zavod za statistiku Republike Srpske, od 2020. godine ne prikuplja podatke o poljoprivrednoj proizvodnji za nivo opština i gradova, nego samo za nivo Republike Srpske, putem redovnih anketnih istraživanja na bazi uzorka. Iz tog razloga su određeni podaci dati zaključno sa 2019. godinom.

Povrtarska proizvodnja

U 2021. godini ukupne zasijane površine pod povrćem iznosile su oko 500 ha, od čega krompir zauzima 200 hektara ili 40% površina pod povrćem. Sljedeće po zastupljenosti su paradajz, crni luk, kupus i kelj, te industrijska paprika.

Tabela 13: Požnjevene površine, ukupni i prosječni prinosi povrtnih kultura za period 2016-2021.

Kultura	2016.	2017.	2018.	2019.
Zasijane površine (ha)				
Paprika industrijska	20	20	40	50
Krompir	140	160	170	160
Mrkva	4	6	5	5
Luk crni	30	40	35	35
Luk bijeli	10	15	10	15
Pasulj, mahuna	10	10	10	8
Grašak, zrno	8	10	8	6
Kupus i kelj	20	25	15	15
Paradajz	30	30	30	35
Paprika	10	15	15	12
Krastavac	4	5	8	6
Salata zelena	2	3	2	2
Dinje	6	10	15	12
Lubenice	10	10	15	20
Proizvedene količine (t)				
Paprika industrijska	50.000	80.000	1,600	2,500
Krompir	840.000	1,280.000	1,020.000	1,280.000
Mrkva	20.000	30.000	25.000	30.000
Luk crni	210.000	320.000	210.000	280.000
Luk bijeli	30.000	60.000	20.000	45.000
Pasulj, mahuna	25.000	25.000	20.000	24.000
Grašak, zrno	16.000	20.000	8.000	12.000
Kupus i kelj	320.000	400.000	225.000	225.000
Paradajz	360.000	360.000	420.000	525.000
Paprika	80.000	120.000	120.000	96.000
Krastavac	24.000	30.000	40.000	42.000
Salata zelena	8.000	12.000	6.000	8.000
Dinje	72.000	120.000	150.000	144.000
Lubenice	140.000	140.000	180.000	300.000
Ostvareni prinosi (t/ha)				
Paprika industrijska	2,500	4.000	40	50
Krompir	6.000	8.000	6.000	8.000
Mrkva	5.000	5.000	5.000	6.000
Luk crni	7.000	8.000	6.000	8.000
Luk bijeli	3.000	4.000	2.000	3.000
Pasulj, mahuna	2,500	2,500	2.000	3.000
Grašak, zrno	2.000	2.000	1.000	2.000
Kupus i kelj	16.000	16.000	15.000	15.000
Paradajz	12.000	12.000	14.000	15.000
Paprika	8.000	8.000	8.000	8.000
Krastavac	6.000	6.000	5.000	7.000
Salata zelena	4.000	4.000	3.000	4.000
Dinje	12.000	12.000	10.000	12.000
Lubenice	14.000	14.000	12.000	15.000

Izvor: Obračun autora na bazi dostupnih podataka

Kao i kod proizvodnje žitarica, i kod proizvodnje povrća (na otvorenom) su izražena variranja ionako skromnih prinosa iz godine u godinu kao rezultat klimatskih prilika i nedostatka odgovora kroz primjenu adekvatne agrotehnike. Ovo je posebno izraženo kod proizvodnje najvažnije povrtlarske kulture krompira, čiji se prinosi kreću od 6 do 12 t/ha, što je uglavnom ispod republičkog prosjeka od 12 t/ha, kao i EU prosjeka. Površine pod paradajzom i paprikom, iako relativno skromne, zbog veće vrijednosti proizvoda mnogo više doprinose ukupnoj vrijednosti proizvodnje. Kod industrijske paprike primjetan je drastičan pad prinosa u poslenjim godina, ali je pretpostavka da se to ipak odnosi na propust u evidentiranju podataka od strane procjenjivača.

Proizvodnja krmnog bilja

Razvijena stočarska proizvodnja i njena ekonomska održivost zahtijevaju kvalitetnu i jeftinu kabastu stočnu hranu. Krmno bilje se uzgaja na oko 200 ha oranica, što uz 1.200 ha prirodnih livada i 12.150 ha pašnjaka predstavlja značajnu količinu sirovine za proizvodnju hrane za stoku.

Tabela 14: Požnjevene površine, ukupni i prosječni prinosi krmnih kultura za period 2016-2021.

Kultura	2016.	2017.	2018.	2019.
Požnjevena površina (ha)				
Djetelina	145	140	101	105
Lucerka	100	95	120	90
Stočna repa	0	0	0	0
Kukuruz za krmu	0	0	0	0
Mješavina TDS	0	0	0	0
Livade, sijeno	700	700	800	1000
Proizvedena količina (t)				
Djetelina	290.000	280.000	101.000	126.000
Lucerka	250.000	237,999.7	180.000	144.000
Stočna repa	0	0	0	0
Kukuruz za krmu	0	0	0	0
Mješavina TDS	0	0	0	0
Livade, sijeno	700.000	840.000	480.000	800.000
Djetelina	290.000	280.000	101.000	126.000
Ostvareni prinosi (t/ha)				
Djetelina	2.000	2.000	1.000	1,200
Lucerka	2,500	2,505.26	1,500	1,600
Stočna repa	0	0	0	0
Kukuruz za krmu	0	0	0	0
Mješavina TDS	0	0	0	0
Livade, sijeno	1.000	1,200	600	800

Izvor: Obračun autora na bazi dostupnih podataka

Proizvodnja ljekovitog i začinskog bilja

Iako se radi o skromnim površinama u statističkim evidencijama označenog kao „ostalo ljekovito i aromatično bilje (lavanda, bosilja, metvica, majčina dušica)“ površine pod ovim kulturama su se rapidno povećavale, a kao što je već rečeno u ocjeni spoljno-trgovinske vrijednosti proizvodnje na nivou grada, ova grupa kultura značajno doprinosi spoljnotrgovinskom bilansu Grada Trebinja.

Tabela 15: Pregled površina pod ljekovitim i aromatičnim biljem, 2016-2021 godine

	Požnjevena površina, ha	Prosječan prinos, kg/ha	Ukupan prinos, t
2016.	30	2.000	60
2017.	60	2.000	120
2018.	80	3.000	240
2019.	80	3.000	240
2020.	80	2.000	160
2021.	85	1.500	128

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

Ovaj segment proizvodnje ima razvojni potencijal kako zbog prirodnih (klimatskih) uslova tako i zbog ekonomske opravdanosti i gotovo sigurnog plasmana na domaćem i međunarodnom tržištu. Ono što je sigurno je da sva proizvodnja ljekovitog i začinskog bilja uz njegovo sakupljanje u prirodi, treba biti utemeljena na organskim principima. Tako će, osim dragocjene ekonomske komponente, Gradu Trebinju ova grana poljoprivrede donijeti i ekološke benefite.

Proizvodnja voća

Kao što je već rečeno 80% voćarske proizvodnje čini jabuka, koju dominantno uzgaja jedno preduzeće a to je Popovo Polje AD Trebinje. Poljoprivredna statistika u RS voćarsku proizvodnju (sa izuzetkom proizvodnje jagode i maline) još uvijek prati preko broja stabala, tako da su podaci u ukupnoj proizvodnji voća dostupni po pojedinim voćnim vrstama samo po broju stabala. Ovo, kao i činjenica da se u podacima ne pravi razlika između intenzivne i ekstenzivne proizvodnje, otežava analizu raspoloživih podataka i izvođenje validnih zaključaka.

Područje Grada Trebinja karakteriše prisustvo ekstenzivnih i poluintenzivnih zasada voćaka. Prema broju stabala jabuka učestvuje sa 90% u ukupnoj voćarskoj proizvodnji, dok po vrijednosti proizvodnje učestvuje sa 80% u ukupnoj vrijednosti. Ostale voćne vrste učestvuju sa 1 do 3%.

Najveći bazni indeks (2019. u odnosu na 2016. godinu) u povećanju broja stabala ostvarila je jabuka (98%). Najveći rast u količini i vrijednosti proizvodnje ostvarila je opet jabuka (preko 400%).

Tabela 16: Ukupna proizvodnja i indeksi proizvodnje voćnih kultura za period 2016-2019.

Kultura	2016.	2017.	2018.	2019.
Broj rodni stabala/ kom.				
Jabuke	135.700	141.625	196.100	268.500
Kruške	3.150	3.150	3.200	3.330
Dunje	1.500	1.500	1.600	1.760
Šljive	12.200	12.200	12.400	12.580
Breskve	5.150	5.150	5.300	5.440
Orasi	5.240	5.240	4.280	4.320
Bademi	225	225	230	250
Ostvarena proizvodnja (tona)				
Jabuka	839.000	2.119.200	2.534.400	3.611.000
Kruške	9.500	9.500	6.400	10.000
Dunje	9.000	10.500	8.000	12.300
Šljive	36.600	48.800	24.800	62.900
Breskve	20.600	20.600	26.500	32.600
Orasi	26.200	26.200	8.600	17.300
Bademi	200	200	200	500

Prosječni prinosi (kg/stablo)				
Jabuke	6,18	14,96	12,92	13,45
Kruške	3	3	2	3
Dunje	6	7	5	7
Šljive	3	4	2	5
Breskve	4	5	5	6
Orasi	5	5	2	4
Bademi	0.89	0.89	0	2

Izvor: Obračun autora na bazi dostupnih podataka

Za razliku od nekih dijelova Republike Srpske gdje se dešava ekspanzija proizvodnje jagodastog voća, na području Grada Trebinja ta proizvodnja je skromna u odnosu na ostale vrste voćarske proizvodnje i kreće se od 5 do 8 hektara pod jagodama, a tek 1 hektar pod malinama. U ukupnoj vrijednosti proizvodnje jagodasto voće učestvuje sa 2%.

Tabela 17: Površina, ukupni i prosječni prinosi važnijih voćnih kultura za period 2016-2019.

Kultura	2016.	2017.	2018.	2019.
Površina proizvodnje/ha				
Jagode	5	5	6	8
Maline	1	1	1	1
Ostvarena proizvodnja (tona)				
Jagode	20.000	15.000	18.000	16.000
Maline	4.000	3.000	3.000	2.000
Prosječni prinosi (kg/stablo)				
Jagode	4.000	3.000	3.000	2.000
Maline	4.000	3.000	3.000	2.000

Izvor: Obračun autora na bazi dostupnih podataka

Tabela 18: Struktura vrijednosti voćarske proizvodnje za Grad Trebinje, 2015-2019 godine

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
jabučasto	524,280	1,262,583	1,957,312	2,172,700	2,278,246
koštičavo	225,868	320,092	194,324	276,053	368,332
jagodastvo	54,700	47,400	30,960	37,500	45,240
jezgrasto	111,254	92,390	39,130	93,749	101,984

Izvor: Obračun autora na bazi dostupnih podataka

Vinogradarstvo i vinarstvo

Kao što je već rečeno vinogradarstvo doprinosi sa oko 37% ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvodnje, a sa oko 51% ukupnoj vrijednosti biljne proizvodnje, čime zauzima prvo mjesto u strukturi vrijednosti poljoprivredne proizvodnje. Kao što se iz donjeg pregleda vidi, površine kao i prosječni prinosi se povećavaju u posmatranom periodu. Vinogradarstvo ima odlike intenzivne proizvodnje, organizovane od strane pravnih subjekata, koji su uglavnom i vlasnici najprestižnijih vinarija na prostorima Republike Srpske, koji se vinarstvom i vinogradarstvom bave dovoljno dug vremenski period da se mogu nazvati pravim profesionalcima u ovoj oblasti poljoprivredne proizvodnje. Vinari i vinogradari nose brend Grada Trebinja i najviše su zaslužni za rast turizma u Gradu Trebinju, rast potražnje za poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima, te su samim tim podstakli rast i drugih poljoprivrednih i uslužnih djelatnosti u gradu.

Sortiment koji se uzgaja obuhvata autohtone sorte hercegovačkog kraja kao što su Vranac i Žilavka, ali i sve svjetske sorte poput Šardonea, Merloa, Pino Noara i dr.

Tabela 19: Pregled površina i proizvodnih količina grožđa na području Grada Trebinja

Godina	Površina plantažnih vinograda, ha	Prinos po hektaru, t/ha	Ukupan prinos, t
2016	407,1	7,89	3.213,4
2017	410,1	6,52	2.674,0
2018	427,5	6,71	2.867,3
2019	461,2	6,41	2.954,9
2020	480	6,40	3.072,0
2021	485	6,42	3.113,7

Izvor: Republički zavod za statistiku

Zapisi o hercegovačkim vinima mogu se naći u srednjem vijeku, a prvi kontingent je izvezen u Evropu preko Trsta 1883. godine. O kvalitetu hercegovačkih vina svjedoče brojne medalje dodijeljene na međunarodnim izložbama vina. Najpoznatija trebinjska vina su žilavka i vranac. Vremenom je uzgoj i prerada grožđa postala tradicija mnogih porodica u Trebinju, tako da se na relativno malom prostoru nalazi veliki broj vinograda i vinskih podruma.

Na Vinskoj cesti Hercegovine nalaze se subjekti koji nude autohtona vina, rakiju iz vlastite proizvodnje i druge tradicionalne specijalitete. U Trebinju postoji tradicija domaće proizvodnje vina, pa u gradu postoji veliki broj manjih vinarija, ali i onih koje danas udovoljavaju potrebama međunarodnog tržišta. Od 35 registrovanih proizvođača vina iz grožđa u Republici Srpskoj, preko 20 je na području Grada Trebinja, gdje se na oko 550 hektara pod vinogradima ubere 4.950 tona grožđa od čega je moguće proizvesti 2.970.000 litara vina (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske). Značajni kapaciteti u ovoj oblasti su „PODRUMI VUKOJE 1982“ d.o.o., „PODRUM ANĐELIĆ“ (Komrad d.o.o.) i „PODRUMI MANASTIRA TVRDOŠ“ d.o.o.

Proizvođači su organizovani u Udruženje vinara i vinogradara Istočne Hercegovine, a ovo su članovi:

1. „Podrumi manastira Tvrdoš“
2. „Podrumi Vukoje 1982“
3. Podrum „Anđelić“ (Komrad d.o.o.)
4. Vinski podrum „Petijević“
5. Vinski podrum „Sekulović“
6. Vinski podrum „Popovac“ Trebinje
7. Vinski podrum „Berak“
8. Vinski podrum „Tarana“
9. Vinski podrum „Lečić“
10. Podrum vina „Bojanić“
11. Podrum vina „Runjevac“
12. Vinarija „Dabić“
13. Podrum vina „Korać“
14. Vinski podrum „Marić“
15. Podrum vina „Aćimović“
16. Vinarija „Vera“
17. Podrum vina „Dostić“
18. Vinski podrum „Dračevo“
19. Vinarija „Đelmo“

Stočarska proizvodnja

Na području Grada Trebinja zastupljene su sve vrste stočarskih proizvodnji - govedarstvo, ovčarstvo, kozarstvo, svinjogojstvo, konjarstvo, peradarstvo, te pčelarstvo. Analizirajući trend kretanja broja životinja na području Grada Trebinja u periodu 2015-2019. primjetan je pad proizvodnje kod svih vrsta stočarstva. Bazni indeksi (2019. u odnosu na 2015. godinu) su ispod 100 kod svih vrsta stoke: goveda 87%, svinje 85%, ovce 97%, koze 93%, perad 87% i konji 92%.

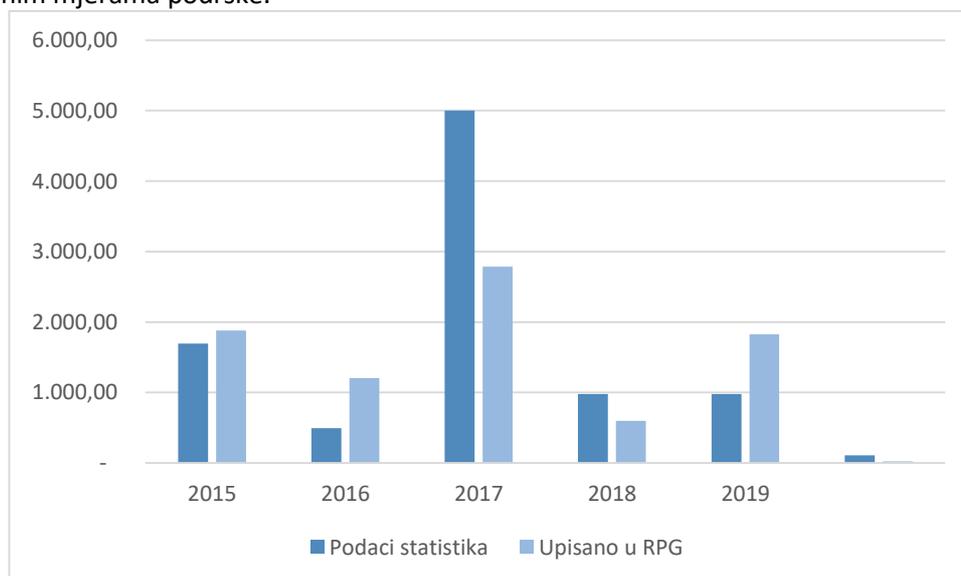
Tabela 20: Struktura stočnog fonda na području Grada Trebinja, broj grla, kljunova

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Goveda	2,080	2,030	2,020	1,910	1,816
Svinje	1,074	982	1,231	925	912
Ovce	6,100	5,900	6,130	5,780	5,894
Koze	1,100	1,130	1,150	1,050	1,020
Perad	8,518	7,708	10,120	7,350	7,452
Konji	130	120	130	140	120

Izvor: Obračun autora na bazi dostupnih podataka

U odnosu na ukupne travne površine, gore navedeni broj stoke odraz je niskog intenziteta proizvodnje i iznosi tek 0.43 UG/ha, što je manje od prosjeka u BiH od BiH 0.51 UG/ha i prosjeka zemalja Balkana od 0.88 UG/ha. Prema politici EU, intenzitet veći od 1 UG/ha predstavlja dobar pokazatelj intenziteta stočarske proizvodnje.

Neznatan broj ukupnih kapaciteta stočarske proizvodnje je upisan u Registar poljoprivrednih gazdinstava, što znači da veliki broj njih nije premiran niti na drugi način podržan podsticajnim i investicionim mjerama podrške.

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske i Registar poljoprivrednih gazdinstava

Grafikon 20: Struktura stočnog fonda prema statističkim i podacima iz RPG

Govedarska proizvodnja na području Grada Trebinja ne odlikuje se intenzivnošću niti po obimu proizvodnje niti po produktivnosti grla. Jedan od razloga za takvo stanje je i u genetskom materijalu goveda. Prisutno je opšte šarenilo pasmina, a najviše pasmine simentalac, holštajn crno bijelo, te tradicionalne pasmine. Navedene pasmine najčešće nisu osjemenjavane unutar pasmine što je na kraju uslovalo još veće šarenilo. Najveći broj farmera u govedarstvoj proizvodnji bavi se proizvodnjom mlijeka koje se samo 1% daje u organizovan otkup, dok se ostatak mlijeka prerađuje u mliječne proizvode ili konzumira u svježem stanju, odnosno plasira direktnim kanalima prodaje. Kao što se iz

donjeg pregleda vidi, ukupan broj grla opada u posmatranom periodu i kreće se od 2.080 do 1.816 grla.

Tabela 21: Pregled broja goveda po kategorijama na području Grada Trebinja, 2015-2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Telad za klanje	200	190	180	160	156
Ostala ženska telad	40	30	40	50	40
Ostala muška telad	20	20	30	30	65
Goveda do 1 godine - ukupno	260	240	250	240	261
Ženska grla za rasplod	40	45	40	35	40
Ženska grla za klanje	0	0	0	0	0
Muška grla	30	25	20	15	15
Goveda od 1 do 2 godine - ukupno	70	70	60	50	55
Junice za rasplod	130	120	140	120	110
Junice za klanje	0	0	0	0	0
Krave muzne	1,550	1,500	1,450	1,400	1,300
Krave ostale	30	50	60	40	40
Muška grla (bikovi)	40	50	60	60	50
Goveda starija od 2 godine - ukupno	1,750	1,720	1,710	1,620	1,500
Goveda - ukupno	2.080	2.030	2.020	1.910	1.816

Izvor: Republički zavod za statistiku

Struktura farmi pokazuje za prostore Republike Srpske relativno ukрупnjenu proizvodnju. Međutim, ako uzmemo u obzir da na nivou EU, farme ispod 100 grla se smatraju neodrživim farmama, kada je u pitanju proizvodnja svježeg mlijeka, onda možemo zaključiti da je ipak pravac za dalji razvoj govedarstva u preradi na gazdinstvu i modelima direktne prodaje, kako bi se kroz dodavanje vrijednosti nadomjestio mali obim proizvodnje. S obzirom da većina gazdinstava već crpi takve mogućnosti i većinu proizvoda plasira kroz ugostiteljski sektor i direktnu prodaju ovakvi pravci razvoja su sasvim opravdani.

Tabela 22: Struktura poljoprivrednih gazdinstava iz Trebinja koja se bave govedarskom proizvodnjom i koja su upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava

Veličina farme	Broj registrovanih gazdinstava	Struktura gazdinstava
do 5 grla	11	13%
5-10 grla	22	26%
10-20 grla	23	27%
20-50 grla	19	23%
>50 grla	9	11%

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Registar poljoprivrednih gazdinstava

Ovčarstvo je pored govedarstva najrazvijenija odnosno najraširenija grana proizvodnje na području Grada Trebinja. Radi se ipak o ekstenzivnoj proizvodnji na većini farmi koje uzgajaju ovce, kako po veličini farmi, tako i po produktivnosti grla. Iako statistički područje Grada Trebinja broji skoro 5 hiljada grla, u Registru poljoprivrednih gazdinstava je upisano oko 2.787 grla ili 39 gazdinstava od kojih većina njih 22, ima do 50 grla, 10 gazdinstava imaju 50-100 grla i 7 gazdinstava preko 100 grla. Većina ovčijih proizvoda, kako mesa, tako i mlijeka i mliječnih proizvoda ipak završi na tržištu neregistrovanim kanalima prodaje. Sistem uzgoja ovaca nije se bitno promijenio u odnosu na dugu tradiciju. Domaća pramenka još uvijek je najvažnija pasmina, uprkos brojnim eksperimentima u pronalaženju bolje proizvodne pasmine. Ovčarstvo je usmjereno ili na proizvodnju mlijeka zbog prerade u sireve ili u proizvodnju jagnječeg mesa. Bitno je naglasiti da zbog kvaliteta ispaše, hercegovačka jagnjetina, kao i sir iz mijeha predstavljaju takođe brend ovog područja.

Tabela 23: pregled broja ovaca po kategorijama na području Grada Trebinja, 2015-2019. godina

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Jagnjad do 2 mjeseca starosti	700	600	660	600	500
Jagnjad i mlade ovce od 2 do 12 mjeseci	1.000	800	850	800	794
Muzne ovce	400	300	200	200	250
Ostale ovce	3,500	3,800	4.000	3,800	4.000
Priplodni ovnovi	300	300	320	280	250
Ostale ovce (jalove ovce)	200	100	100	100	100
Ovce ukupno	6.100	5.900	6.130	5.780	5.894

Još jedan značajan proizvod ovčarske proizvodnje ostaje neiskorišten i najčešće završava na otpadu, a to je vuna. Vuna je materijal koji ima primjenu ne samo u tekstilnoj industriji, već i u građevinarstvu kao građevinski i izolacioni materijal, te u druge svrhe i opravdani su svi projekti koji bi vodili ka iskorištavanju ovog zanemarenog resursa.

Tabela 24: Količina proizvodnje ovčije vune na području Grada Trebinja, 2015-2019. godina

Godina	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Broj ostriženih ovaca	6.000	6.000	5.900	5.700	5.800
Ukupno ostriženo vune, kg	8.400	8.400	8.200	7.900	8.100
Prosječan prinos vune kg/ovci	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

Svinjogojstvo je važna stočarska grana za područje Grada Trebinja, opet zbog prerade na gazdinstvu i proizvodnje nadaleko čuvenog hercegovačkog pršuta. Broj grla je ipak u opadanju, a u posmatranom periodu je smanjen sa 1074 grla u 2015 na 912 grla u 2019 godini. U registar poljoprivrednih gazdinstava upisano je samo 25 proizvođača, od kojih 21 ima do 100, tri proizvođača 100-200 grla, a jedan proizvođač 600 grla.

Za dalji razvoj svinjogojstva pokretačka snaga može biti rehabilitacija prerađivačke industrije ili izgradnja mini pršutana i proizvodnja proizvoda koje se prave po tradicionalnoj recepturi kao pravac intenziviranja svinjogojstva, naročito ako se uzme u obzir da se ovakvi proizvodi lako mogu plasirati kroz sektor turizma i ugostiteljstva.

Tabela 25: Pregled broja svinja po kategorijama na području Grada Trebinja, 2015-2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Prasad do 20 kg	429	402	424	400	321
Svinje od 20 do 50 kg	352	279	347	300	314
Svinje za tov / 50 do 80 kg	30	70	150	40	30
Svinje za tov / 80 do 110 kg	30	20	97	40	30
Svinje za tov / preko 110 kg	10	20	60	15	57
Svinje za tov - ukupno	70	110	307	95	117
Nazimice	51	40	21	30	55
Suprasne nazimice	20	15	25	20	20
Krmače	140	126	97	70	74
Nerasti	12	10	10	10	11
Svinje za rasplod - ukupno	223	191	153	130	160
Svinje - ukupno	1.074	982	1.231	925	912

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

Peradarstvo na području Grada Trebinja nema ekonomski značaj i učestvuje sa 1% u ukupnoj vrijednosti stočarske proizvodnje. U Registru poljoprivrednih gazdinstava upisano je 25 proizvođača

koji uzgajaju do 100 kljunova i tri proizvođača koji imaju 400 do 1.000 kljunova. Proizvodnja pilećeg mesa ima prosječnu vrijednost od oko 33 hiljade KM, a proizvodnja jaja oko 215 hiljada KM. Trend proizvodnje kako mesa tako i jaja, opada u posmatranom periodu.

Tabela 26: Trend ostvarene proizvodnje jaja u periodu 2015-2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Kokoške nosilje	7.338	6.338	7.000	6.000	5.950
Ukupno proizvedeno kokošijih jaja, komada	1.852,814	1.552,814	1.750.000	1.500.000	1.495,750
Prosječna proizvodnja jaja, kom/koki	252.49	245.00	250	250	251.39

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

Pčelarstvo je još jedan brend Grada Trebinja, jer je hercegovački med jako cijenjen proizvod. Na teritoriji Grada Trebinja, prema podacima iz registra pčelara i pčelinjaka, u 2022. godini bilo je 244 registrovanih pčelara sa 17.000 pčelinjih društava. Statistički podaci ipak pokazuju stabilan broj košnica (oko 25.000 uključuje i društva koja nisu upisana u Registar), ali izuzetno nestabilnu proizvodnju meda koja se u posmatranom periodu kretala od 50.000 kg do 200.000kg. Prosječna proizvodnja meda po košnici je takođe varirala i kretala se od 2 do 8 kg.

Popularizaciji ove grane animalne proizvodnje daje Udruženje pčelara "Leotar" koje kroz projekat **Urbano pčelarstvo** nastoji razviti svijest urbanog stanovništva o ulozi i važnosti pčela, te kroz sadnju medonosnih vrsta istovremeno uljepšati uže gradsko jezgo te omogućiti ovoj vrsti opstanak u toj sredini.

Tabela 27: Trend ostvarene proizvodnje meda u periodu 2015-2019.

Vrsta proizvodnje	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Ukupna broj košnica	24.060	25.040	25.000	25.000	25.000
Med (kg)	121.300	100.400	50.000	200.000	50.000
Po košnici (kg)	5	4	2	8	2

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

Jedan od većih problema sa kojim se susreće ovaj dio animalne proizvodnje posljednjih godina su posljedice klimatskih promjena i nepovoljnih klimatskih prilika u ključnim dijelovima godine. Prinos varira iz godine u godinu i neujednačen je kako ukupni tako i prosječni. Sasvim sigurno je da pčelarstvo zbog izuzetno povoljnih prirodnih uslova (bogatstvo medonosnom florom) i redovne potražnje tržišta (i domaćeg i međunarodnog) ima potencijal koji može biti dalje razvijan.

Primjetna je i diverzifikacija pčelinjih proizvoda u odnosu na med, te je sve više pčelara koji pored meda razvijaju i prikupljaju druge pčelinje proizvode: vosak, matična mliječ, polen-perga, propolis ali i onih koji idu u korak sa trendovima i potrebama modernog čovjeka za zdravim načinom života pa je u Trebinju otvoreno više Api-komora.

Potrebna je bolja organizacija subsektora praćena budžetskom podrškom sa gradskog i republičkog nivoa.

Kada je u pitanju organizacija pčelara, bez obzira na istaknute probleme, u odnosu na druge sektore poljoprivrede, pčelari su najorganizovanija grupa proizvođača. Na području Grada Trebinja su organizovani kako u udruženje (Udruženje pčelara „Leotar“ Trebinje) tako i u zadruge (pčelarska zadruga „Žalfija“ Trebinje). Hercegovački pčelari su dugo godina članovi ali i predsjednici Saveza pčelara Republike Srpske, te nosioci razvoja i profesionalizacije u pčelarskom sektoru.

Proizvodnja ribe

Riba je najvažniji izvozni proizvod Grada Trebinja, a kompletna proizvodnja organizovana je od strane jedne kompanije „Butrex ribarstvo“. Ova kompanija ima godišnju proizvodnju od 700 tona ili 50% ukupne proizvodnje pastrmke u Republici Srpskoj. Ovo je ujedno jedina vrsta ribe koju ova kompanija proizvodi. Prema izjavama vlasnika kompanije ograničenje u proizvodnji ribe ne samo na području Grada Trebinja, već cijele Republike Srpske, su visoki nameti koji se odnose na plaćanje koncesije 2,2 odsto od ukupnog prihoda i 10 feninga vodnog doprinosa po kilogramu proizvedene ribe, problemi vezani za niske podsticaje, naročito u odnosu na proizvođače iz FBiH, ograničenje na ukupan iznos podsticaja za ovu granu proizvodnje i dr.

Tabela 28: Pregled proizvodnje ribe u Republici Srpskoj, 2020 godina

	Ukupno	U pastrmskim ribnjacima	U šaranskim ribnjacima
Ukupno	1.892	1.526	366
Šaran	359	-	359
Pastrmka	1.526	1.526	-
Ostala riba	7	-	7

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

Riba je takođe jedan od proizvoda koji ima dozvolu za izvoz na tržište Ruske Federacije, pa je s tim još veći prostor i šansa za razvoj ove grane proizvodnje koji bi trebao biti prepoznat od strane nadležnih organa. Za sada, ovaj proizvođač svoje proizvode izvozi dominantno na tržište Srbije i Crne Gore.

U Trebinju je organizovano i Sportsko ribolovno društvo Trebinje koje realizuje aktivnosti usmjerene na očuvanje prirodnih resursa i biodiverziteta, kroz zaštitu i očuvanje voda i ribljeg fonda na području Trebinja, a sve u cilju održivog razvoja ribolovnog turizma i zaštite voda i okoline od zagađenja. Društvo povremeno vrši poribljavanje. Primjere radi, u prvoj polovini 2023. godine u akumulaciju Lastvanskog jezera i rijeke Sušice ubačeno je oko 400.000 komada potočne i kalifornijske pastrmke.

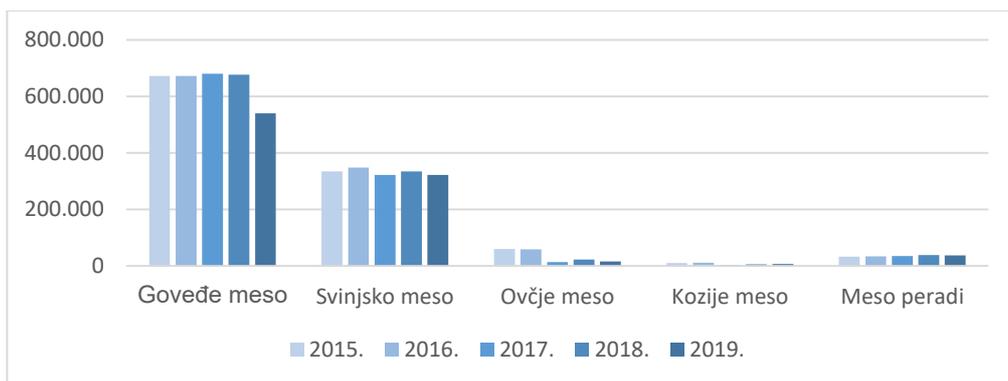
Proizvodnja mesa

Ukupnu proizvodnju mesa na području Grada Trebinja je teško pouzdano utvrditi budući da se statistički klanje stoke vodi na nivou samo registrovanih klaonica, ali ne i na nivou pojedinačnih porodičnih gazdinstava gdje se najveći dio mesa zapravo i proizvodi. Procjena proizvodnje mesa data je na osnovu statističkog broja grla za klanje i prosječne težine pojedinih kategorija stoke, uključujući randman klanja za pojedine vrste životinja.

Tabela 29: Pregled procijenjene proizvodnje mesa, 2015-2019 godina, u tonama

Godina	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Goveđe meso	672.000	672.000	680.000	676.000	540.000
Svinjsko meso	335.000	348.400	321.600	335.000	321.600
Ovčje meso	60.000	58,500	13,500	22,500	16,500
Kozije meso	10.500	12.000	2.850	6.000	7.500
Meso peradi	33.250	34.250	35.000	39.000	37.840

Izvor: Vlastita izračunavanja autora

Grafikon 28: Pregled procijenjene proizvodnje mesa, 2015-2019 godina, u tonama

Iako se radi samo o procjeni ukupne proizvodnje mesa po kategorijama, ipak nam daje značajne pokazatelje razvoja ove grane proizvodnje. Iz pregleda vidimo da se proizvodnja mesa smanjuje iz godine u godinu, što je siguran signal nefunkcionalnosti lanca vrijednosti u proizvodnji mesa i posljedica smanjenja apsolutnog broja grla stoke. Proizvođači proizvode neplanski i uzdaju se u potražnju tržišta, uglavnom restorana i hotela. Samo tri prerađivača mesa nisu dovoljna da budu nosioci organizovane ili ugovorene proizvodnje mesa i mesnih prerađevina za područje Grada Trebinja, naročito ako imaju vlastitu primarnu proizvodnju. Od prerađivača najveći i najpoznatiji subjekt u sektoru proizvodnje mesa je porodica Tarana, prepoznatljivi po dugogodišnjoj tradiciji porodičnog poslovanja. Ponuda je bazirana na domaćem uzgoju i proizvodnji visokokvalitetnog mesa i mesnih prerađevina (trajne i polutrajne kobasice, kulen, viršle, svinjski pršut, goveđi pršut, slanina, suvi vrat, švargla). Firma u svom poslovanju primjenjuje i provodi HACCP sistem.

Mlijeko i mliječni proizvodi

Ukupna proizvodnja kravljeg mlijeka pokazuje trend pada proizvodnje sa 3 miliona litara u 2015 na 2.7 milion u 2019 godini. Pad proizvodnje je rezultat smanjenja broja muznih krava, dok je nivo produktivnosti po grlu imao trend rasta. Prosječna proizvodnja mlijeka se sa 1.764 litara po muznoj kravi u 2015. godini povećana je na 1.929 litara što je znatno niže od prosjeka RS koji iznosi takođe niskih 2,986, a drastično niže od EU prosjeka koji iznosi 6.739 litara po kravi.

Proizvodnja ovčijeg i kozijeg mlijeka kreće se od 10.000 do 50.000 litara na godišnjem nivou, a s obzirom da nema organizovanog otkupa ove vrste mlijeka, ta skromna količina uglavnom završi u preradi u sir. Otkup kravljeg mlijeka doseže samo 1% ukupne proizvodnje, a ostatak mlijeka biva prodan direktnim kanalima ili kao svježe mlijeko ili u obliku mliječnih proizvoda. Organizovan otkup uspostavljen je od strane mljekare Pađeni, koja je glavni industrijski subjekt u mljekarskom sektoru u cijeloj regiji Hercegovine.

Tabela 30: Proizvodnja mlijeka na području Grada Trebinja, 2015-2020 godina

Godina	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Prosječan broj pomuženih krava	1.550	1.500	1.720	1.700	1.500	1.400
Ukupno pomuženo kravljeg mlijeka, litara	3.000.000	3.000.000	3.000.000	2.950.000	2.800.000	2.700.000
Prosječan prinos, litara/kravi	1,764.70	1,764.71	1,744.19	1,735.29	1,866.67	1,928.57
Od toga dato u otkup mljekari, litara	0	0	40.000	40.000	40.000	40.000
Učešće otkupljenog u ukupno proizvedenom mlijeku	0%	0%	1%	1%	1%	1%

S obzirom na ukupnu strukturu proizvodnje na području Grada Trebinja i trend da se poljoprivredni proizvodi dominantno valorizuju kroz turistički sektor, kao i prodaju delikatesa putem Hercegovačke kuće, postoji veliki potencijal i u mljekarskom sektoru u proizvodnji tradicionalnih proizvoda poput sira i skorupa koji zaslužuju da budu valorizovani kroz sisteme kvaliteta (zaštita geografskog porijekla i dr.).

Proizvodnja konditorskih proizvoda

Iako prezentovana samo sa jednim proizvodnim subjektom s obzirom na značaj datog subjekta za razvoj Grada Trebinja, ova proizvodnja je svakako vrijedna da se nađe u strateškom dokumentu za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Fabrika, koja sada posluje u sklopu „RDT Swisslion“ d.o.o. Trebinje, osnovana je 2009. godine, kao dio poslovnog sistema „SWISLLION“ sa osnovnom djelatnošću u proizvodnji konditorskih proizvoda. Proizvodni program čine: čokolade, kakao proizvodi, proizvodi slični čokoladi, krem proizvodi i dezerti, biskviti, laminirani keks, vafl, keks i vafl sa čokoladom, medenjaci, čokoladirani pjenasti proizvodi, žele proizvodi i gumeni bomboni.

Proizvodnja se odvija u dva proizvodna pogona i na 12 proizvodnih linija, sa postignutim dnevnim kapacitetom do 100 tona gotovih proizvoda. Ukupni instalisani kapacitet proizvodnje na godišnjem nivou je 33.545,16 tona, a trenutna iskorišćenost instalisanih kapaciteta je oko 60%.

Ovo preduzeće konstantno investira u nove proizvodne objekte i kapacitete, posjeduje najsavremenije proizvodne linije, vrši dogradnju i adaptaciju postojećih objekata, proširuje asortiman svojih proizvoda, vrši stručno osposobljavanje zaposlenih, ulaže u nova znanja i tehnologije i što je veoma važno zapošljava preko 370 radnika.

„RDT Swisslion“ d.o.o. Trebinje trenutno plasira svoje proizvode u desetak zemalja, a najznačajnija tržišta su bivše jugoslovenske republike.

Organska poljoprivredna proizvodnja

Organska proizvodnja u Republici Srpskoj začeta je tako reći upravo u Trebinju, gdje je osnovana Grupacija organskih proizvođača, u okviru Udruženja poljoprivrede, vodoprivrede, ribarstva, prehrambene i duvanske industrije Privredne komore Republike Srpske, a zahvaljujući prvenstveno proizvođačima i prerađivačima ljekovitog bilja. U Republici Srpskoj je 2012. godnine donesen Zakon o o organskoj proizvodnji. Organska biljna proizvodnja u Republici Srpskoj odvija se na skromnim površinama. Jedan od indikatora obima te proizvodnje je podrška isplaćena za tu vrstu proizvodnje. Prema podacima MPŠV RS registrovne površine pod organskom proizvodnjom su 2017. godine bile 238 ha, a 2022. godine 1300 ha. Nadležno ministarstvo prati rast u organskoj proizvodnji i kreira nove mjere podsticaja, pa je u 2019.godini četiri godine iznos podsticaja bio 40.000 KM, a 2022. godine je za podsticaje organske proizvodnje u Republici Srpskoj plasirano 500.000 KM.

Republika Srpska je 2020 godine usvojila i znak za organske proizvode i njihovo lakše prepoznavanje na tržištu („organski proizvod Republike Srpske“), kako bi proizvođači bili lakše prepoznati i zaštićeni na tržištu.

Tabela 31: Pregled broja proizvođača i sertifikovanih površina, broja grla i broja košnica u organskoj proizvodnji po godinama

Godina	Broj proizvođača	Površina, ha	Broj grla	Broj košnica
2017.	21	238.08		
2018.	28	282.37		
2019.	27	554.22	158	
2020.	46	1,013.30	169	170

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske

Za očekivati je da će podsticajne mjere koje se povećavaju u korist proizvođača organskih proizvoda iz godine u godinu (600-700KM po hektaru u 2023. godini), kao i 500 KM po uslovnom grlu, 20 KM po košnici, kao i 50% sufinansiranja sertifikacije proizvodnje, biti motiv i za proizvođače sa područja Grada Trebinja za prelazak na ovaj sistem proizvodnje koji sigurno ima svoje potrošače na zahtjevnom tržištu. Međutim potrebno je uzeti u obzir da novčana podrška nije dovoljan podsticajni faktor za bavljenje organskom proizvodnjom, s obzirom na to da prelazak na taj sistem proizvodnje zahtjeva poznavanje principa organske proizvodnje, te stručnu podršku bar u prvim godina zasnivanja proizvodnje, kako bi se obezbjedila stabilnost dohotka.

Poljoprivredne savjetodavne službe

Savjetodavne usluge u poljoprivredi pokriva Područna jedinica Resora za pružanje stručnih usluga u poljoprivredi Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske. Resor broji 32 savjetodavca na nivou cijele Republike Srpske, od kojih su tri zaposlena u područnoj jedinici Trebinje. Pružanje savjetodavnih i stručnih usluga vrši i Agrarni fond sa svojim kapacitetima u ljudstvu i tehnicima. Veterinarske usluge se pružaju u tri privatne veterinarske ambulante.

Iako je osnivanjem Agrarnog fonda značajno unapređena dostupnost savjetodavnih usluga, te smanjen nivo opterećenja državnih savjetodavaca, ovi kapaciteti i dalje treba da se unapređuju naročito sa aspekta zadovoljenja sve složenijih standarda proizvodnje usklađenih s jedne strane sa potrebama tržišta, i s druge strane sa potrebama usklađivanja sa EU direktivama i izlaskom na EU tržište. U tom smislu očekivanja su i da će predstojeći IPA projekti doprinijeti unapređenju kapaciteta savjetodavnih usluga na lokalnom nivou.

2.1.6. Koordinacija lanca vrijednosti i razvoj tržišta

Tržište se definiše kao mjesto susreta prodavca i kupaca koje karakterišu različiti načini na koji dolazi do kontakta i razmjene proizvoda i usluga između te dvije strane. Do trgovine između prodavca i kupca može doći direktno ili uz manji ili veći broj posrednika (kratki i dugi kanali prodaje). Moderno vrijeme karakteriše smanjenje direktnih kontakata kupaca i prodavaca i uključivanje u te lance specijaliziranih posrednika. Sve to važi i za poljoprivredne i prehrambene proizvode. Također, nastojanje da se iskoriste prirodne i druge komparativne prednosti i procesi internacionalizacije i globalizacije u trgovini uzrok su sve veće specijalizacije proizvođača, što nije zaobišlo ni poljoprivredu.

Poljoprivredni proizvođači na području Grada Trebinja, prema rezultatima istraživanja, ne mogu koristiti u dovoljnoj mjeri dvije glavne komparativne prednosti ovog područja u odnosu na sve druge opštine u Republici Srpskoj, a to je blizina velikog tržišta poput primorja i grada Dubrovnika, iz prostog razloga što granični prelaz prema Dubrovniku od momenta ulaska Hrvatske u Evropsku uniju nije otvoren za promet poljoprivrednih proizvoda. Ovu konstataciju potvrđuju rezultati ankete, prema kojima je glavni izazov za poljoprivrednike ovog grada upravo izlaz na tržište, pa tek onda nedostatak radne snage i mali obim proizvodnje. S druge strane, djelovanje Agrarnog fonda kako kroz otkupni lanca uspostavljen oko snabdijevanja Hercegovačke kuće u Trebinju i širom Republike Srpske, tako i kroz druge programe koje Agrarni fond realizuje, dovodi do ubrzane promje navedenog stanja, jačanjem otkupne mreže, tehničke i savjetodavne podrške, te izgradnjom prodajne i promotivne mreže koju Agrarni fond uspješno realizuje u najvećim centrima Republike Srpske i Srbije (Banja Luka, Istočno Sarajevo, Jahorina, Beograd). Takođe, potražnja za domaćim, tradicionalnim i autohtonim poljoprivrednim proizvodima dešava se i u direktnom kontaktu turista i posjetilaca i samih proizvođača na gradskoj tržnici ili direktno na gazdinstvu.

Tabela 33: Koji je najveći izazov za budućnost proizvodnje na gazdinstvu

Izazov	Struktura odgovora
tržište	43%
finansije	14%
znanje	0%
nove tehnologije	14%
nedostatak zemlje	0%
mali obim proizvodnje	14%
nedostatak radne snage	14%
drugo	0%

Kada su u pitanju kanali prodaje, prema rezultatima anketiranja, većina poljoprivrednih proizvođača prodaje svoje proizvode direktno na gazdinstvu, a ostali predaju svoje proizvode direktno na pijaci ili nakupcima, dok ostali kanali prodaje nisu zastupljeni.

Tabela 34: Na koji način vršite prodaju poljoprivrednih proizvoda?

Kanali prodaje	Struktura odgovora
direktno na gazdinstvu	43%
organizovan vid direktne prodaje	0%
pijaca/tržnica	29%
prodaja nakupcima	29%
prerađivačkoj industriji	0%
udruženju	0%
zadruzi	0%
drugo	0%

Prehrambena industrija na području Grada Trebinja je razvijena kao što smo vidjeli u nekoliko lanaca, a to je proizvodnja vina od grožđa i proizvodnja eteričnih ulja od ljekovitog bilja, dok u ostalim sektorima nedostaju industrijski agregatori proizvodnje. Proizvođači su usmjereni na prerađivače iz drugih opština, ali uglavnom su u pasivnom statusu i svoje proizvode predaju ukoliko se otkup vrši u neposrednoj blizini gazdinstva, kao što je slučaj sa otkupom mlijeka koji je pokrenula mljekara Pađeni iz Bileće.

Na području Grada Trebinja djeluju određeni broj organizovanih asocijacija poljoprivrednih proizvođača u formi zadruga ili udruženja. Neka od njih su dosta aktivna, dok značajan broj ovakvih udruženja ili zadruga samo formalno egzistiraju bez nekih značajnijih aktivnosti. Nažalost nijedna od zadruga ne predstavlja značajnu kariku u lancu vrijednosti bilo kog sektora poljoprivredne proizvodnje.

U cilju razvoja lanaca vrijednosti u sektoru poljoprivrede, neophodno je raditi na promjeni navedenog stanja, bilo kroz podršku privatnim preduzetnicima bilo kroz osnivanje novih proizvođačkih organizacija koje se osnivaju isključivo pod ekonomskim interesima i koje djeluju kao integrator proizvodnje, otkupa i daljeg plasmana proizvoda do krajnjeg kupca.

Agrarni fond Grada Trebinja

Agrarni fond Grada Trebinja osnovan je Odlukom Skupštine Grada Trebinja, broj: 09-013-43/17, od 08.02.2017. godine („Službeni glasnik Grada Trebinja“, broj 1/17) radi organizovanja i unapređenja poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja na području grada Trebinja. Fond je, neprofitna organizacija, od posebnog društvenog interesa osnovan prvenstveno s ciljem organizovanja i unaprijeđenja primarne poljoprivredne proizvodnje i drugih djelatnosti od opšteg interesa za grad Trebinje.

Potvrda zvanične, zakonske registracije pravnog lica, ostvarena je Rješenjem o registraciji Osnovnog suda u Trebinju broj: 095-0-F-II-17-000-001 od 20.02.2017. godine.

Prilikom registracije, a pri razvrstavanju poslovnih subjekata po djelatnostima u Republici Srpskoj, Agrarnom fondu Grada Trebinja dodijeljena je, od strane nadležnog organa, osnovna (pretežna) djelatnost u okviru klasifikacionog područja O – Javna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje, definisana šifrom 84.13 - Regulisanje i doprinos uspješnijem poslovanju privrede.

Odlukom o dopuni Odluke o osnivanju Agrarnog fonda Grada Trebinja, Skupštine Grada Trebinja („Službeni glasnik Grada Trebinja“, broj 15/17) i Rješenjem Osnovnog suda u Trebinju broj: 095-0-U-17-000-019 od 22.12.2017. godine, a za potrebe osnivanja poslovne jedinice Hercegovačka kuća u Trebinju, proširena je lista djelatnosti i ciljeva Fonda na: organizovanje maloprodaje poljoprivrednih proizvoda, doprinos turističkoj ponudi, podsticanje, pomoć i povezivanje raznih oblika poljoprivredne saradnje između lica koja se bave poljoprivredom, uzgoj jednogodišnjih usjeva, aromatičnog, začinskog i ljekovitog bilja za potrebe sjemenske proizvodnje, organizovanje trgovine na veliko, pomoćnih djelatnosti u poljoprivredi, te prerada poljoprivrednih proizvoda.

Odlukom o dopuni Odluke o osnivanju Agrarnog fonda Grada Trebinja („Službeni glasnik Grada Trebinja“, broj 7/20) i Rješenjem Osnovnog suda u Trebinju broj: 095-0-U-20-000-025 od 05.10.2020. godine, u cilju obezbijeđenja neophodnih zakonskih uslova za poslovanje poslovne jedinice Treća dob i upravljanje budućim sistemom za navodnjavanje, djelatnost i ciljevi su prošireni na:

- ✓ doprinos poboljšanju socio-ekonomskog položaja stanovnika grada Trebinja,
- ✓ izgradnju i upravljanje sistemima za navodnjavanje na području grada Trebinja.

Rješenjem Osnovnog suda u Trebinju broj: 095-0-U-21-000-034 od 19.03.2021. godine izvršene su dopune ciljeva i djelatnosti u cilju obezbijeđenja neophodnih zakonskih preduslova za otvaranja maloprodajnog objekta Hercegovačke kuće u Beogradu. Navedenim se djelatnosti Agrarnog fonda Grada Trebinja proširuju i na:

- ✓ spoljnotrgovinsko poslovanje.

Takođe, dopune ciljeva i djelatnosti su izvršene i Rješenjem Osnovnog suda u Trebinju broj: 095-0-U-17-000-019 od 07.04.2023. godine i to:

- ✓ gajenje višegodišnjih usjeva
- ✓ gajenje grožđa
- ✓ proizvodnja vina od grožđa
- ✓ proizvodnja proizvoda od mesa
- ✓ proizvodnja mliječnih proizvoda
- ✓ djelatnost pakovanja.

Primarni cilj osnivanja, rada i djelovanja Agrarnog fonda Grada Trebinja su stvaranje okruženja za unapređenje i razvoj poljoprivrede, podsticanje stanovništva da se intenzivnije bavi poljoprivrednom proizvodnjom kroz pružanje savjeta, pomoći, podsticaja i obuka, te uvođenje novih standarda u poljoprivredi, kao i povezivanje proizvođača na lokalnom i regionalnom nivou.

Osnivanjem je Fondu namijenjena uloga pokretača razvoja i unapređenja poljoprivredne proizvodnje kako u lokalnoj zajednici, tako i u cijeloj regiji istočne Hercegovine.

Misija Agrarnog fonda Grada Trebinja je podrška razvoju poljoprivrede, podsticaj poljoprivrednim proizvođačima da intenziviraju i prošire svoju proizvodnju i konačno stvaranje šire slike o poljoprivredi kao strateškoj razvojnoj grani ovoga kraja i stvaranju novih održivih radnih mjesta.

Vizija Agrarnog fonda Grada Trebinja je uloga pokretača razvoja i unapređenja poljoprivredne proizvodnje, kako u lokalnoj zajednici, tako i u cijeloj istočnoj Hercegovini, putem direktnog učešća ili putem saradnje i koordinacije sa poljoprivrednim proizvođačima, sa jedne strane, i lokalnom vlasti, Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, Privrednom komorom Republike Srpske, medijima, donatorima, udruženjima preduzetnika, Zavodom za zapošljavanje, finansijskim organizacijama i tehničko-obrazovnim ustanovama, s druge strane.

Kako je primarnu poljoprivrednu proizvodnju na području Trebinja činio veliki broj malih poljoprivrednih proizvođača za koje organizovanje proizvodnje na malim i usitnjenim posjedima uz hroničan nedostatak finansijskih sredstava i veliku zavisnost proizvodnje od vremenskih prilika,

donosi po obimu malu proizvodnju, nizak nivo robne proizvodnje, nedovoljnu tehničku opremljenost gazdinstva, probleme u nabavci repromaterijala i još veće probleme u plasmanu eventualnih tržišnih viškova, Gradska uprava i Agrarni fond Grada Trebinja da bi prevazišli takvo stanje, pokrenuli su niz programa, aktivnosti i projekta koji su prevashodno usmjereni na:

- PODRŠKU POLJOPRIVREDNOJ PROIZVODNJI,
- PODRŠKU PLASMANU POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA.

Programska podrška poljoprivrednoj proizvodnji

Poljoprivredni proizvođači sa područja grada Trebinja su, osnivanjem Fonda, dobili mogućnost ostvarivanja direktne podrške sopstvenoj poljoprivrednoj proizvodnji. Programska podrška poljoprivrednoj proizvodnji je prvenstveno usmjerena na podsticanje, unaprijeđenje i povećanje ukupnog obima poljoprivredne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda putem podrške ulaganju poljoprivrednih proizvođača u nabavku sitne mehanizacije, opreme i repromaterijala za primarnu poljoprivrednu proizvodnju, pčelarskih paketa, žive stoke, novčanih sredstava sa isključivom namjenom ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju, besplatnog vršenja usluga obrade zemljišta, dodjele sadnica voća i svih drugih vidova pomoći koji su neophodni za uspješnije bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom.

U dosadašnjem radu i djelovanju Fonda, u periodu od 2017-2023. godine realizovano je 45 programa podrške poljoprivrednoj proizvodnji. Kroz direktnu podršku podržano je preko 2100 poljoprivrednih proizvođača, a indirektnu podršku, kroz razne vidove podrške udruženjima koja okupljaju veći broj proizvođača, organizovanjem sajamskih manifestacija i izložbi, organizovanjem edukacija i podrške u pisanju projektnih aplikacija, ostvarilo je preko 4.000 poljoprivrednih proizvođača.

Programska podrška plasmanu poljoprivrednih proizvoda

Direktnu podršku plasmanu poljoprivrednih proizvoda, posredstvom Agrarnog fonda Grada Trebinja, poljoprivredni proizvođači ostvaruju kroz otkup i prodaju poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u objektima Hercegovačke kuće i organizovanje rada otkupnih stanica (hladnjače) za otkup, skladištenje i dalju distribuciju voća i povrća. Značajna podrška plasmanu proizvoda za saradnike Hercegovačke kuće obezbjeđuje se i u vidu odgovarajućih analiza i kontrola zdravstvene ispravnosti (mikrobiološke i fizičko - hemijske analize proizvoda) i uslova za ispunjavanje propisanih standarda stavljanja proizvoda u promet, a navedene usluge, koje nisu cjenovno zanemarljive, su besplatne za proizvođače. Takođe, kroz kontinuiran rad i edukaciju na marketingu proizvoda i tehnologiji proizvodnje sa proizvođačima, izlaganje na brojnim sajamskim manifestacijama u zemlji i regionu, Agrarni fond Grada Trebinja je uspio, od običnih tradicionalnih proizvoda napraviti kvalitetne, po pakovanju uniformisane, luksuzne proizvode koji po svim karakteristikama mogu da zadovolje specifične potrebe i ukus savremenog tržišta i kupaca, omogućivši proizvođačima, u današnjim tržišnim prilikama, nezobilaznu intezivnu promociju.

Razvojni programi podrške poljoprivrednoj proizvodnji i plasmanu poljoprivrednih proizvoda, koje Fond u svom radu i djelovanju realizuje, a koji se tiču unapređenja poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja, zauzimaju značajan dio Strategije razvoja Trebinja 2018 – 2027 i Srednjoročnog plana realizacije kapitalnih investicija Grada Trebinja (za period 2017 – 2022).

Važna uloga Fonda ogledala se i ogleda u doprinosu realizaciji ciljeva Strategije razvoja Trebinja 2018 – 2027, u najvećoj mjeri, Strateškog cilja 1. Stalno povećavanje i usklađivanje zaposlenosti i dodatne vrijednosti u ekonomskom razvoju, Sektorskog cilja ekonomskog razvoja 1.2. Veća poljoprivredna iskorišćenost prirodnih resursa, uz poštovanje ekoloških standarda i značajnog broja programa koje je prilikom izrade same Strategije, Fond kandidovao i koji je, pratećim akcionim planom, definisan kao nosilac pojedinih mjera. Doprinos realizaciji predmetnog strateškog cilja obuhvata niz projekata,

kapitalnih investicija, programa podrške i aktivnosti koje je Fond kontinuirano provodio i provodi a definisane su kroz:

Mjera 1.2.1.1. Efikasnije upravljanje poljoprivrednim zemljištem/ukrupnjavanje i dodjela zemljišta

Dodjela poljoprivrednog zemljišta u svojini Republike Srpske i svojini Grada na području grada Trebinja se realizuje kroz dva oblika dodjele:

1. Zakup poljoprivrednog zemljišta

Zakonski propisanu proceduru dodjele poljoprivrednog zemljišta u svojini Republike Srpske na području grada Trebinja, prethodno planiranu za zakup, uz saglasnost Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, provodi Grad Trebinje, odnosno nadležno Odjeljenje za porodicu i razvoj sela u saradnji sa Agrarnim fondom Grada Trebinja.

Dio identifikovanog i raspoloživog zemljišta se putem javnih oglasa dodjeljuje u zakup manjim poljoprivrednim proizvođačima, fizičkim i pravnim licima sa prebivalištem/sjedištem na području Trebinja, u skladu sa njihovim potrebama, vrstom proizvodnje i kvalitetom zemljišta. Zakonske procedure zakupa se provode od 2018. godine i do danas je izdato preko 150 ha poljoprivrednog zemljišta u svojini Republike Srpske i svojini Grada Trebinja. Zaključeno je 42 ugovora sa 34 zakupca, i to sa 2 pravna lica, 4 samostalna preduzetnika i 28 fizička lica, nosilaca komercijalnih/nekomercijalnih gazdinstava.

Agrarni fond u saradnji sa nadležnim odjeljenjem početkom godine sačinjava Program korišćenja poljoprivrednog zemljišta u svojini Republike Srpske na području grada Trebinja koji sadrži detaljne podatke o poljoprivrednom zemljištu, koje je već predmet zakupa i koncesije, ali i navodi površine koje su planirane kao predmet dodjele u tekućoj godini. Program postaje važeći nakon usvajanja na Skupštini Grada uz prethodno pribavljenu saglasnost Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske.

2. Koncesija poljoprivrednog zemljišta

Za poljoprivredno zemljište u svojini Republike Srpske koje je predviđeno za dodjelu putem koncesije, proceduru dodjele zemljišta provodi Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske i Komisija za koncesije, uz pribavljanje mišljenja Grada. Koncesionari moraju biti isključivo pravna lica, čije sjedište ne mora biti na području grada Trebinja.

Ukupno dodijeljeno zemljište pod koncesiju na području grada Trebinja iznosi 693,7 ha. Na najvećem dijelu ovako izdatih površina zasnovani su višegodišnji zasadi, dominantno vinogradarska i voćarska proizvodnja.

Efikasnije upravljanje poljoprivrednim zemljištem u znatnoj mjeri ostvaruje se i realizovnim projektom „Digitalizacija upravljanja opštinskim zemljištem“, kojim se putem aplikacije AgroLife, zakupcima, ali i drugim vlasnicima poljoprivrednog zemljišta, omogućilo da efikasno planiraju, organizuju i upravljaju poljoprivrednom proizvodnjom u cilju povećanja prinosa, ukupnih prihoda i smanjenja operativnih troškova. U svrhu što efikasnijeg upravljanja i raspolaganja poljoprivrednim zemljištem, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske je za 2023. godinu uvelo obavezu korištenja onlajn platforme „Etfarm“ u koju se kontinuirano integrišu podaci iz digitalnih katastarskih planova iz Republičke uprave za geodetske i imovinsko-pravne poslove Republike Srpske.

Budući zadaci svih aktera u sektoru poljoprivrede, u dijelu upravljanja i raspolaganja poljoprivrednim zemljištem, prioritetno će biti u poslovima rješavanja velike površine neidentifikovanog

poljoprivrednog zemljišta na području grada Trebinja i lakšeg pristupa ažuriranim i tačnim podacima RUGIP-a.

Mjera 1.2.1.2. Otkupne stanice sa hladnjačama (skladištenje, pakovanje i distribucija poljoprivrednih proizvoda)

Navedenu mjeru Agrarni fond Grada Trebinja, je realizovao kao kapitalnu investiciju u cilju instalacije i stavljanja u funkciju četiri mini hladnjače stacionirane na ruralnim područjima (Petrovo Polje, Lastva, Mosko i Strujići). U pitanju je značajan projekat koji bi trebao obezbijediti neophodne preduslove za razvoj i proširenje poljoprivredne proizvodnje na širem području lokalne zajednice.

Inicijalna organizacija rada hladnjača planirana je i realizovana u fazama i to:

- ✓ otkup već postojećih povrtarskih i voćnih vrsta za koje poljoprivredni proizvođači sa područja grada Trebinja nemaju riješen plasman, tj. imaju tržišne viškove.
- ✓ organizovanje kooperantske i namjenske proizvodnje povrća i voća za popunjavanje i optimalno iskorišavanje kapaciteta hladnjača,
- ✓ organizacija otkupa povrća i voća.

U procesu širenja obima registrovanih djelatnosti Fonda, u skladu sa zakonskim procedurama, za hladnjaču u Petrovom polju, izvršena je prenamjena u skladište za skladištenje i promet hrane životinjskog porijekla.

Mjera 1.2.1.5. Investicije u razvoj Hercegovačke kuće

Predmetna strateška mjera, iz Strategije razvoja grada Trebinja za period 2018-2027. godine, odnosila se na plan otvaranja i razvoja brenda i maloprodajnih objekata Hercegovačke kuće u tri grada (Trebinje, Banja Luka i Beograd).

U dosadašnjem periodu rada i djelovanja, Agrarni fond Grada Trebinja je, u značajnoj mjeri, uspješno realizovao aktivnosti u cilju ostvarivanja navedene mjere definisane važećom Strategijom razvoja grada Trebinja. Maloprodajni objekti Hercegovačke kuće na teritoriji Republike Srpske, posluju u tri grada, Trebinje (2017), Banja Luka (2019) i Istočno Sarajevo (2021).

Oktobra 2023. godine je zvanično otvoren maloprodajni objekat Hercegovačke kuće u Beogradu, Republika Srbija koji će u okviru spoljnotrgovinskog poslovanja poslužiti kao osnova za dalji razvoj i širenje brenda tradicionalnih hercegovačkih proizvoda van granica Republike Srpske.

Najprepoznatljivija aktivnost Agrarnog fonda Grada Trebinja je Hercegovačka kuća u Trebinju koja je osnovana 2017. godine. Maloprodajni objekat Hercegovačka kuća je za relativno kratak period postala svojevrsan brend Trebinja prepoznatljiv u cijeloj BiH i šire. Jedinstvenost i specifičnost samog objekta, kao i aktivno promovisanje tradicionalnih hercegovačkih proizvoda dalo je za rezultat, ne samo, osiguranje i povećanje prihoda domaćih proizvođača, poboljšanje kvaliteta proizvoda već, i na jedinstven i originalan način upotpunilo turističku ponudu grada Trebinja.

Jedan od osnovnih motiva osnivanja Hercegovačke kuće jeste promocija tradicionalnih hercegovačkih proizvoda, njihova vidljivost i valorizacija na tržištu te šansa da se domaćim poljoprivrednim proizvođačima omogući prihod od sopstvenog rada, kontinuiran i siguran plasman proizvoda na tržište. Kontinuiran rad i edukacija na marketingu proizvoda i tehnologiji proizvodnje sa proizvođačima doprinjelo je da se, od običnih tradicionalnih proizvoda naprave kvalitetni, po pakovanju uniformisani, luksuzni proizvodi koji po svim karakteristikama mogu da zadovolje specifične potrebe i ukus savremenog tržišta i kupaca.

Osim direktne podrške plasmanu proizvoda, Agrarni fond Grada Trebinja za svoje saradnike obezbjeđuje i odgovarajuće analize i kontrole zdravstvene ispravnosti (mikrobiološke i fizičko-hemijske analize proizvoda) i uslove za ispunjavanje propisanih standarda stavljanja proizvoda u promet, a navedene usluge, koje nisu cjenovno zanemarljive, su besplatne za proizvođače.

Takođe, važno je istaći da su vrata Hercegovačke kuće otvorena i za poljoprivredne proizvođače iz ostalih opština, sa područja Hercegovine. Trenutno na policama Hercegovačke kuće se nalazi preko 1000 različitih proizvoda od 120 različitih dobavljača - kooperanata.

Agrarni fond Grada Trebinja je nosilac prava isključivog korišćenja individualnog žiga „Herceg house“ , prava odobrenog od strane Instituta za intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine.

Grad Trebinje je, marta 2022. godine, kandidujući priču o Hercegovačkoj kući, osvojio prvu nagradu na međunarodnom takmičenju "GreenDestinations Story Awards - Top 100", 100 najboljih priča o održivim turističkim destinacijama u kategoriji „lokalni lanci snabdijevanja“.

Mjera 1.2.1.6. Investicije u modernizaciju i opremanje gazdinstava

Predmetna mjera, u dosadašnjem periodu rada i djelovanja 2017-2022. godine, ostvarivala se kroz realizaciju programa podrške individualnim poljoprivrednim proizvođačima i programa dodjele mini grantova koji se realizuju u vidu dodjele novčanih sredstava a koja su poljoprivredni proizvođači obavezni koristiti u svrhu razvoja poljoprivredne proizvodnje za nabavku potrebne poljoprivredne mehanizacije, opreme za poljoprivrednu proizvodnju i preradu. Takođe, realizacijom kapitalnog programa podrške investicijama u proizvodnji i preradi proizvoda na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima u vidu dodjele mašina i opreme za proizvodnju, preradu i pakovanje proizvoda poljoprivrednim proizvođačima, saradnicima Hercegovačke kuće kao i kroz kontinuirano provođenje programa podrške Udruženjima korisnika voda za navodnjavanje a koji za cilj imaju povećanje stepena opremljenosti poljoprivrednih gazdinstava i stvaranje neophodnih preduslova za razvoj poljoprivredne proizvodnje dat je značajan doprinos u realizaciji strateškog cilja i mjera.

Mjera 1.2.1.7. Sajam poljoprivrednih proizvoda Istočne Hercegovine

Agrarni fond Grada Trebinja, u cilju realizacije predmetne strateške mjere, se kontinuirano pojavljuje kao jedan od organizatora sajamskih događaja na nivou grada. U pitanju su: Sajama meda i vina i Herceg fest, manifestacije koje se već tradicionalno organizuju i okupljaju značajan broj vinarija i proizvođača prepoznatljive lokalne tradicionalne hrane, pića i rukotvorina sa područja istočne Hercegovine.

Pomenuti sajamski događaji predstavljaju jedinstvenu promotivnu aktivnost, a izrasli su u svjevstan zaštitni znak grada Trebinja i njegove bogate ljetnje turističke ponude.

Mjera 1.2.2.2. Podrška razvoju voćarske i vinogradarske proizvodnje

Agrarni fond Grada Trebinja, u cilju realizacije navedene mjere, kontinuirano od osnivanja provodi program podrške privođenja zemljišta kulturi u okviru kojeg je je svim poljoprivrednim proizvođačima sa područja grada Trebinja, koji iskažu potrebu za radom poljoprivredne mehanizacije sa kojom raspolaže, omogućeno besplatno vršenje usluga osnovne i dopunske obrade zemljišta i rad svrdlom u cilju pravljenja mjesta za sadnju voća i vinove loze. Cilj podrške je povećanje obrađenih površina na području grada Trebinja kroz privođenje namjeni i uređenje zemljišta koje duži niz godina nije obrađivano i njegovo stavljanje u funkciju poljoprivredne proizvodnje. Takođe, u okviru ovog programa, podrška poljoprivrednim proizvođačima koji namjeravaju zasnovati ili proširiti višegodišnje zasade se provodi i u vidu dodjele sadnica voća i vinove loze.

Mjera 1.2.2.3. Podrška u skupljanju, konvencionalnoj i organskoj proizvodnji ljekovitog bilja

Kako je u proteklom periodu došlo do velikih poremećaja u proizvodnji ljekovitog bilja posebno smilja, od ekspanzije podizanja zasada do potpunog kolapsa otkupa istog, na šta se nije moglo uticati, Agrarni fond Grada Trebinja nastoji da, u cilju realizacije ove strateške mjere, podržava proizvođače i sakupljače ljekovitog bilja kroz besplatne analize i otkup čajeva, sokova, proizvoda i kozmetike od ljekovitog bilja posredstvom Hercegovačke kuće.

Mjera 1.2.2.4. Podrška razvoju plasteničke proizvodnje

U cilju realizacije navedene mjere Fond je, u dosadašnjem periodu realizovao više projekta, koji su kao krajnji rezultat imali dodjelu plastenika za poljoprivredne proizvođače sa područja grada Trebinja. Takođe, kroz program proizvodnje i dodjele rasada povrća omogućena je podrška za proizvođače koji se bave ovom granom poljoprivredne proizvodnje.

Mjera 1.2.2.5. Podrška razvoju i unaprijeđenju stočarske proizvodnje

Provođenje navedene strateške mjere realizuje se kroz razne programe podrške stočarskoj proizvodnji u vidu dodjele novčanih sredstava koja su prevashodno namijenjena za nabavku žive stoke, opreme u stočarstvu, građevinskog materijala za rekonstrukciju i dogradnju stočarskih objekata, kao i kroz nabavku prasadi i hrane za tov za porodična gazdinstva iz ruralnih područja grada Trebinja. Prevashodni cilj realizacije ovih programa podrške stvaranje neophodnih preduslova za razvoj stočarske proizvodnje i obezbijeđenja odgovarajuće količine domaćih suvomesnatih proizvoda za prodaju kroz prodajne objekte Hercegovačke kuće.

Mjera 1.2.2.6. Razvoj i promocija lanca vrijednosti u sektoru pčelarstva

Razvoj i promocija lanca vrijednosti u sektoru pčelarstva, u dosadašnjem periodu je od strane Fonda realizovana kroz programe podrške pčelarskoj proizvodnji u vidu dodjele pčelarskih paketa, dodjelu novčanih sredstava koja su upotrijebljena, od strane korisnika podrške, za nabavku pčelarske opreme. Takođe, na području grada Trebinja, posredstvom Fonda implementirano je više značajnih projekata koji su za rezultat imali dodjelu pčelarske opreme i pčelinjih društava a navedenu podršku pratila je i edukacija o tehnologijama pčelarenja koju je Fond organizovao sa Udruženjem pčelara „Leotar“ Trebinje. Po pitanju razvoja i promocije lanca vrijednosti u sektoru pčelarstva kontinuirano, posredstvom objekata Hercegovačke kuće vršen je otkup i prodaja meda i pčelinjih proizvoda od trebinjskih pčelara, obezbijujući im besplatan marketing i analize proizvoda.

Kapitalne investicije Agrarnog fonda Grada Trebinja

Kapitalne investicije Agrarnog fonda Grada Trebinja, koje su realizovane u cilju podrške razvoju poljoprivredne proizvodnje na području grada Trebinja su:

- ✓ Nabavka traktora i pratećih priključaka za obavljanje osnovne i dopunske obrade zemljišta u 2018. godini, prevashodno za pružanje mogućnosti, poljoprivrednim proizvođačima i svim zainteresovanim licima, besplatnog vršenja usluga agrotehničke obrade zemljišta od strane Fonda u cilju povećanja obrađenih površina i njihovo stavljanje u funkciju poljoprivredne proizvodnje na području grada Trebinja. Takođe, nabavke vlastite poljoprivredne mehanizacije su, u kasnijem periodu, dobile dodatnu svrsihodnost zasnivanjem sopstvene poljoprivredne proizvodnje Fonda.
- ✓ Nabavka i stavljanje u funkciju četiri mini hladnjače u cilju podrške poljoprivrednim proizvođačima u plasmanu njihovih proizvoda i to kroz organizovanje otkupa, skladištenja i prodaje proizvoda u Hercegovačkoj kući i organizovanje otkupa primarnih poljoprivrednih proizvoda, tržišnih viškova voća i povrća, skladištenje, čuvanje i njihov dalji plasman na tržište.
- ✓ Nabavka laboratorijske opreme za utvrđivanja sadržaja proteina, ugljenih hidrata i masti, kao i svih ostalih parametara neophodnih za stavljanje proizvoda u promet kako bi bilo omogućeno da proizvodi Hercegovačke kuće, pored hemijske i biološke analize sadrže i elemente koji će poslužiti za izradu deklaracije tradicionalno proizvedenih hercegovačkih proizvoda.

- ✓ Zasnivanje sopstvene poljoprivredne proizvodnje u vidu:
 - ❖ Podizanja vinograda na površini od 3 ha, zasnivanje sopstvene proizvodnje grožđa a kasnije i vina, sa ciljem potpunijeg korišćenja ljudskih i tehničkih kapaciteta sa kojima raspolaže Agrarni fond Grada Trebinja.
 - ❖ Plasteničke proizvodnje koja je pokrenuta iz više razloga:
 - Zasnivanja sopstvene proizvodnje rasada povrća: paradajz, paprika i krastavac. Rasad se, prvenstveno proizvodi, u svrhu realizacije programa podrške plasteničko – povrtarskoj proizvodnji. Takođe, nakon raspodjele rasada poljoprivrednim proizvođačima u plastenicima se zasniva sopstvena proizvodnja povrća.
 - Zasnivanje rasadnika (pilot projekat) sadnog materijala agromediterranskih kultura smokve, nara, masline sa prevashodnim ciljem realizacije programa podrške voćarskoj proizvodnji u cilju povećanja površina pod višegodišnjim zasadima na području grada Trebinja.
 - Obezbijeđeno je obavljanje učeničke i studentske prakse u saradnji sa Centrom srednjih škola Trebinje i Poljoprivrednim fakultetom Univerziteta u Istočnom Sarajevu - smjer Agromediterranska proizvodnja - Trebinje.

Upravljanje sistemom za navodnjavanje

U toku 2022. godine sistem za navodnjavanje je privremeno predat na gazdovanje Agrarnom fondu Grada Trebinja. Trenutne obaveze Agrarnog fonda Grada Trebinja se svode na očuvanje imovine, upravljanje sistemom i održavanje sistema funkcionalnim, kao i intenzivan rad vezan za uspostavljanje tercijalne mreže sistema za navodnjavanje.

Sistem navodnjavanja Trebinjskog polja se sastoji od: pumpne stanice Petrovo polje, pumpne stanice Zasad polje, rezervoara Kremeni do i pripadajućih cjevovoda. U ovaj sistem ulaze i objekti na ovom području koji se snabdijevaju vodom sa PS Petrovo polje, tj. iz hidrotehničkog tunela za Dubrovnik u redovnom pogonu ili sa PS Zasad polje iz korita rijeke Trebišnjice za vrijeme nedostatka vode iz tunela.

Sistem navodnjavanja na području Mrkonjići - Drijenjani čine: PS Mrkonjići 1, PS Mrkonjići 2, PS Drijenjani i rezervoara Mrkonjići sa pripadajućim cjevovodima.

U sistem za navodnjavanje Mosko pripadaju sledeći objekti: PS Mosko i rezervoar Mosko.

U sistem navodnjavanja Zubačkog platoa ulaze sledeći objekti: PS Obodina, PS Drača, rezervoar Priporac, PS Orašje, PS Bogojević selo sa rezervoarom, te potisni i gravitacioni cjevovod Zubačkog platoa. Trenutno je u funkciji primarna i sekundarna mreža navedenog sistema za navodnjavanje i obuhvata preko 190 km.

Od 2022. godine počelo je priključivanje korisnika na sistem navodnjavanja na lokalitetu Zubačkog platoa. Urađeno je 130 priključaka, a u narednom periodu je planiran nastavak aktivnosti vezan za priključenje novih korisnika na sistem. Glavni cilj sistema navodnjavanja je da dovede tehničku vodu do svake zasijane poljoprivredne površine na području grada Trebinja, a zbog velike zainteresovanosti za priključak na tehničku vodu procjenjuje se da će biti preko 500 priključaka.

Sistemom je omogućeno snabdijevanje tehničkom vodom područja koja pokriva novoizgrađeni sistem, što predstavlja jedan od najznačajnijih preduslova za intenzivnije bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom. Takođe, stvoreni su uslovi za oživljavanje sela, kultivisanje i oživljavanje poljoprivredne proizvodnje na površini od preko 2000 hektara. Na ovaj način doprinosi se razvoju poljoprivredne proizvodnje, poboljšava se i širi plastenička i staklenička proizvodnja, kao i povrtarska proizvodnja i naročito proizvodnja rasada. Takođe, ova mjera će sigurno pozitivno uticati na povećanje stočnog fonda i proizvodnju mesa, mlijeka i ostalih prerađevina, što je prvi uslov za povećanje plasmana tradicionalnih proizvoda na domaće i inostrano tržište.

Projektne aktivnosti i organizacija događaja

Agrarni fond Grada Trebinja uzima aktivno učešće u republičkim i međunarodnim projektima, u partnerstvu sa drugim lokalnim i republičkim institucijama i ustanovama, ali i samostalno kao nosilac na raspisanim javnim pozivima gdje kriteriji to propisuju.

Svi realizovani projekti doprinose ostvarenju glavnog zadatka Agrarnog fonda sadržanog u unapređenju poljoprivredne proizvodnje, osiguranju većih prihoda i zaposlenosti ruralnog stanovništva, jačanju poljoprivredne proizvodnje kroz kreiranje pristupačnijih uslova za male poljoprivredne proizvođače i osnaživanju tehničkih resursa lokalnih poljoprivrednih proizvođača uz dodatni akcenat na ekonomsko i socijalno osjetljive kategorije stanovništva - žene, mladi i višečlane porodice.

Neki od značajnijih projekata su: „Trebinje – Afirmacija poljoprivrednih resursa u vrhu poboljšanja socio - ekonomskog položaja stanovnika ruralnih područja“, „Mali proizvođač – veliki agro resurs“, „Trebinje - Jačanje resursa za proizvodnju i plasman poljoprivrednih proizvoda“ i „Unapređenje lokalne poljoprivredne proizvodnje u Trebinju“, svi realizovani u saradnji sa Razvojnoum agencijom Grada Trebinja, zatim „Stručna podrška pčelarima“ u saradnji sa USAID-om, „Osnivanje poljoprivrednog klastera Hercegovine – Stara Hercegovina“ u saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske i IFAD-om, EU4Agri program „Jačanje poljoprivrednih gazdinstava kroz izgradnju tržišne infrastrukture“, „Digitalizacija upravljanja opštinskim zemljištem“ podržan kroz Program razvojnog partnerstva (develoPPP.de) njemačkog Saveznog ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ), „Smanjenje rizika od katastrofa za održivi razvoj u Bosni i Hercegovini“ u zajedničkom programu Vlade Švajcarske i UN, „Poboljšanje ekonomske situacije kroz mogućnost obavljanja prakse za učenike srednjih škola, poljoprivrednog smjera“ u saradnji sa ambasadam Njemačke, i mnogi drugi.

U svrhu promocije brenda Hercegovačke kuće, cilj je da se godišnje posjeti ili učestvuje na oko 30 sajmova i izložbenih manifestacija u Republici Srpskoj i BiH, ali i u regionu. Pozicioniranje modela poslovanja fonda i Hercegovačke kuće može se sagledati kroz učešće u ocjenjivanju kreiranog brenda. Obzirom na to, planira se uzeti učešće na značajnim sajamskim manifestacijama u regionu: Međunarodni poljoprivredni sajam Novi Sad, Sajam poljoprivrede „Agro Belgrade“, Sajam turizma Beograd, Sajam gospodarstva Mostar, Sajam Vino fest Vršac, Sajam prehrambenih proizvoda Vlasenica, Promocija Hercegovačkih proizvoda Budva, Nevesinjska olimpijada, Dani Mediterana Neum, Tešnjarske večeri Valjevo i dr.

Takođe, neophodno je održati i unaprijediti aktivnosti Agrarnog fonda u vidu afirmativnog podsticaja razvoja poljoprivrede kao razvojnog sektora, kako kroz promociju i organizaciju tradicionalnih događaja na nivou grada („Sajam meda i vina“, „Herceg fest“ i druge izložbene manifestacije), tako i kroz rad na promociji obrazovanja i zapošljavanja u agro sektoru kroz redovno učešće na Sajmu obrazovanja i zapošljavanja Trebinje, saradnje sa srednjoškolskim i visokoškolskim ustanovama u dijelu obavljanja učeničke i studentske prakse i partnerskog učešća na budućim projektima.

2.1.7 Ruralna ekonomija, kvalitet života i diversifikacija ekonomskih aktivnosti

Ruralna područja Grada Trebinja

Klasifikacija određene teritorije na urbana i ruralna područja primarno se vrši na osnovu gustine naseljenosti, odnosno broja stanovnika po km². U svijetu uglavnom dominira OECD kriterij (koji primjenjuje i EC) prema kojem je granica između urbanih i ruralnih područja gustina naseljenosti od 150 stanovnika/km². Dalji koraci su agregiranje podataka na nižem administrativnom nivou zavisno od toga koji procenat stanovništva živi u pojedinim manjim područjima i koliko je veliki grad kojem gravitiraju ta područja. Zbog nedostatka statističkih podataka o broju stanovnika i površini na nivou naseljenih mjesta u slučaju Grada Trebinja, nažalost nije moguće uraditi klasifikaciju urbanih i ruralnih područja zavisno od broja stanovnika koji žive u pojedinim naseljenim mjestima (selima).

Koristeći se podacima iz Popisa iz 2013. godine utvrđeno je da ukupan broj stanovnika je 28.239 stanovnika, od kojih 22.811 ili 80.8% čini urbano stanovništvo, a 5.428 stanovnika ili 19.2% čini ruralno stanovništvo. Prosječna gustina stanovništva je 33.9 stanovnika po km², pri čemu je prosječna gustina urbanog stanovništva 1.040,3 stanovnika po km², a ruralnog 6.5 stanovnika po km².

Ruralna ekonomija i kvalitet života

Ekonomski položaj ruralnog stanovništva je dosta nepovoljan i odraz je ukupnog stanja ekonomije Grada Trebinja. Stepenn siromaštva između ruralnih i urbanih područja preovlađuje nejednakim stopama. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske u ruralnim područjima Republike Srpske 17 % građana živi u siromaštvu, dok je stopa siromaštva u urbanim sredinama samo 9 procenata⁵. Uprkos višim stopama siromaštva i nižim platama u ruralnim područjima, 60% ljudi nastavlja da živi u ruralnim područjima. To je uglavnom zbog „poljoprivredne zaštitne mreže“ viših plaćanja socijalne zaštite, zdravijeg okruženja i ukupne sigurnosti posla nego u urbanim gradovima.⁶ Iako u BiH ne postoji mjerenje životnog standarda na nižim nivoima poput opština, ovdje ćemo se poslužiti podacima Ankete o potrošnji koji daju relevantne informacije na nivou ruralnih i urbanih područja Republike Srpske. Prema podacima za 2021/2022. godinu prosječni porodični mjesečni izdaci u ruralnim područjima Republike Srpske su iznosili 1.748 KM, pri čemu 32,5% je bilo potrebno za nabavku hrane i pića, a ostatak za druge neprehrambene proizvode/usluge. U urbanim dijelovima ukupni izdaci su viši i mjesečno iznose 1.873 KM.

Tabela 35: Prosječni mjesečni izdaci prema kategorijama izdataka i tipu naselja u Republici Srpskoj, u KM, 2021/2022. godina

Opis	Tip naselja		
	Urbano	Ruralno	Ukupno
Hrana i piće	545,56	568,08	558,55
Neprehrana	1.327,30	1.179,78	1.242,24
Ukupno	1.872,86	1.747,86	1800,78
	Struktura u % (Ukupno = 100)		
Hrana i piće	29,1	32,5	31
Neprehrana	70,9	67,5	69
Ukupno	100	100	100

Izvor: Anketa o potrošnji domaćinstava u Republici Srpskoj, Statistički bilten, Banja Luka, 2021/2022. godine

Trećina izdataka ruralnog domaćinstva se odnosi na nabavku hrane i pića. Od ostalih važnijih stavki izdvajaju se izdaci za stanovanje (14,7%), energente (8,3%) i izdaci za prevoz (15,5%).

Siromaštvo je jedan od većih problema sa kojima se suočava ruralno područje. Za utvrđivanje aktuelnog stanja ovog problema poslužićemo se podacima koji se odnose na entitet Republiku Srpsku. Pregledom Tabele 36 može se konstatovati da je u Republici Srpskoj izražen problem siromaštva gdje je u 2021. godini bilo 12% siromašnih domaćinstava i 11% siromašnog stanovništva. Ovu konstataciju potvrđuju i relevantni pokazatelji siromaštva, koeficijent **S80/S20** (odnos ukupnog ekvivalentnog prihoda 20% populacije jedne zemlje sa najvišim prihodima, prema ukupnom

⁵ Republički zavod za statistiku RS. (2018). Anketa o potrošnji domaćinstava – Bilten. Dostupno na: [https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/anketa_o_potrosnji_domacinstava/2021-2022/Anketa_o_potrosnji_domacinstava_2021-2022.pdf](https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopštenja/anketa_o_potrosnji_domacinstava/2021-2022/Anketa_o_potrosnji_domacinstava_2021-2022.pdf)

⁶ <https://borgenproject.org/facts-about-poverty-in-bosnia-and-herzegovina/AUGUST 14, 2018>

ekvivalentnom prihodu 20% populacije sa najnižim prihodima - što je veći ovaj odnos, veće su nejednakosti) koji iznosi 3,7.

Tabela 36: Glavni indikatori relativnog siromaštva u Republici Srpskoj⁷

Opis	2011.	2015.	2021/2022
Relativna linija siromaštva (KM)	381,09	362,34	529,41
- Siromašna domaćinstva	53,234	49,805	49.197
- Ukupan broj domaćinstava	359,567	358.309	399.976
- Siromašni pojedinci	152,909	126,043	125.537
Stopa siromaštva			
- Siromašna domaćinstva	14,8	13,9	12,3
- Siromašni pojedinci	14,4	12,8	11,2
Jaz siromaštva (%)			
- Domaćinstva	23,0	22,1	21,2
- S80/S20	4,4	4,3	3,7

Izvor: Anкета o potrošnji domaćinstava u Republici Srpskoj 2021/2022.godine

Prema podacima popisa iz 2013. godine učešće nezaposlenih u ukupnoj radnoj snazi na području Grada Trebinja iznosila je 34%, kada je ukupan broj nezaposlenih, radno sposobnih iznosio 4.098. Međutim, kako iz donjeg pregleda vidimo, ukupan broj nezaposlenih je u padu i niži je od broja nezaposlenih u godini popisa. Prema podacima Ankete o radnoj snazi za IV tromjesječje u 2022. godini u Republici Srpskoj, anketna stopa nezaposlenosti iznosila je 9,6%.

Tabela : Broj nezaposlenih lica na području Grada Trebinja, 2017-2022.

		2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Grad Trebinje	svoga	2.712	2.084	1.908	2.522	2.228	2.053
	žene	1.428	1.019	1.025	1.380	1.239	1.169
	muškarci	1.284	1.065	883	1.142	989	884

Izvor: JU Zavod za zapošljavanje, filijala Trebinje

Kada se posmatra nezaposlenost po polu na području Grada Trebinja u godini popisa, žene su činile 45% nezaposlenih lica. Međutim prema podacima za period 2017-2022 godina, to učešće je povećano i kreće se u prosjeku 54%.

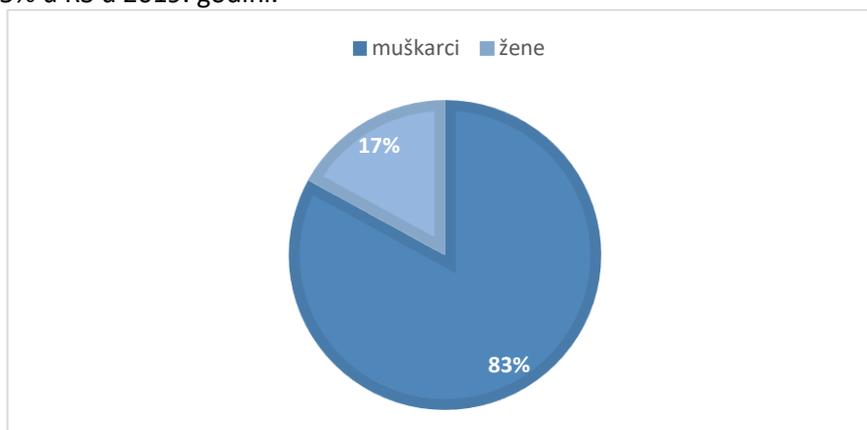
U odnosu na godine starosti najviše je nezaposlenih u starosnoj dobi između 30 i 40 godina.

Pitanja rodne ravnopravnosti u ruralnom području

Bosna i Hercegovina je potpisnica svih važnijih međunarodnih konvencija o ravnopravnosti polova i ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama od kojih je svakako najvažnija UN Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (*CEDAW - The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*). Poseban član ove konvencije odnosi se na unapređenje položaja žena na selu i on obavezuje BiH, kao potpisnice ove konvencije, da radi na unapređenju socio-ekonomske situacije žena na selu, njihovog pristupa resursima, tržištu i informacijama, te pristupa osnovnoj infrastrukturi i javnim uslugama. Najvažniji domaći pravni akt koji kao *lex specialis* reguliše oblast ravnopravnosti polova kao posebno ljudsko pravo je Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 32/10 – prečišćen tekst) koji promovira ravnopravnost polova i zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola i polne orijentacije, te obavezuje

⁷ U javnim dokumentima se najčešće spominju dvije mjere – odnos S80/S20 i Gini koeficijent (Džini koeficijent). Odnos S80/S20 je odnos ukupnog ekvivalentnog prihoda 20% populacije jedne zemlje sa najvišim prihodima, prema ukupnom ekvivalentnom prihodu 20% populacije sa najnižim prihodima. Što je veći ovaj odnos, veće su nejednakosti.

sve institucije vlasti, na svim nivoima da izrade, usvoje i sprovedu programe mjera za implementaciju zakona u svim oblastima. Bosna i Hercegovina ima Gender akcioni plan (za period 2023-2027) koji ima tri strateška cilja: 1) Izrada, sprovođenje i praćenje mjera za unapređenje ravnopravnosti polova u institucijama vlasti, po prioritetnim oblastima, 2) Izgradnja i jačanje sistema, mehanizama i instrumenata za postizanje ravnopravnosti polova i 3) Uspostavljanje i jačanje saradnje i partnerstva. Aktivnosti na unapređenju položaja žena na selu u Republici Srpskoj datiraju od 2009. godine kada izvršena prva Analiza stanja, na osnovu čijih rezultata je kreiran prvi Akcioni plan za unapređenje položaja žena na selu, kao posebna mjera u okviru Programa ruralnog razvoja Republike Srpske. Akcioni plan, kao prvi te vrste u regionu, predstavlja jedinstven dokument u čijoj realizaciji učestvuju nekoliko ministarstava u Vladi Republike Srpske: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite, Ministarstvo prosvjete i kulture, Ministarstvo saobraćaja i veza i dr. te koji planiraju i realizuju mjere u okviru akcionog plana usklađene sa potrebama žena na selu. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske je realizovalo niz projekata za unapređenje ženskog preduzetništva, sufinansiralo poslovne aktivnosti udruženja žena, organizovalo ženske zadruge, te radilo na formiranju regionalnih mreža za podršku ženama na selu. U okviru dodjele podsticajnih sredstava takođe su kreirani posebni uslovi (dodatni bodovi) za žene nosioce poljoprivrednih gazdinstava. Sve ove mjere rezultirale su povećanjem broja žena nosilaca poljoprivrednih gazdinstava sa 4% na početku perioda na 19% na kraju ovog perioda, uz učešće od 6.5% u povlačenju finansijskih sredstava iz budžeta što je još uvijek skroman rezultat. Prema podacima Registra poljoprivrednih gazdinstava na području Grada Trebinja prisutna je drastična razlika u pogledu pola nosilaca registrovanih poljoprivrednih gazdinstava. Samo 125 gazdinstava ili 17% registrovanih gazdinstava nosilac gazdinstva je žena. Mjereno na republičkom nivou, udio u apsorpciji poljoprivrednog budžeta za domaćinstva u kojima je žena nosilac gazdinstva dosegao je 6,5% u RS u 2019. godini.

Izvor: Registar poljoprivrednih gazdinstava Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
Grafikon 23: Odnos nosilaca porodičnih poljoprivrednih gazdinstava prema polu na području Grada Trebinja, stanje 2021. Godine

Prema rezultatima istraživanja, žene članovi ruralnih domaćinstava na području Grada Trebinja, pola radnog vremena su aktivne u poljoprivrednoj proizvodnji, a samo djelimično učestvuju u donošenju odluka o poslovnim aktivnostima gazdinstva. Žene na selu najčešće nisu vlasnice nekretnina kojima gazdinstvo raspolaže, te se po nepisanom tradicionalno ustrojenom pravilu udajom ujedno odriču i djevojačkog nasleđa nad imovinom koju eventualno djevojačka porodica ima ako je u pitanju poljoprivredno zemljište. Tako da, prema rezultatima istraživanja, od imovine u vlasništvu najčešće imaju samo nakit i nešto opreme. Žene su takođe manje mobilne i vezane su zbog brige o djeci ili starijima, za prisustvo na gazdinstvu, te iz tog razloga najčešće ne učestvuju na obukama. Problemi sa kojima se suočavaju žene, a vezano za poljoprivredu odnose se na nedostatak vremena za direktan izlazak na tržište za plasman proizvoda, nedostatak novca za veća ulaganja, nedostatak glasa u domaćinstvu. Problemi vezani za kvalitet života, prema stavovima ispitanica najviše se

odnose na lošu putnu infrastrukturu, vodosnabdijevanje i javni prevoz, zdravstvenu zaštitu, pomoć oko djece i nedostatak društvenog života. Ispitanice su bile jednoglasne u stavu da je potrebno uvesti mjere podrške ženama na selu, te definisati minimum broja žena u odborima mjesnih zajednica.

Društvena i fizička infrastruktura

Predškolsko obrazovanje

Prema podacima Odjeljenja za opštu upravu Grada Trebinja u ruralnim područjima Grada Trebinja ne postoji redovno predškolsko vaspitanje i obrazovanje. Privremene vaspitno-obrazovne grupe osnovane su u MZ Petrovo Polje u martu 2017. godine, formirana je jedna vaspitno-obrazovna grupa, mješovitog karaktera, koju je činilo desetero djece uzrasta od dvije do šest godina. Program je trajao do juna mjeseca iste godine. Takođe u MZ Lastva, decembra 2017 do juna 2018. godine, formirana je jedna vaspitno-obrazovna grupa, mješovitog karaktera, koju je činilo desetero mališana, uzrasta od dvije do šest godina. Trenutno na području Grada Trebinja djeluje jedna ustanova predškolskog vaspitanja i obrazovanja „Naša radost“ (četiri organizacione jedinice) sa ukupno oko 500 djece. Ostali registrovani subjekti su dječije igraonice ili klubovi za djecu. Mreža predškolskih ustanova nije dovoljno razvijena, a to je posebno izraženo u ruralnim sredinama u kojima nije dostupna, a za šta postoji interesovanje. Stvaranje potrebnih uslova za predškolski odgoj i obrazovanje svakako je jedan od prioritarnih potreba Grada Trebinja.

Tabela 37: Pregled broja predškolskih ustanova na području Grada Trebinja po godinama

Školska godina	Broj predškolskih ustanova (vrtića) Organizacionih jedinica	Broj vaspitnih grupa	Broj djece		
			ukupno	muška	ženska
2014/2015	4	19	422	210	212
2015/2016	4	19	421	219	202
2016/2017	4	21	474	247	227
2017/2018	4	21	454	214	240
2018/2019	4	22	507	248	259
<u>2019/2020</u>	4	19	461	215	246
<u>2020/2021</u>	4	20	384	195	189
2021/2022	4	22	570	288	282

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

***Napomena: Javna ustanova za predškolsko vaspitanje i obrazovanje djece „Naša radost“ Trebinje je jedini dječiji vrtić na području grada Trebinja.**

Osnovno obrazovanje i srednje obrazovanje

Osnovno obrazovanje na području Grada Trebinja organizovano je u **sedam** osnovnih škola. U okviru JU OŠ „Jovan Jovanović Zmaj“ funkcionišu tri područna odjeljenja: Lastva, Ljubomir i Dražin Do. U okviru JU OŠ „Vuk Karadžić“ funkcioniše područno odjeljenje u Petrovom Polju. Škola „Sveti Vasilije Ostroški i Tvrdoški“ nema područno odjeljenje. Iz donjeg pregleda vidimo da broj učenika u posmatranom periodu opada u svim područnim odjeljenjima, što svakako može biti problem u

budućnosti kada je u pitanju održivost organizovanja nastave u pojedinim naseljima ruralnog područja Grada Trebinja.

Tabela 38: pregled broja učenika po područnim odjeljenjima u ruralnom području Grada Trebinja

Škola	PO Lastva	PO Dražin Do	PO Ljubomir	PO Petrovo polje	Ukupno
2017/2018	47	8	5	60	120
2018/2019	45	11	9	54	119
2019/2020	42	11	7	46	106
2020/2021	39	8	7	47	101
2021/2022	38	8	7	42	95

Izvor: Odjeljenje za kulturu i obrazovanje Grada Trebinja

U posljednjih deset godina izražena je tendencija smanjivanja broja upisane djece u osnovne škole, ali na urbanom području grada taj trend nije posebno izražen, što se može dovesti direktno u vezu sa pozitivnim migracionim saldom ovog grada. U školskoj 2014/15 godini bilo je ukupno upisanih 2.600 učenika, da bi u školskoj 2018/19 taj broj bio smanjen 2.588 (indeks 99,54). Na 1.000 stanovnika u prosjeku dolazi 11 upisanih učenika osnovnog obrazovanja, a na 16 učenika dolazi jedan nastavnik/učitelj.

Tabela 39: Pregled broja škola i učenika, osnovno i srednje obrazovanje na području Grada Trebinja

Školska godina	Osnovne škole					Srednje škole			
	Broj škola	učenici			Nastavno osoblje	Broj škola	Broj odjeljenja	učenici ukupno	Nastavno osoblje
		ukupno	razredi I-V	razredi VI-IX					
2017/2018	7	2.598	1.420	1.178	169	4	56	1.242	150
2018/2019	7	2.588	1.454	1.134	165	4	54	1.213	152
2019/2020	7	2.471	1.431	1.040	175	4	54	1.249	149
2020/2021	7	2.507	1.349	1.158	178	4	57	1.275	178
2021/2022	7	2.545	1.390	1.155	193	4	57	1.275	182

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske

Broj učenika u srednjim školama se takođe nezatno smanjio posljednjih godina sa 1.267 učenika u školskoj 2014/2015. na 1213 u školskoj 2018/2019. godini (indeks 96). Ukupan broj odjeljenja je smanjen sa 55 na 54. Na 1.000 stanovnika u prosjeku dolazi 23 upisanih učenika srednjeg obrazovanja, a na 8 učenika dolazi jedan nastavnik.

Centar srednjih škola Trebinje pod tim nazivom postoji od 2005. godine, a nastavio je tradiciju Trgovačke akademije osnovane 1893. godine u Trebinju. Danas u ovom srednjoškolskom centru postoje sledeća zanimanja i struke: ekonomija, pravo i trgovina; zdravstvo; poljoprivreda i prerada hrane; ugostiteljstvo i turizam. Srednjoškolski centar je prema dostupnim izvještajima opremljen savremenim učilima, a đaci obavljaju praksu u privrednim subjektima na teritoriji grada u zavisnosti od usmjerenja za koje se obrazuju.

Tehnička škola obrazuje učenike u četiri struke: saobraćaj, elektrotehnika, mašinstvo i obrada metala i geodezija i građevinarstvo.

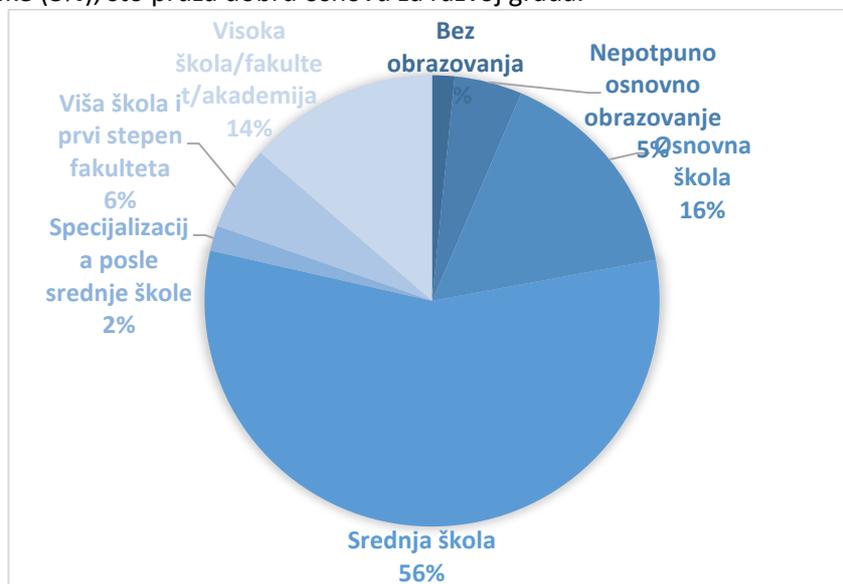
Muzička škola izvodi nastavu na dva odsjeka, vokalno-instrumentalni i teoretski odsjek.

Ovde treba napomenuti da je u toku izgradnja Gimnazije, koju Gradu Trebinju poklanja "Fondacija Rodoljub Drašković". Predviđeno je da gimnazija bude opremljena po najvišim standardima, imaće 24 kabineta, savremene laboratorije, biblioteku, amfiteatar, sportsku dvoranu i prostor za vannastavne aktivnosti. Ovakav centar sigurno može privući priliv novih generacija u Trebinje i postati rasadnik kadrova sa znanjima i vještinama prilagođenim potrebama Grada Trebinja i šire.

Visoko obrazovanje

Na području Grada Trebinja djeluju tri javne visokoškolske ustanove: Fakultet za proizvodnju i menadžment, Akademija likovnih umjetnosti i Visoka škola za turizam i hotelijerstvo, kao i Studijski centar privatnog Univerziteta za poslovni inženjering i menadžment iz Banjaluke.

Grad Trebinje ima u prosjeku veći stepen visokoobrazovanih kadrova (14%) u odnosu na prosjek Republike Srpske (8%), što pruža dobru osnovu za razvoj grada.

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske, popis 2013. godine

Grafikon 25: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi i polu

Uvidom u broj upisanih i diplomiranih studenata svih profila možemo primjetiti da broj studenata u Republici Srpskoj sa godinama opada. Broj studenata koji upisuju Poljoprivredne fakultete je u još većem padu, zbog pada zanimanja studenata za zanimanja u vezi sa poljoprivredom, smanjene mogućnosti za zaposlenje agronoma i loših razvojnih trendova u oblasti poljoprivrede. Najčešće se za poljoprivredne fakultete odlučuju studenti koji već imaju mogućnost nasljeđivanja porodičnog gazdinstva, pa školovanjem stiču bolje uslove za samozapošljavanje na vlastitom gazdinstvu. Svakako da bi inoviranje nastavnih planova i uvođenje novih usmjerenja vezanih za ruralni razvoj, ruralni turizam, organsku proizvodnju i slična usmjerenja u skladu sa potrebama ekonomske strukture područja, mogao privući i veći broj studenata.

Tabela 40: Upisani studenti na području Grada Trebinja, 2017-2022. godina

2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021
252	245	221	203

Tabela 41: Diplomirani studenti na području Grada Trebinja, 2017-2022. godina

2017.	2018.	2019.	2020
47	41	71	52

Nažalost, vrlo čest slučaj je i da se diplomirani studenti ne vrate u mjesto prebivališta ukoliko studiraju van mjesta prebivališta, naročito ako studiraju u većim administrativnim i univerzitetskim centrima. Zato je vrlo značajno za Grad Trebinje što ima mogućnost visokog obrazovanja svojih stanovnika, a od 2022/23. godine otvoren je i studijski program Agromediterranska proizvodnja, Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta Istočno Sarajevo.

Zdravstvo

Medicinski centar Trebinje osnovan je 1966. godine. 1996. godine medicinski centar se razdvaja u tri ustanove: Dom zdravlja Trebinje, Opšta bolnica Trebinje i Apoteka Trebinje. Početkom 2007. godine je napravljen radikalni zaokret u organizaciji Doma zdravlja koji je tada reorganizovan i počinje da radi po modelu porodične medicine. Izvršena je registracija građana i formirano 14 timova porodične medicine, smještenih u 7 ambulanti sa radom u dvije smjene. Timove porodične medicine prati podrška Službe za hitnu medicinsku pomoć, te konsultativno-specijalističkih ambulanti (ginekologija, pedijatrija), centara za mentalno zdravlje i fizikalnu rehabilitaciju te stomatološke i higijensko-epidemiološke službe

Na području grada, u Domu zdravlja Trebinje i Bolnici Trebinje zaposleno je 267 zdravstvenih radnika, od čega 116 ljekara. Prema ovim podacima na jednog zdravstvenog radnika dolazi 106 stanovnika, a na jednog ljekara 242 stanovnika, što je u skladu sa prosjekom u EU.

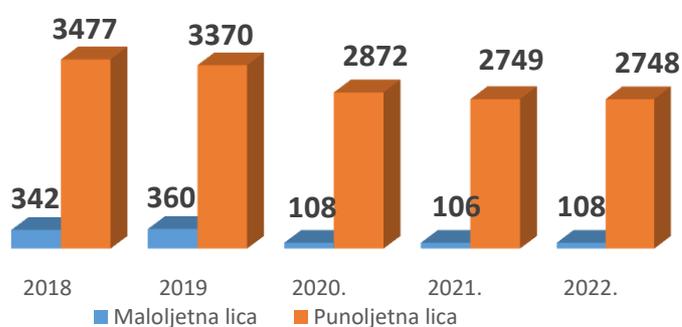
U periodu 2018 – 2023. godina, JZU Dom zdravlja Trebinje je u ruralnom području Grada Trebinja, imao jednu ambulantu porodične medicine, kao i jedan tim porodične medicine koji čine doktor i medicinski tehničar. Područna ambulanta se nalazi u mjestu Lastva. S obzirom na prosječnu gustinu stanovnika od 6.5 stanovnika po km² u ruralnom području Grada Trebinja nerealno je za očekivati da se broj područnih ambulanti poveća, ali svakako da se mora tragati za inovativnim modelima obezbjeđivanja mobilne zdravstvene zaštite, javno-privatnog partnerstva u obezbjeđenju zdravstvenih usluga u onim mjestima za one korisnike za koje javna usluga nije dostupna i sl., a sve u cilju unapređenja kvaliteta života u ruralnom području jer se samo na taj način može zadržati postojeće i privući novo stanovništvo.

Socijalna zaštita

JU Centar za socijalni rad Trebinje (Centar) je ustanova socijalne zaštite sa javnim ovlaštenjima u provođenju socijalne, dječije i porodično pravne zaštite, te pružanje raznih vrsta usluga iz domena socijalnog rada. Djelatnost Centra definisana je zakonskim i podzakonskim aktima.

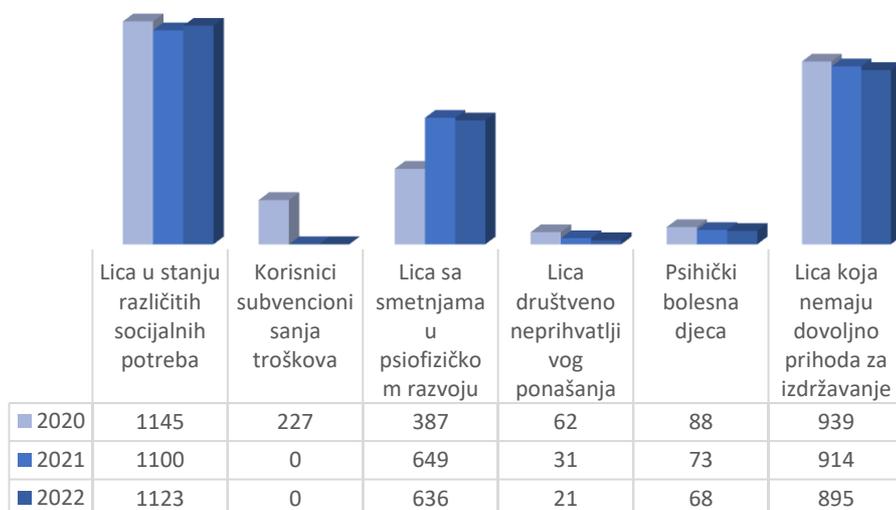
Centar obavlja poslove socijalne zaštite i zaštite djeteta, smješta odrasle i maloljetne osobe u institucije socijalne zaštite i hraniteljske porodice i korisnicima pruža usluge finansijske i druge materijalne pomoći. Navedene poslove obavlja pružajući različite vidove usluga.

Broj korisnika socijalne zaštite za period 2018-2022.godina je u opadanju, a u posljedne tri godine nije se bitnije mijenjao, a što je prikazano na dijagramu:

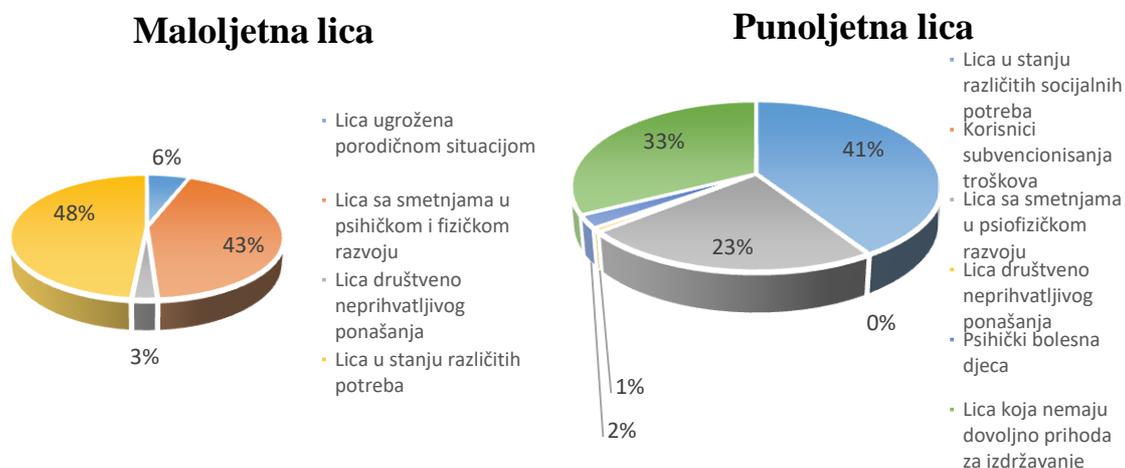
Najveći broj korisnika su lica starija od 65 godina, a u najvećem broju slučajeva to su korisnici koji nemaju dovoljno sredstava za život.

Socijalno ugrožena lica su u najvećem broju slučajeva korisnici koji nemaju dovoljno sredstava za život. Pregled broja korisnika po kategorijama u periodu 2020-2022. godina prikazan je na dijagramu:

U evidenciji Centra, zaključno sa 01.01.2023. godine u stanju socijalne potrebe nalazi se 3168 lica od čega je 425 maloljetnih lica i 2743 punoljetna lica.

Postotak maloljetnih i punoljetnih lica u stanju socijalne potrebe prikazani su na dijagramima:

Kultura

Grad Trebinje ima bogato kulturno i istorijsko naslijeđe koje čini bitan dio resursa i atrakcija grada. Trebinje je oduvijek važno za kulturni centar regije Istočne Hercegovine. Prema podacima iz Izmjena i dopuna Prostornog plana Republike Srpske do 2025. godine (Novi Urbanistički zavod Republike Srpske a.d. Banja Luka) na spisku nepokretnih kulturnih dobara u Republici Srpskoj sa nacionalne liste spomenika BiH i dobara koja imaju valorizacionu osnovu u skladu sa Zakonom o kulturnim dobrima Republike Srpske nalazi se ukupno 767 kulturnih dobara od kojih 102 na području Grada Trebinja (zvanična nacionalna lista spomenika BiH- 46 spomenika i na privremenoj listi ostalih materijalnih kulturnih dobara 56 spomenika). Bogato kulturno naslijeđe, kulturni i istorijski spomenici, tradicija i savremene kulturne vrijednosti se danas sinkretizuju u jedinstvenom gradskom

ambijentu, oživljavajući poznato Dučićevo zavještanje: „Trebinje – grad kulture“. Brojni spomenici iz perioda Rimskog carstva, Otomanske i Austrougarske imperije, kao i vjerski objekti danas se mogu pronaći na području grada i okoline. Institucije kulture na teritoriji Grada Trebinja su: Matični muzej Hercegovine u Trebinju, JU „Narodna biblioteka“, JU „Kulturni centar“, te jednim dijelom svoje djelatnosti i JU „Centar za informisanje i obrazovanje“ i JU „Dom mladih“.

Na teritoriji Grada Trebinja trenutno djeluju sljedeća udruženja iz oblasti kulture: GKUD „Alat-Svislajon“ Trebinje, KUD „Hercegovina“ Petrovo Polje, Ansambl nacionalnih igara „Jovan Dučić“ Trebinje, Guslarsko društvo „Vojvoda Nedeljko Vidaković“, Udruženje guslara i epskih pjesnika „Vojvoda Luka Vukalović“, Guslarsko društvo „Bijela gora“ Trebinje, Književna zajednica „Jovan Dučić“, Mješoviti hor „Tribunia“, Udruženje „Lirart“, Etno grupa „Zahumlje“, Kulturna scena „Male stvari“, Udruženje likovnih umjetnika Istočne Hercegovine „Milorad Ćorović“, Udruženje umjetnika Međunarodna umjetnička kolonija „Kolo“, Foto-kino klub Trebinje, Srpsko udruženje „Ćirilica“, Književno udruženje „Susret“, Udruženje žena „Vasila“, Udruženje građana „Orgelpunkt“, Srpsko udruženje „Ćirilica“, Mediteran kulturni centar, Crkveni hor „Sveti Vasilije Tvrdoški i Ostroški“, Udruženje književnika Republike Srpske- podružnica Trebinje, Zadužbina „Knez Miroslav Humski“, Udruženje građana „Mostovi“, UG Društvo prijatelja Trebinja, Udruženje međunarodna umjetnička kolonija „Lastva“ Trebinje.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, na području Grada Trebinja djeluje jedan bioskop sa 209 mjesta i Gradsko (amatersko) pozorište sa 350 sjedišta.

U ruralnom području ne postoje kapaciteti za održavanje kulturnih dešavanja, te su stanovnici ovih područja usmjereni na urbani centar za zadovoljenje kulturnih potreba. U MZ Petrovo Polje funkcioniše jedno kulturno-umjetničko društvo „Hercegovina- Petrovo Polje“.

Tabela 42: Lokaliteti kulturne i istorijske baštine u opštinama/gradovima u RS, Grad Trebinje

Izvor: <http://kons.gov.ba>

Broj	Lista materijalnih kulturnih spomenika - nacionalna lista spomenika BiH
1.	Arslanagića Most
2.	Gradina , Varina Gruda, Dživar
3.	Katedralna crkva posvećena rođenju Blažene Djevice Marije-Mala Gospa u Trebinju
4.	Mlin u Budošima
5.	Most, Mostaći
6.	Nekropola stećaka Kličanj, Krajkovići
7.	Ostaci graditeljske cjeline crkava Sv. Petar i Sv. Pavle sa nekropolom stećaka, Čičevo
8.	Pravoslavna crkva Sv. Vrača (Vračevica) sa praistorijskom gomilom (tumulusom), Gomiljani
9.	Pravoslavna crkva Sv. Klimenta sa starim kamenim nadgrobnicima (krstačama), Dražin Do
10.	Pravoslavna crkva Sv. Nikole sa starim kamenim nadgrobnicima (krstačama), Domaševo-Ljubomir
11.	Pravoslavna crkva Uspenja Bogorodice sa nekropolom sa stećcima i starim kamenim nadgrobnicima (krstačama), Drijenjani-Popovo polje
12.	Praistorijska gradina Brijeg, Mostaći
13.	Praistorijski tumuli, Zarječje, Mosko
14.	Resulbegovića (Begova) kuća
15.	Spahovića kula sa dvorima, Bihovo
16.	Srednjovjekovni grad Mičevac, Mičevac
17.	Srednjovjekovno crkvište, Krajkovići

18.	Stari grad Klobuk, Klobuk
19.	Trebinje – prostorna kulturno-istorijska cjelina
20.	Hadžiahmetovića kule sa dvorima u Mostaćima, graditeljska cjelina
21.	Crkva Kostadinovića (posvećena Sv. Konstantinu i Jeleni) sa nekropolom sa stećcima, Gomiljani
22.	Crkva Rođenja Bogorodice sa starim kamenim nadgrobnicima (krstačama), Dračevo-Popovo polje
23.	Crkva Sv. arhanđela Mihaila sa nekropolom stećaka, Arandelovo
24.	Crkva Sv. Arhanđela sa nekropolom stećaka, Veličani
25.	Crkva Sv. Varvare sa grobljem i nekropola sa stećcima, Strujići-Popovo polje
26.	Crkva Sv. Georgija (Đurđevica), Gomiljani
27.	Crkva Sv. Ilije sa praistorijskom grobnom gomilom (tumulusom) i nekropolom sa stećcima, Mesari
28.	Graditeljska cjelina – Crkva Sv. Jovana Krstitelja zajedno sa pokretnim nasljeđem i pravoslavnim grobljem u Donjem Vrbnu
29.	Crkva Sv. Klimenta, Mostaći
30.	Crkva Sv. Neđeljke (Nedelje), nekropola sa stećcima i ostaci praistorijskog naselja Taleža, Taleža
31.	Crkva Svete Petke (Petkovića) i Stari most (Most na Bari) u Mostaćima, graditeljska cjelina
32.	Crkva Uspenja Bogorodice sa nekropolom stećaka i starim kamenim nadgrobnicima, Lug
33.	Džamija Muje Kotezlije, Kotezi
34.	Šest praistorijskih grobnih gomila (tumulusa), Gomiljani
35.	Harem Stare džamije na Svatovskoj glavici, Lastva
36.	Graditeljska cjelina Crkve Sv. Nikole i Crkve Rođenja Sv. Jovana Krstitelja sa pravoslavnim grobljem u Poljicama
37.	Crkva Sv. Proroka Ilije sa pravoslavnim grobljem u Sedlarima
38.	Crkva prenosa moštiju Svetog Nikolaja Čudotvorca sa pravoslavnim grobljem u Grmljanima
39.	Most na rječici Sušici, Vučija
40.	Crkva Vaznesenja Hristovog, Dubočani
41.	Crkva Vaznesenja Hristovog, Konjsko-Zubci
42.	Crkva Pokrova Bogorodice, Mosko-Ljubomir
43.	Crkva Sv. Vasilija Ostroškog, Gornje Vrbno
44.	Crkva Sv. Pantelejmona i stara škola, Aleksina Međa
45.	Džamija Dživar, u Donjem Čičevu kod Trebinja
46.	Džamija u Mostaćima kod Trebinja
Broj	Privremena lista ostalih materijalnih kulturnih dobara Grada
1.	Ambijentalna etno-cjelina, Uvjeća
2.	Vila Lastva
3.	Gimnazija
4.	Grobna crkva Konstandinovića sa dvorištem i grobljem
5.	Kapela Sv. Dimitrija, Klobuk
6.	Manastir Duži, Duži
7.	Manastir Sv. Georgija, Brvenik, Zubci
8.	Manastir Tvrdoš, Tvrdoš
9.	Manastirska crkva Vavedenja, Zavala
10.	Mlin u Ždrijelovićima
11.	Nekropola stećaka Staro Slano 1, Staro Slano
12.	Nekropola stećaka Đurđeva crkva, Domaševno-Musići

13.	Nekropola stećaka Žakovo 1
14.	Nekropola stećaka Žakovo 2
15.	Nekropola stećaka Ljeskova glavica, Ugarci-Sušići
16.	Nekropola stećaka Crnač, Čičevo
17.	Nekropola stećaka, Vrpolje
18.	Nekropola stećaka, Hum
19.	Nekropola Crkvina, Gornje Vrbno
20.	Ostaci Crkve Sv. Ignjatija (Maleševka), Žudojevići
21.	Ostaci Crkve Sv. Petra, Domaševo-Ljubomir
22.	Praistorijska gomila, crkvište i nekropola Crkvina, Kremeni Do
23.	Praistorijska gradina Varina gruda, Aleksina Međa
24.	Praistorijska gradina Velika i Mala, Hum
25.	Praistorijska gradina Gradac, Dražin Do
26.	Praistorijska gradina i gomile, Dobromani
27.	Praistorijska gradina s tumulom i utvrđenje Ilijino brdo, Mesari
28.	Praistorijska gradina sa tumulima, Pridvorci
29.	Praistorijska gradina, Ljubomir-Ukšić
30.	Praistorijske gomile, Strujići
31.	Tumul i nekropola stećaka, Ugarci-Sušići
32.	Careva džamija, Sultan Ahmedova džamija sa grobljem i mektebom
33.	Crkva Preobraženja Gospodnjeg
34.	Crkva Rođenja Bogorodice, Hum
35.	Crkva sv. Andrije, Zgonjevo-Poljice
36.	Crkva Sv. apostola Petra i Pavla, Bare
37.	Crkva Sv. arhanđela Mihaila, Ugarci
38.	Crkva Sv. Georgija (Rođenja Bogorodice), Dubljani
39.	Crkva Sv. Georgija, Prljača u Gorici
40.	Crkva Sv. Ilije, Jasen
41.	Crkva Sv. Joakima i Ane, Vrpolje
42.	Crkva Sv. Jovana, Žakovo
43.	Crkva Sv. Jovana, Orahovac
44.	Crkva Sv. Konstantina i Jelene, Pridvorci
45.	Crkva Sv. Nikole, Mrkonjići (Popovo polje)
46.	Crkva Sv. Petke, Bihovo
47.	Crkva Sv. Petke, Grab-Zubci
48.	Crkva Sv. Petra, Čičevo
49.	Crkva Sv. Roka, Trebimlja
50.	Crkva Sv. Stefana (Šćepana), Donji Turani
51.	Crkva Sv. Stefana, Žakovo
52.	Crkva Sv. Trojice, Volujac
53.	Crkva Uspenja Bogorodice, Necvijeće
54.	Crkva Uspenja Bogorodice, Turmenti-Zubci
55.	Džamija Osman-paše Ruselbegovića
56.	Škola, Donje Vrbno

Sport i rekreacija

Svojim geografskim položajem, sredozemnom klimom, solidnom infrastrukturom, vodenim bogastvom, Grad Trebinje ima dobru podlogu za razvoj sportskih aktivnosti koje su se na području grada oduvijek razvijale i imaju bogatu tradiciju. Začeci sporta se vezuju za takozvane Narodne sportske igre. Krajem 19. i početkom 20. vijeka sportske aktivnosti se na ovom području odvijaju kroz program Sokolskih organizacija, a obuhvatale su gimnastiku, atletiku i igre sa loptom.

Početkom Prvog svjetskog rata, austrougarska vlast u BiH zabranila je rad svih sportskih organizacija kao i Sokolskog društva. Tako je u Trebinju prestao rad svih sportskih društava i svih njihovih sekcija.

Po završetku Prvog svjetskog rata, u Trebinju je osnovano Radničko sportsko društvo „Jedinstvo“ čiji je jedini cilj bio okupljanje omladine oko sportskih aktivnosti. Klub je u tome imao mnogo uspjeha razvivši široku aktivnost na sportskom polju. Radnički sportski klub „Jedinstvo“ je zabranjen 1929. godine, kao i ostala radnička društva.

Takođe, poslije Prvog svjetskog rata, Sokolsko društvo nastavlja rad kao Jugoslovenski sokolski savez. Program Sokolskog saveza obuhvatao je tada samo gimnastiku. Na inicijativu nekolicine srednjoškolaca, koji su se tada školovali van Trebinja, pri Sokolskom društvu formira se prva fudbalska selekcija pod imenom „Ferijalac“. Razumljivo je da su mladi fudbaleri željeli veću samostalnost i takmičenje sa registrovanim klubovima, pa tako 1925. godine Trebinje dobija prvi registrovani Fudbalski klub „Leotar“.

Treba napomenuti da su se između dva rata sportske aktivnosti odvijale i u odbojkaškom, bokzerskom, plivačkom i veslačkom klubu.

Nakon Drugog svjetskog rata, u proljeće 1945. godine u Trebinju je osnovano Sportsko društvo „Jedinstvo“ koje je u svom programu osim fudbala, imalo zastupljene i ostale sportske aktivnosti: atletika, odbojka, stoni tenis i kuglanje.

Za ovaj period vrlo važno je napomenuti da su sportske aktivnosti bile inicirane po kvartovim ili naseljima od kojih su neka ruralna : Bregovi, Stari grad, Krš, Banje, Police, Dživar, Zasad, Mostaći i Lastva.

Trenutno se sistem organizacije sporta u Trebinju se sprovodi preko organizacija iz oblasti sporta (stručna udruženja), javnih ustanova iz oblasti sportske djelatnosti u skladu sa Zakonom o sportu Republike Srpske, Zakonom o udruženjima i fondacijama Republike Srpske, Zakonom o lokalnoj samoupravi Republike Srpske.

Sport je definisan kao kategorija od opšteg interesa i uglavnom se finansira iz budžeta jedinica lokalnih samouprava i Republike Srpske.

Svi učesnici u sistemu sporta na teritoriji grada dužni su da sprovedu svoje sportske aktivnosti i djelatnosti u skladu sa Zakonom o sportu Republike Srpske, kao i zakonskim i podzakonskim propisima koji uređuju osnivanje, organizaciju rada, nadzor i procedure finansijskog izvještavanja.

Sportske organizacije svoje aktivnosti i djelatnosti sprovode preko matičnih sportskih saveza Republike Srpske i BiH, a organizacije u oblasti sporta i javne ustanove sportske djelatnosti sprovode na osnovu svojih planova i programa koje usvajaju nadležne skupštine, odnosno osnivači.

U Trebinju je, u skladu sa Zakonom o sportu Republike Srpske registrovano 50 sportskih organizacija (u tabeli 1. je prikaz sportskih organizacija po sportskim granama).

Učesnici u sistemu organizacije sporta su:

1. Sportske organizacije registrovane kao udruženja i sportska društva, u skladu sa Zakonom o sportu;
2. Javne ustanove i preduzeća iz oblasti:
 - a) sporta,
 - b) predškolskog vaspitanja (vrtići),
 - v) osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja (osnovne i srednje škole)
 - g) visokog obrazovanja (fakulteti).

Programi koji se sufinansiraju iz Budžeta Grada u skladu sa Zakonom odnose se na:

- stvaranje uslova za podizanje kvaliteta rada svih aktivnih sportista, a posebno rad sa mladim sportski nadarenim pojedincima i ekipama,
- izgradnju, održavanje, rekonstrukciju, kao i nabavku rekvizita i korištenje sportskih objekata,
- učešće u obezbjeđivanju realizacije gradskog i međugradskog nivoa školskih i studentskih sportskih takmičenja i masovnih tradicionalnih manifestacija,
- učešće u finansiranju istraživačko-razvojnog rada, informatike, izdavaštva i javnog informisanja u sportu,
- učešće u finansiranju manifestacija i takmičenja od značaja za grad,
- učešće u finansiranju školovanja, stručnom usavršavanju i stvaranju uslova za rad sportskih stručnjaka i stručnjaka u sportu,
- obezbjeđivanje uslova za sportske aktivnosti invalidnih lica.

U Gradu Trebinju je formirano i Sportsko Društvo „Leotar“ čiji članovi su sve sportske organizacije sa teritorije Grada Trebinja koje u nazivu imaju ime Leotar. Takođe, u sklopu sportskog društva egzistira i Škola sporta, jedinstven projekat u kome učestvuju profesori fizičke kulture koji sa medicinskim radnicima rade na prevenciji deformiteta kičme i stopala kod djece predškolskog uzrasta, a sve kroz besplatne treninge.

Prema evidenciji Odjeljenja za sport u Trebinju egzistira 50 registrovanih klubova koji okupljaju više od 2500 članova. Ovi klubovi imaju selekcije od pionira do seniora, 16 klubova ima i mušku i žensku selekciju, dok su četiri kluba čisto ženske selekcije.

Grad Trebinje imao je učesnika na Olimpijskim igrama u Londonu 2012. godine, a u olimpijskom sportu imao i evropskog univerzitetskog prvaka. Grad Trebinje afirmiše i podržava sport invalidnih lica.

Trebinje kao jedinica lokalne samouprave, koja se veoma brzo širi i izgrađuje, posjeduje značajan broj otvorenih i zatvorenih sportskih objekata, među kojima je određen broj rekonstruisanih školskih objekata i igrališta, ali istovremeno i ne mali broj objekata izgrađenih još prije 30-40 godina. Međutim, broj, stanje i kapacitet ovih objekata je nedovoljan za ukupne potrebe Grada i sve veći broj sportskih organizacija. Najveći broj zatvorenih sportskih objekata u gradu Trebinju čine fiskulturne sale osnovnih i srednjih škola, kao i kod otvorenih sportskih terena.

Grad Trebinje posjeduje najsavremeniji novoizgrađeni Zatvoreni olimpijski bazen u regionu kojim gazduje Javna ustanova „Bazeni“ Trebinje.

U sportske objekte se ulažu značajna sredstva tako da Grad raspolaže sa 2 terena za fudbal, 6 fiskulturnih sala, 6 otvorenih školskih terena 4 teniska terena, 1 zatvoreni olimpijski bazen 2 otvorena bazena, 14 višenamjenskih sportskih terena u mjesnim zajednicama, streljanom, novom atletskom stazom na gradskom stadionu.

Sportski kompleks sa zatvorenim bazenom, terenima za fudbal, odbojku, tenis i košarku, savremeno opremljenjom teretanom, nalazi se i u Gradu Sunca nadomak Trebinja.

Fizička infrastruktura

Saobraćajna infrastruktura

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku na području Grada Trebinja razvijeno je ukupno 156 km puteva, od čega 105km asfaltnih puteva i 51 km makadamskih puteva. Gustina i kvalitet putne mreže se mnogo sporije poboljšava u odnosu na povećanje broja vozila na putevima, što stvara ozbiljne probleme u saobraćaju, naročito po pitanju zagušenja i ometanja tranzitnih tokova u zonama većih urbanih cjelina. Širenje gradskog područja je slabo ispraćeno saobraćajnom infrastrukturom, dok su postojeće saobraćajnice mjestimično u veoma lošem stanju. Takođe je izuzetno nizak stepen razvijenosti biciklističke infrastrukture što je loše sa aspekta razvoja turizma. Upravo loša putna infrastruktura navedena je od strane ruralnog stanovništva kao jedan od prioritarnih problema, kada je u pitanju kvalitet života u ruralnom području.

Tabela 43: Koji je najveći izazov povezan sa mjestom stanovanja

Izazov	Struktura odgovora
Odlazak stanovništva	50%
Mali natalitet	33%
Loša infrastruktura	17%
Nepovoljni prirodni uslovi	0%
Loša politika	0%
Drugo	0%

Aerodrom Trebinje planiran je na lokaciji Taleža-Mionići kao i u toku su istražni radovi na terenu. Izgradnju budućeg aerodroma Trebinje je potrebno naglasiti kao veoma važnu za jačanje trebinjsko-fočanske regije, kao i cijele Republike Srpske jačajući njihovu pristupačnost.

Vodosnabdijevanje

Vodovodni sistem Trebinja postoji od 1903. god. Od maja 2005.god. preduzeće je organizovano u skladu sa Zakonom o javnim preduzećima i posluje kao akcionarsko društvo. Naziv Preduzeća je Javno preduzeće za komunalnu hidrotehniku „Vodovod“ akcionarsko društvo Trebinje. Danas je na vodovodni sistem priključeno 11095 korisnika, na uslužnom području od 935 ha, a pokrivenost stanovništva vodovodnim sistemom je 93% (prema podacima RZS RS o popisu stanovništva u BiH 2013. godine). Ukupna dužina vodovodne mreže je 198,7 km. Sem glavnog vodovodnog sistema, na gradskoj teritoriji postoje još tri lokalna vodovoda: u Lastvi, istočno od Trebinja (snabdijeva 500 stanovnika), u Ljubomiru (snabdijeva 200 stanovnika), u Zupcima (dužine 12 km snabdijevanje tehničkom vodom).

Sela koja nisu povezana sa sistemom vodosnabdijevanja koriste vodu iz cisterni ili iz lokalnih sistema vodosnabdijevanja kojima ne upravlja ovlašteno javno poduzeće. Veliki doprinos unapređenju stanja vodosnabdijevanja u ruralnom području doprinjeo je Projekat razvoja navodnjavanja (Irrigation development Project) finansiran iz kreditnih sredstava Svjetske banke. Iako je projekat imao fokus na proširenje sistema za navodnjavanje, na nekoliko lokacija na području Trebinja izgrađeni su kombinovani sistemi (navodnjavanje i vodosnabdijevanje). Prema izvještaju Ministarstva poljoprivrede prva faza projekta završena je 2018 i obuhvata pumpne stanice „Zasad polje“ i „Petrovo polje“, cjevovod između dvije pumpne stanice u dužini od 9,2 km i rezervoar sa prepumpnom stanicom za „Zupce“ i dovod struje do pumpnih stanica. Površina sistema je 1700 ha, a vrijednost radova 10,7 miliona KM. MZ obuhvaćene sistemom su: Zupci, Mrkonjići, Mosko, Gomiljani, Kremeni do, Petrovo polje, Zasad polje. Sistemi u Trebinju za područje Zupci, Mrkonjići i Mosko su kombinovani. Površine pod navodnjavanjem dobijene kroz izgradnju sistema u okviru IDP projekta kao i površine koje se već navodnjavaju zahvaljujući investicijama u prethodnom periodu, učinile su da Grad Trebinje, bude grad Republike Srpske koji ima najveći dio poljoprivrednih površina pod sistemom za navodnjavanje, čak 80% obradivih površina. Sistemi za navodnjavanje su prepušteni na korištenje Gradu Trebinju i Udruženjima korisnika vode za navodnjavanje koji su formirani za svaku od gore navedenih lokacija.

Upravljanje otpadom

Poslovi upravljanja komunalnim otpadom na teritoriji Grada Trebinja povjereni su komunalnom preduzeću Komunalno A.D, a ogledaju se u skupljanju i deponovanju otpada na saniranoj gradskoj deponiji Obodina. Deponija Obodina smještena je u okolini sela Gornje Čičevo na 4 km od centra grada. Broj korisnika koji su obuhvaćeni prikupljanjem otpada na području Grada Trebinja je 11.051, i to 10.191 u urbanom području i 860 u ruralnom području, tj. cijelo urbano područje i većina

prigradskih naselja. Prema rezultatima topografskog snimanja, preostali kapacitet deponije procjenjuje se na oko 50.000 m³. Uzimajući u obzir ulazne zapremine otpada od oko 20.000 m³ godišnje, procjenjuje se da preostali eksploatacijski vijek ove deponije (prema trenutnoj površini prekrivenoj otpadom – bez proširenja) iznosi oko 2,5 godine. Ministarstvo prostornog uređenja, građevinarstva i ekologije (MPUGE) je uradilo Strategiju upravljanja otpadom za period 2017. do 2026. Godine prema kojoj se Grad Trebinje svrstava u regiju Gacko za koju je predviđena izgradnja jedne regionalne deponije. Međutim u Nacrtu plana upravljanja otpadom predviđa se pretvaranje nesanitarne deponije „Obodina“ Trebinje u sanitarnu deponiju za regiju Gacko, što predstavlja zadnju odluku oko lokacije za izgradnju regionalne deponije za ovu regiju.

Ne provode se mjere odvojenog skupljanja otpada, što uključuje i ruralna područja i poljoprivredni otpad, što može i već predstavlja opasnost za podzemne vode, izvorišta vode za piće, otvorene vodotoke. Druga vrsta otpada koja takođe zahtijeva adekvatno zbrinjavanje je organski otpad. Ovaj otpad iako biorazgradiv odvozi se na lokalne deponije komunalnog otpada ili se deponuje na divljim deponijama. Na taj način se uništavaju velike količine sekundarne sirovine, koje bi mogle biti iskorištene kao đubrivo ili za proizvodnju energije. Takođe ne postoje uslovi za odlaganje ili uništavanje specifičnog otpada kao što su medicinski ili animalni otpad u okviru postojeće, ili planirane regionalne deponije. Osim toga, može se konstatovati da je svijest građana Trebinja o važnosti uspostavljanja sistema održivog upravljanja otpadom i njihovom značajnom doprinosu u pomenutom sistemu na niskom nivou⁸.

Diversifikacija ekonomskih aktivnosti

Postojanje dodatnih prihoda poljoprivrednih gazdinstava, generisanih iz aktivnosti njihovih članova na poslovima izvan gazdinstva i/ili poljoprivrede je široko rasprostranjen i dugo prisutan model funkcionisanja porodične ekonomije. Smanjenjem značaja poljoprivrede u ruralnoj ekonomiji broj gazdinstava sa mješovitom strukturom prihoda je narastao, a poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja nastoje da podrže ovaj proces kako bi se obezbjedila ekonomska i socijalna održivost ruralnih sredina (Bogdanov, 2015.).

Tabela 44: Struktura prihoda ruralnih domaćinstava, Anketa, 2019.⁹

Vrsta prihoda	KM
Ukupni prihod od poljoprivrede	8.718,33
Ukupni prihod od nepoljoprivredne aktivnosti na gazdinstvu	0,00
Ukupni prihod od stalnog zaposlenja van gazdinstva	7.100,00
Ukupni prihod od povremenog zaposlenja van gazdinstva	0,00
Ukupni prihod od penzije	3.125,00

Prema rezultatima istraživanja u strukturi prihoda ruralnih domaćinstava koje ostvaruju na samom gazdinstvu dominiraju isključivo poljoprivredne djelatnosti. Prosječan prihod iz poljoprivredne djelatnosti kreće se oko 8.700KM na godišnjem nivou. Kada su u pitanju prihodi koji se ostvaruju van gazdinstva oni se odnose na stalno zaposlenje i prihode od penzije. Prihodi od stalnog zaposlenja iznose u prosjeku 7.100 na godišnjem nivou. Prihodi od penzije svakako su među najučestalijim dodatnim prihodima na gazdinstvu, s obzirom na trend zastarjevanja ruralnog i stanovništva uopšte.

U strukturi domaćinstava s dopunskim djelatnostima na gazdinstvu najzastupljenija su bila domaćinstva koja prerađuju meso, mlijeko i proizvode mliječne prerađevine, te koji se bave

⁸ IZVJEŠTAJ O STRATEŠKOJ PROCJENI UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU ZA PUO RS

⁹ Anketa provedena za potrebe izrade Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Republike Srpske, anketu proveo Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci na ukupnom uzorku od 718 registrovanih poljoprivrednih gazdinstava, od čega 61 na području područne jedinice Trebinje

preradom voća i povrća, kao i prodaja/prerada drveta. Glavni razlozi zbog čega značajan dio domaćinstava nije diversifikovao svoju ekonomiju razvojem dopunskih djelatnosti na gazdinstvu su nedostatak tržišta, mali obim proizvodnje i nedostatak radne snage. Po ovim odgovorima je vidljivo da stanovnicima ruralnih područja Grada Trebinja nedostaje podsticaja kako u znanju tako i u materijalnim resursima s obzirom da Grad Trebinje uz razvijen turizam i blizinu primorja nema u suštini problem tržišta za plasman prehrambenih proizvoda. Takođe, mali obim proizvodnje se upravo može nadomjestiti dodavanjem vrijednosti proizvodima kroz preradu ili drugi vid diverzifikacije. Nedostatak radne snage je pak problem koji se ne može lako nadomjestiti i potrebne su posebne mjere podrške za privlačenje mladih ljudi da investiraju u poljoprivredu, ruralni razvoj, ruralni turizam i sl. Prema stavovima lokalnih predstavnika, mladima samo nedostaje motivacije za pokretanje vlastitog biznisa, što znači da uz adekvatne programe podrške navedena situacija može da se promijeni.

Turizam na području Grada Trebinja

Prema analizi urađenoj za potrebe izrade Strategije turizma Grada Trebinja 2020-2030, ruralni turizam Trebinja ogleda se ponajviše u razvijenoj proizvodnji vina i ostalih poljoprivrednih proizvoda. Neke od ključnih atrakcija Trebinja temelje se na doživljajima enogastronomske ponude (npr. Manastir Tvrdoš, Hercegovačka kuća, vinarije Vukoje, Anđelić i dr.) te ruralnog područja (seoska domaćinstva Kisin, Šišić i dr.). Međutim, u ukupnoj potražnji, ruralni turizam još uvijek ne predstavlja značajan motiv dolaska za veći broj gostiju tokom cijele godine. Manastir Tvrdoš s vlastitom vinarijom godišnje bilježi oko 300 hiljada posjetilaca, dok vinarije Anđelić i Vukoje imaju od 10 do 30 hiljada posjetilaca godišnje. Uopšteno, zaključak je da se od posebno velikog potencijala za razvoj atrakcija, veći dio resursa nije razvio do nivoa atrakcije koja će samostalno biti motiv za posjetu većeg broja gostiju te biti istaknuti dio turističke ponude. Manifestacije u Trebinju su relativno kvalitetno raspoređene na cijelu godinu, ali nedostaje međunarodno atraktivnih sadržaja.

Uz organizaciju međunarodnih muzičkih i filmskih festivala u prvom redu polako se fokus prebacuje i na međunarodnu turističku tražnju. Ruralni prostor koji podrazumijeva poljoprivredu, seoska domaćinstva, vinarije i slične komponente još uvijek nisu dovoljno turistički valorizovani (Strategija razvoja turizma Grada Trebinja, 2020-2030). Na prostoru Grada Trebinja se nalaze brojne turističke atrakcije koje su locirane u ruralnom području, od kojih su najznačajnije prikazane u tabeli. Date atrakcije zajedno sa spomenicima prirode koje se nalaze na području Grada Trebinja, te koje okružuju Grad ujedno predstavljaju prirodne i kulturološke preduslove za razvoj turizma. Bogata resursna baza atrakcija obuhvata raznoliku životnu sredinu, prirodna staništa, spomenike i park prirode, bogato kulturno i historijsko nasljeđe i dobru hranu. Iako je Grad Trebinje prepoznat dominantno po gradskom turizmu, različite valorizovane i nevalorizovane atrakcije, kao i potencijali ruralnog područja u oblasti poljoprivrede i kombinovanja poljoprivrede sa turizmom, predstavljaju osnov za razvoj ostalih vrsta ruralnog turizma, uključujući turizam na poljoprivrednim gazdinstvima, odnosno agroturizam, ali i sve popularniji adrenalinski i *outdoor* turizam.

Tabela 45: Turističke atrakcije u ruralnom području Grada Trebinja, 2022. godina

-	Manastir Duži, selo Duži (12 kilometara južno od grada)
-	Manastir Petro-Pavlov, Petrovo polje (7 kilometara jugoistočno od grada)
-	Manastir Zavala, Zavala, Popovo polje (50 kilometara od grada)
-	Crkva Svetog Vasilija/duhovni centar, Mrkonjići, Popovo polje (29 kilometara od grada)
-	Austrougarske tvrđave (Strač, Petrina, Golo brdo, Kličanj, Gljiva)
-	Stapovi na rijeci Sušici, Jazina (17 kilometara od grada)
-	Rimski most Vučija, selo Vučija (20 kilometara od grada)

- Srednjovjekovni grad „Klobuk“, (29 kilometara od grada)
- Park prirode „Orjen“ (30 kilometara od grada)
- Izletište „Zubačka Ubla“ (20 kilometara od grada)
- Pavlova pećina (9 kilometara od grada)
- Medoteka „Ljubibratić“, Ljubovo

Izvor: Turistička organizacija Grada Trebinja

Kada su u pitanju smještajni kapaciteti u ruralnom području, dominiraju oni u tipu motela, dok je registrovano samo dva gazdinstva za pružanje turističkih usluga.

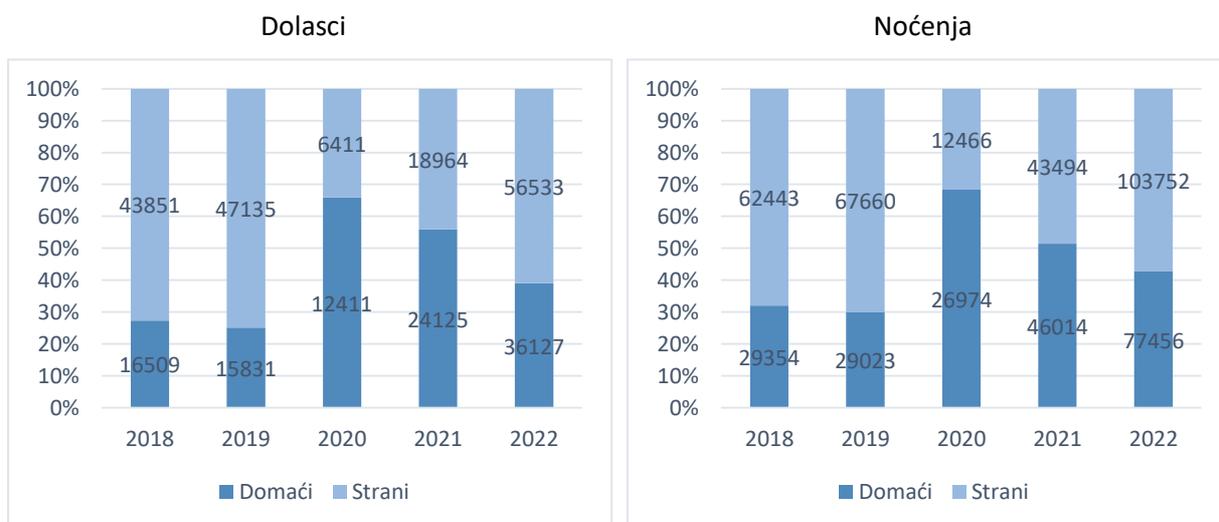
Tabela 46: smještajni kapaciteti u ruralnom području Grada Trebinja, 2022. godina

- Motel „Konak“ Mosko (13 kilometara od grada) – 160 ležajeva
- Motel „Stara Hercegovina“ Tuli (8 kilometara od grada) – 12 ležajeva
- Motel „Jazina klub 1972“ Jazina (16 kilometara od grada) – 26 ležajeva
- Apartmani „Vinarija Anđušić“ Dračevo (33 kilometra od Grada) – 6 ležajeva
- Gazdinstvo „Laković“ Ljubomir (17 kilometara od grada) – 4 ležaja
- Gazdinstvo „Šišić“ Do, Popovo polje (43 kilometara od grada) – 5 ležajeva
- Izviđački eko kamp „Ušće“, Ušće (15 kilometara od grada) – 40 ležajeva

Izvor: Turistička organizacija Grada Trebinja

Smještajni kapaciteti prema Evidenciji kategorisanih objekata Ministarstva trgovine i turizma u Vladi Republike Srpske iz 2022. godine, na području Grada Trebinja, obuhvataju 17 hotela i 1 motel, sa ukupno 684 smještajnih jedinica i 1707 ležajeva. Prosječna popunjenost ukupnih smještajnih kapaciteta na godišnjem nivou (2022. godina), a prema evidenciji Turističke organizacije grada Trebinja iznosi 24% pri čemu turisti u datim kapacitetima provedu prosječno 1,96 noćenja.

Evidentan je oporavak turističkog prometa u postpandemijskom periodu pa je 2022. godine dostignuto rekordnih 181 208 noćenja.

Izvor: Republički zavod za statistiku

Grafikon 27: Dolasci i noćenja turista za period 2018-2022. godine,

Suprastruktura¹⁰ u ruralnom području koja se odnose ugostiteljske i druge sadržaje obuhvata niz objekta, od kojih je jedan za pružanje ugostiteljskih usluga, a dva su seoska domaćinstva.

Tabela 47: Turistička suprastruktura na području Grada Trebinja

- Duhovni centar „Mrkonjići“, Mrkonjići - rodno selo Svetog Vasilija
- Restoran „Bendiš“, Grab, Zupci
- Etno restoran i vinarija „Kod Prota“, Dračevo, Popovo polje
- Restoran „Jazina klub 1972“
- Restoran „Hercegovačka kuća“ podrum vina „Aćimović“, Mosko
- Restoran „Stara Hercegovina“, Tuli, Zupci
- Podrum vina „Nožica“, Galičići, Popovo polje
- Podrum vina „Runjevac“, Zgonjevo, Petrovo polje
- Podrum „Tarana“, Staro slano, Popovo polje
- Gazdinstvo Kisin, Tuli
- Gazdinstvo „Šišić“, Do, Popovo polje
- Medoteka „Ljubibratić“, Ljubovo
- Anđelić d.o.o., Petrovo polje
- Planinarski dom „Ubla“
- Izviđački dom „Tuli“
- Selo Uvjeća
- Umjetnička Galerija Bokić

Za razvoj svih vrsta turizma pa tako i seoskog turizma potrebna je adekvatna infrastruktura. U turizmu razlikujemo fizičku infrastrukturu, turističku infrastrukturu, kao i institucionalnu ili infrastrukturu podrške. Kada je u pitanju fizička infrastruktura, prema izvještaju Turističke organizacije Grada Trebinja ona je na prosječnom nivou, većina turističkih sadržaja je dobro povezana sa saobraćajnom infrastrukturom dok se do nekih sadržaja tek treba izgraditi infrastrukturna mreža. Takođe telekomunikaciona mreža ne dopire do svih sela, kao i javni prevoz koji nije povezan sa svim selima.

Koristi od razvoja ruralnog, seoskog i agroturizma za poljoprivredna gazdinstva i uopšte seoska domaćinstva na području Grada Trebinja bi bile mnogostruke. Prije svega na taj način bi unaprijedili prodaju vlastitih poljoprivrednih proizvoda, valorizovali bi proizvode koje proizvode ili prerađuju na gazdinstvu, kako poljoprivredne (med, kajmak/skorup, sir, pršut i sl), tako i nepoljoprivredne (razne rukotvorine i sl.), povećali bi ukupne prihode gazdinstva i osigurali stabilnost prihoda u situaciji elementarnih nepogoda koje mogu ugroziti prihode iz poljoprivrede, zaposlili bi raspoloživu radnu snagu (žene i mlađe članove domaćinstva), te iskoristili neiskorištene kapacitete (objekte, zemlju i dr.).

¹⁰ turistička suprastruktura su ugostiteljski objekti, kao i galerije, izložbeni, kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektima i objektima sportsko-rekreativnog sadržaja ili sa njima čine jedinstvenu cjelinu (Zakon o turizmu "Sl. glasnik RS", br. 45/2017)

2.1.8 Životna sredina, šumarstvo, upravljanje zemljištem i vodama, klima i klimatske promene, kvalitet vazduha

Biodiverzitet i genetski resursi

Bosna i Hercegovina, kao punopravna stranka CBD-a od 2002. godine, slijedi globalne svjetske trendove o očuvanju i održivom korištenju biološke raznolikosti, te je u tom cilju mobilizirala svoje raspoložive institucije i eksperte kako bi ispunila međunarodne obaveze, a posebno kako bi osigurala da zaštita i održivo korištenje biološke raznolikosti bude nezaobilazna oblast kod izrade relevantnih sektorskih politika i strategija na svim nivoima vlasti u državi. Bosna i Hercegovina je usvojila Strateški plan za biološku raznolikost 2011–2020. Strategija zaštite prirode RS-a (2011) uspostavlja strateški okvir i stanje u oblasti zaštite biološke raznolikosti. U Strategiji je naglašeno da se cjelokupni teritorij RS-a smatra područjem s visokovrijednim prirodnim okruženjem, u kojem je moguće osigurati i provoditi mjere zaštite i očuvanje bogatstva biološke raznolikosti, kao i balans prirodnih procesa.

Prema šestom Nacionalnom izvještaju BiH za Konvenciju o biodiverzitetu (2019.) i Stanju okoliša u BiH (2010.), BiH je prostor koji karakterizira visok stepen biodiverziteta ekoloških uslova. Uslijed specifične klime, orografije, geologije i hidrologije, na području Grada Trebinja postoje raznovrsni osjetljivi terestrijalni ekosistemi i staništa od ogromnoga značaja za biološku raznovrsnost.

Biodiverzitet područja Grada Trebinja je veoma raznolik, a u trebinjskim pećinama pronađene su i neke endemske vrste. Neke od vrsta na Crvenoj listi faune RS koje se mogu naći u ovom području su: *Petteria ramentacea*, *Cyclamen repandum*, *Dianthus knappii*, *Dianthus tergestinus*, *Onosma stellulata*, *Salvia bertolonii* etc. Šume munike (*Pinus heldreichii*) daju posebnu vrijednost ovom zaštićenom području jer je ta vrsta podendemska za Dinaride. Neki od pećinskih pauka su prvi put pronađeni i opisani u RS, kao što je *Troglohyphantes troglodytes* (Trebinje), *T.pugnax* (Fatničko polje) i *T. salax* (Popovo polje). Ugrožene biljne vrste koje se javljaju u šumskim ekosistemima i Crvenoj listi RS a koje se nalaze na području Grada Trebinja su: Trnoviti primog (*Acanthus spinosissimus* Trnoviti primog LC Pers.; *A. spinosus* L., pro-parte), Primorska ciklama (*Cyclamen repandum* Sibth. Et Sm.; *C. vernale* sensu O. Schwarz, non Mill), buhač ili divlji pelin (*Tanacetum cinerariifolium* (Trev.) Schultz Bip.; *Pyrethrum cinerariifolium* Trevir; *Chrysanthemum cinerariifolium* (Trevir.) Vis.; *C. cinerariaefolium* Vis), zanovijet (*Petteria ramentacea* (Sieb.) Presl; *Cytisus weldanii* Vis.; *C.ramentaceus* Sieber), bodljikava veprina (*Ruscus aculeatus* L.; *R. ponticus* Woronow).

Od zaštićenih područja na području Grada Trebinja jedino je do sada zaštićen park prirode¹¹ Orjen i spomenik prirode Pavlova pećina.

Park se prostire na površini od 16.716 ha - od granice sa Crnom Gorom do doline Trebišnjice, dijela toka između Bilećkog jezera i naselja Arslanagića Most. Parkom prirode „Orjen“ upravlja Centar za gazdovanje kršom Trebinje – područna jedinica JP „Šume Republike Srpske“, a sredstva za zaštitu i razvoj parka biće obezbijeđena iz budžeta Republike Srpske, jedinica lokalne samouprave i drugih izvora finansiranja. Mjesto među zaštićenim područjima Republike Srpske prostor Orjena obezbijedio je u prvom redu zbog geomorfoloških osobenosti, bogatstva i raznolikosti flore i faune, brojnih rijetkih i ugroženih vrsta biljnog i životinjskog svijeta. Kako je navedeno u prijedlogu odluke o proglašenju parka prirode, osnovna geološka i geomorfološka vrijednost područja je karstni reljef, posebno onaj podzemni, najvećim dijelom predstavljen objektima jamskog i ponorskog tipa. „Izuzetna mikološka, floristička i vegetacijska raznovrsnost se ogleda u prisustvu brojnih endemičnih, reliktnih, rijetkih i ugroženih vrsta. Posebnu vrijednost čine endemo-reliktna šuma munike, vrste koja

¹¹ Park prirode je „područje dobro očuvanih prirodnih vrijednosti sa pretežno očuvanim prirodnim ekosistemima i živopisnim pejzažima“, a svrha utvrđivanja i zaštite ovih područja je u „očuvanju ukupne geološke, biološke i pejzažne raznovrsnosti, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, kulturnih, turističkih, zdravstveno-rekreativnih potreba“.

predstavlja subendem južnih Apenina i jugoistočnih Dinarida, kao i ilirske bukove šume. Registrovano je prisustvo brojnih vrsta ptica, autohtonih i alohtonih vrsta ihtiofaune, vodozemaca, gmizavaca i sisara“, navedeno je u odluci. Cjelokupono područje Parka prirode „Orjen“, kako je predloženo odlukom, biće podijeljeno na zone sa tri različita režima zaštite.

Spomenik prirode "Pavlova pećina" koji se prostire na 13,40 ha (Odluka o zaštiti Spomenika prirode Pavlova pećina (SG RS br. 50/13). Sastoji se iz jednog prostranog kanala koji je na nekoliko mjesta ispresijecan masivnim pećinskim nakitom i završava se prostranom dvoranom. Rašireno je vjerovanje da je u ovoj pećini boravio Sv. Pavle pa su joj ljudi poklanjali izuzetnu pažnju, vodeći računa da ostane neoskrnavljena. Posebno je značajna kao jedini speleološki objekat Republike Srpske koji se povremeno koristi kao podzemni sakralni objekat.

Pećina Vjetrenica sa brojnim životinjskim vrstama, od kojih su neke endemske. U Vjetrenici živi bogati "pećinski" svijet, u kojem je zabilježeno gotovo 200 različitih životinjskih vrsta, od kojih je 37 prvi put pronađeno i opisano na ovom mjestu. Vjetrenica je i prirodni i arheološki lokalitet. Među mnogim arheološkim pronalascima nalaze se i ostaci pećinskih medvjeda i leoparda, pećinski crteži čija starost se procjenjuje na 10 000 godina. Pećina je poznata u svjetskim razmjerama sa svojim geološkim, biološkim i ekološkim osobinama čija je budućnost neizvjesna. Zbog toga je Vlada Bosne i Hercegovine nominovala Vjeternicu, zajedno sa Zavalom, na UNESCO Tentativnu listu prirodne baštine, sa namjerom da zaštiti pećinu i njen biodiverzitet i eventualno je upiše na UNESCO listu svjetske baštine. Za realizaciju inicijative bit će potrebno riješiti više pitanja kao što su prevrednovanje statusa Vjetrenice, obnoviti ratne ruševine u Zavali, ukloniti ili onemogućiti prijetnje zagađenju, i formirati tijelo koje bi se brinulo o Vjetrenici. Takođe, Vjetrenica je upisana na Smaragdnu mrežu (Emerald network), nakon što je BiH pristupila Bernskoj konvenciji.

Za područje Trebinja identifikovana su i potencijalna područja Natura 2000¹² i to četiri područja, među kojima je i već zaštićeno područje park prirode Orjen.

Tabela 48: Potencijalna područja Natura 2000 na području Grada Trebinja

BA7200076	Sozina
BA7300054	Orjen-Bijela gora
BA7200090	Viduša
BA7300062	Popovo polje-Vjetrenica

Genetski resursi

Genetska raznovrsnost biljaka

Aktivnosti na očuvanju autohtonih, prije svega biljnih genetičkih resursa, intenzivirane su u periodu poslije rata, i to uspostavom banaka gena u RS-u i FBiH. Ovaj proces je započet 2004. godine implementacijom SEEDNet Projekta (Jugoistočna evropska mreža za biljne genetičke resurse) koji je imao za cilj uspostavu mreže za očuvanje biljnih genetičkih resursa poljoprivrednih kultura u jugoistočnoj Evropi. U sklopu SEEDNet Projekta uspostavljeni su centri za biljne genetičke resurse – Gen banka u sklopu Poljoprivredno-prehrambenog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao i Institut za genetičke resurse pri Univerzitetu u Banjoj Luci (Organizacija za hranu i poljoprivredu – FAO, 2008). Centar za biljne genetske resurse – Gen banka u Sarajevu, uspostavljen je 2009. godine i trenutno posjeduje više od 500 prinova pojedinih biljnih kultura koje su organizirane u funkcionalne grupe: povrtlarstvo, ratarstvo, krmno bilje, ljekovito i aromatično bilje, voćarstvo i vinogradarstvo.

¹² Natura 2000 je mreža centralnih mjesta za uzgoj i očuvanje rijetkih i ugroženih vrsta i nekih rijetkih prirodnih staništa koja su zaštićena sama po sebi. Prostire se na svih 27 zemalja EU, i na kopnu i na moru. Cilj mreže je osigurati dugoročni opstanak najvrjednijih i najugroženijih vrsta i staništa u Evropi, navedenih u Direktivi o pticama i Direktivi o staništima.

Institut za genetičke resurse Univerziteta u Banjoj Luci osnovan je 2009. godine i u svom sastavu ima dvije podorganizacione jedinice – Centar za biodiverzitet i Centar za održivo korištenje genetičkih resursa. U sklopu Centra za biodiverzitet nalazi se banka biljnih gena RS-a, u kojoj je smještena sjemenska kolekcija žitarica, povrća, krmnog, industrijskog, ljekovitog i aromatičnog bilja. U njoj se trenutno nalazi oko 600 prinova na dugoročnom čuvanju. Spisak prinova u poljskoj kolekciji trenutno broji 106 sorti. Za očuvanje i upotrebu genetičkih resursa u banci biljnih gena RS-a primjenjuju se međunarodni standardi, a mjere utvrđene ovim standardima definiraju se putem in situ i ex situ konzervacije, on farm konzervacije i održive upotrebe biološke raznolikosti. S druge strane, aktivnosti na očuvanju životinjskih genetičkih resursa su malobrojne, organizirana banka gena ne postoji, a in situ zaštita odvija se na nivou pojedinaca ili udruženja.

U BiH postoji svega nekoliko zaštićenih oblika biljnih genetičkih resursa (nekoliko sorti vinove loze Blatina i Žilavka, te jedna sorta jabuka nepoznatog naziva) iako postoji puno veći broj sorti voća, povrća i žitarica koje su za područje BiH autentične i egzistiraju na pojedinim dijelovima teritorija.

Bitno je naglasiti da su u RS-u usvojena dva programa: Program očuvanja biljnih genetičkih resursa (2008) i Program očuvanja šumskih genetičkih resursa (2012). Ovim programima osigurava se osnova za očuvanje i održivo korištenje biljnih genetičkih resursa RS-a i povezivanje svih tijela koja se bave ovom problematikom s nadležnim institucijama u BiH i regiji. Grad Trebinje zasigurno posjeduje bogat a neistražen genetički resurs kako biljnih tako i životinjskih vrsta koje bi trebalo istražiti u narednom periodu.

Prema Prvom nacionalnom izvještaju BiH prema CBD-u (2008) od genetičkih resursa žitarica posebno se izdvajaju sorte kukuruza, pšenice (Bosanka, Granada, Kristina, Prijedorčanka, Banjalučanka, Orion, Stojanka, Jelena, Šamčanka), ječma, zobi, raži, prohe i soje (Sana, Sonja, Marina, Milica). Od povrtlarskih sorti značajni su oblici tikve i bundeve, graha (čučo, bubnjo, trešnja, kućičar, mesni), kupusa, paprika, bamije, lubenice, dinje i krompira (romanijski, kupreški, fojnički, glamočki). Zasigurno da neke od ovih vrsta uspijevaju i na području Grada Trebinja. Prisutna je i visoka raznovrsnost voćnih vrsta koja se prije svega ogleda u velikom broju sorti trešanja, šljiva, krušaka, jabuka, kao i višanja, kajsija, breskvi, badema, malina, kupina, jagoda i ribizli.

Područje Grada Trebinja obiluje i sa velikim brojem ljekovitih biljaka. Istraživanja su pokazala da se u BiH danas sakuplja oko 160 do 170 vrsta ljekovitih biljaka, od čega se najviše trguje sa 15 do 20 vrsta. U BiH, šume su uspjele očuvati svoju genetičku strukturu. Prije 100 godina počinje razvoj intenzivnog šumarstva, gdje se počinje s uvođenjem šumskih vrsta, ali u većini bez uspjeha, te je sad BiH jedna od rijetkih zemalja koja nije opterećena genetičkim zagađenjem i izmijenjenom genetičkom strukturom glavnih ekonomskih vrsta drveća (npr. jela, smreka, bukva, hrast kitnjak) (Ballian, 2009).

Na području Trebinja oko 30 malih proizvođača je dio Slow Food pokreta. Nastao je 80-ih godina u Italiji, sa idejom odbrane regionalnih tradicija, dobre hrane, gastronomskog zadovoljstva i sporog načina života, a danas uključuje milione ljudi iz 160 država svijeta. Ogranak organizacije Slow Food u Trebinju u posljednje vrijeme vrlo aktivno promoviše autohtone proizvode tog područja. Proizvođači hrane koji su ostali odani gotovo iščezlim proizvodima ovog kraja, okupljeni su oko slow food koncepta, koji podrazumijeva očuvanje lokalnog i tradicionalnog, a sve to u kontrastu sa brzim životom koji nas okružuje. Sir i kajmak iz mijeha, sir škripavac, grah poljak, kukuruz stodanjak, boranija roga, neki su od starih i pomalo zaboravljenih autentičnih proizvoda hercegovačkog kraja koji opstaju zahvaljujući jakim naporima pojedinaca da očuvaju njihovu proizvodnju i pronađu put do kupca.

Dvije autohtone biljke koje uspijevaju na području Trebinja, paradajz jabučar i boranija roga, nedavno su uvršćene na svjetsku listu riznice ukusa kao proizvodi visokog kvaliteta i jedinstvenih aroma. Riznica ukusa je svjetski katalog u kojem mjesto pronalaze lokalni prehrambeni proizvodi izuzetnog kvaliteta, sorte voća i povrća za koje se smatra da izumiru ili izuzetni proizvodi čija se proizvodnja zadržala u kućnoj radinosti, daleko od komercijalizacije. Ukupno 16 proizvoda iz BiH, od čega čak osam sa područja Trebinja i istočne Hercegovine je našlo svoje mjesto na ovoj listi. Osim

boranije i paradajza, tu su još sir i kajmak iz mijeha, hercegovački med, grah poljak, popovski kukuruz „stodanac“ i hercegovačke suve smokve.

Grah poljak, pripadnik porodice *Lathyrus sathivus* (“poljski grah”, genitiv riječi “polje”, “campo”), spada u red istorijskih usjevnih kultura na području Trebinja gdje je, zahvaljujući svojoj sposobnosti da raste u nepovoljnim klimatskim i zemljišnim uslovima, svom dugotrajnom skladištenju i, prije svega, svojim bogatim hranljivim materijama (na prvom mjestu proteinima), vijekovima bio jedan od osnovnih prehrambenih artikala zbog čega mu je dodijeljen počasni naziv “meso siromašnih”. Danas, nakon skoro pola vijeka zanemarivanja, zahvaljujući strpljivom radu na ponovnom otkrivanju koji je započeo 2005. god, poljak se vratio na polja i na stolove na području Trebinja, dokazujući se kao jedan od najvažnijih predstavnika biodiverziteta u regiji. Ima visok sadržaj bjelančevina sa dobrim sastavom aminokiselina, skroba i biljnih vlakana i tražen je u vegetarijanskoj ishrani.

Životinjski genetski resursi

Na području BiH udomaćene su mnogobrojne pasmine životinja. Naročito se ističu pasmine konja (bosanskohercegovački brdski konj), goveda (buša i gatačko govedo), ovaca (pramenka), koza (domaća balkanska rogata koza), svinja (šiška), pasa (bosanskohercegovački pastirski tornjak i bosanski oštrolaki gonič barak) i golubova (travnički kratkokljuni golub, sarajevski prevrtač, bihački prevrtač i zenički prevrtač), iako se naznake autohtonosti zapažaju i kod hercegovačkog magarca, psa i kokoši (Prvi nacionalni izvještaj BiH prema CBD-u, 2008). I određene vrste (lovne) divljači također se karakterišu svojom osobitošću i jedinstvenim genofondom (srna, divokoza, divlja svinja, vuk, kuna, bjelica, mrki medvjed i dr.) (Prvi nacionalni izvještaj BiH prema CBD-u, 2008).

Neke od gore navedenih vrsta se i danas uzgajaju na području Grada Trebinja, a njihovi proizvođači bi trebali ući u program zaštite životinjskih resursa koji provodi Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske zajedno sa Institutom za genetičke resurse.

Poljoprivredna proizvodnja visoke prirodne vrijednosti kombinuje nekoliko faktora koji su uticali na evoluciju poljoprivredne proizvodnje i doveli do velike raznolikosti vegetacije, staništa i krajolika. Bosna i Hercegovina nema zvaničnu evidenciju o poljoprivrednoj proizvodnji visoke prirodne vrijednosti, ali bi se zemljište na području Grada Trebinja uglavnom klasifikovalo kao tip 1 – poljoprivredno zemljište s visokim udjelom poluprirodne travnate vegetacije.

Na području Trebinja obitava i čovječja ribica. Čovječja ribica - *Proteus anguinus* je endem podzemnih slatkovodnih staništa dinarskog krša. Spada u red repatih vodozemaca zajedno sa daždvnjacima i tritonima. Rasprostranjena je na području Slovenije, Trsta u Italiji, Hrvatske te Bosne i Hercegovine (BiH). Špekuliše se da nastanjuje i područje Crne Gore. Malo je ljudima poznata činjenica da je BiH jedna od najbogatijih zemalja po nastanjenosti čovječje ribice gdje je, za sada, poznato da obitava tri velika regiona: Sjeverozapadna Bosna, Zapadna Hercegovina i Istočna Hercegovina. Stanište vrste u BiH je vezano za slivove rijeka Trebišnjice, Trebižata, Une, Sane i njihovih manjih pritoka. U BiH, zabilježeno je preko 100 lokaliteta od kojih: 55 sigurno potvrđenih, 41 potencijalnih lokaliteta i 32 literaturna nalaza (nisu potvrđeni preko 30 godina) čovječje ribice. Čovječja ribica je zakonom zaštićena u Sloveniji, Italiji i Hrvatskoj dok u BiH vrsta nije zaštićena iako se nalazi na crvenoj listi pod statusom Endangered - EN. Procjena stepena ugroženosti prema DELH-u (Distribution, Ecology, Life History Data) na nivou Bosni i Hercevoine sugerise da je riječ o ugroženoj vrsti (EN), te da se radi o visoko-prioritetnoj vrsti vodozemca za zaštitu u Bosni i Hercegovini. Najveću opasnost za opstanak vrste predstavlja ekonomski razvoj, industrijsko zagađenje, negativan utjecaj čovjeka na podzemna staništa te kolekcionarstvo. Gradnja hidroakumulacija i elektrana, drenaža podzemnih voda, te druga vodozahvatišta predstavljaju osnovnu prijetnju opstanku čovječje ribice jer su direktan atak na njeno stanište. Nažalost, skoro svaki veći sistem u Hercegovini nastanjen čovječjom ribicom je korišten od strane čovjeka u opisane svrhe ili planira biti uništen na taj način. Kanalizacioni sistemi i pesticidi koji se koriste u poljoprivredi doprjevaju u podzemlje remetići tako osjetljive sisteme koje obitava čovječja ribica. Bilo koja mala promjena u parametrima

staništa predstavlja ozbiljnu prijetnju njenom opstanku jer je riječ o jako osjetljivoj vrsti sa uskom valencom variranja hemijskih i bioloških parametara koji su neophodni za njeno normalno funkcionisanje.

Šumarstvo

Šume su izuzetno značajan resurs za ukupni materijalni i društveni razvoj, za život i rad kao i za ekonomsko jačanje stanovništva ruralnih područja. Šume omogućavaju uslove za život u ruralnim područjima (zapošljavanje), obezbjeđuju potrebe za ogrevom i građevinskim materijalom, za drvnim i nedrvinim proizvodima. Boljim infrastrukturnim povezivanjem ruralna šumska područja postaju područja koja su u stanju da se relativno brzo prilagode privrednim, društvenim, tehnološkim, kulturnim, ekološkim, i drugim promjenama, uključujući i ovladavanje principima tržišnog privređivanja.

U skladu sa zakonom o šumama Republike Srpske šumama i šumskim zemljištem na području Grada Trebinja upravlja Centar za upravljanje kršom, Trebinje, koje djeluje u okviru Javnog preduzeća šumarstva, Šume Republike Srpske a.d.Sokolac.

Šume i šumsko zemljište predstavljaju prirodno bogatstvo Grada Trebinja. Šume zauzimaju površinu 68.648 ha, od čega je većina državno zemljište ili 76%. Od toga državne šume zauzimaju površinu od 52.538 ha sa ukupnim drvnim zalihama od 1,179,184.00 m³, dok privatne šume zauzimaju 16.110,55. Realizacija šumskih drvih sortimenata realizuje se samo kroz ogrevno drvo, a u periodu 2014-2019 godine ukupno je realizovano 2.543,17 m³.

Na području Grada Trebinja u kategoriji visokih šuma koje se nalaze u državnom vlasništvu najviše su zastupljene šume bukve i crnog bora. Njihova zastupljenost je samo 3,9% i najčešće se pojavljuju kao mješovite. Kod izdanačkih šuma najviše su zastupljene šume hrasta, cera, jasena i graba. Visokih i izdanačkih šuma u državnom vlasništvu je malo i nalaze se uglavnom na nepristupačnim terenima. Najveći dio površine prekrivaju šibljac i goleti, a prizemni požari koji se najčešće pojavljuju na ovim područjima nastaju upravo u šibljacima, tako da se opožarena površina povećava iz godine u godinu. Kod visokih šuma u privatnom vlasništvu najviše su zastupljene šume bukve, šume crnog bora, šume hrasta kitnjaka i ostalih lišćara, šume cera i ostalih lišćara. Kod izdanačkih šuma zastupljene su šume bukve, hrasta i ostalih lišćara, kao i degradirane izdanačke šume. Stanje šuma u privatnoj svojini je dosta bolje jer su bolje čuvane i njegovane, tj. šumski red se djelimično sprovođi.

Tabela 49: Pregled drvnih zaliha po kategorijama

R.br	Kategorija šume	Površine	
		Državna šuma	Privatna šuma
1.	Visoke šume	2,061	534.84
3.	Šumske kulture	219	2.36
4.	Izdanačke šume	2,874	14,324.34
5.	Površine podesne za pošumljavanje i gazdovanje	43,885	1,208.69
6.	Šibljac	30,560	
	Goleti	13,325	
7.	Površine nepodesne za pošumljavanje i gazdovanje	3,488	40.32
8.	Uzurpacije	11	
10.	Ukupno	52,538	16,110.55

Izvor: Šumsko privredna osnova za paljansko šumsko-privredno područje, 2015-2024. i 2017-2026.

Otvorenost puteva na području Grada Trebinja iznosi 264,70 km odnosno u prosjeku 4,9 km na 1000 hektara. Šumsko-uzgojni radovi u prostoju reprodukciji za period 2015-2019 godina, obuhvatali su: pošumljavanje sadnica u količini od 3,55 hektara u visokim šumama sa prirodnom obnovom na

području Bijele Gore i Viduše. Šumsko-uzgojni radovi u proširenoj reprodukciji obuhvatali su u istom periodu aktivnost pošumljavanja, pošumljavanje sjetvenih sjemena i popunjavanje šumskih kultura na ukupno 29,65 ha, na lokalitetima: Pridvorci (1,5 ha), Mala Brana (10 ha), Kličanj (1,5 ha), Ždulac (3,5 ha), Trebinjska šuma (1,5 ha), Podglivlje (0,15 ha), Gučina (4 ha), Kličanj (7 ha), Leotar (0,5 ha). Bespravna sječa na području Grada Trebinja nije izražen problem kao u drugim ŠG, a svakodnevnim obilaskom terena, čuvari šuma vrše zaštitu šuma od bespravnih sječa i nekontrolisanog paljenja vatre na otvorenom prostoru u šumama i u blizini šuma. U periodu 2014-2019 godine registrovano je 20 prijava i 8 krivičnih i 12 prekršajnih u državnom i privatnom vlasništvu. Ostale mjere zaštite uključuju mjere zaštite od požara zaštite šuma od biljnih bolesti. Kada je u pitanju zaštita od požara u periodu 2016-2020 godina, registrovano je ukupno 112 požara, sa ukupno pričinjenom štetom od preko 1,8 miliona KM.

Tabela 50: Pregled šteta od požara na području Grada Trebinja, 2016-2022. godina

Godina	Broj požara	Opožarena površina	Procijenjena šteta, KM
2016	25	2,142.58	280,355.74
2017	25	9,101.98	946,470.80
2018	9	526.50	68,842.60
2019	6	579.00	76,248.00
2020	16	2.102,74	401.304,81
2021	16	4.890,60	568.552,93
2022	15	3.531,05	848.174,83
UKUPNO	112	11.629,89	1.818.032,57

Izvor: Centar za gazdovanje kršom, Trebinje

Zaštita šuma od biljnih bolesti se sastoji uglavnom u praćenju tih pojava i blagovremenom otklanjanju šteta. Takođe mjere zaštite od insekata obuhvataju redovno postavljanje klopki radi praćenja i ulovljenih sipica na borovima (*Ips sexdentatus* i *Ips acuminatus*) i feromoni Sexsovit i Acumit. Takođe su postavljene stalne ogledne plohe za praćenje intenziteta napada gubara u hrastovim šumama u državnom i privatnom vlasništvu. Osim toga vrši se mehaničko skidanje legala borovog četnika i spaljivanje.

Korištenje sporednih šumskih proizvoda predstavlja dodatni šumski resurs i privredni potencijal. Prema izvještaju šumskog gazdinstva utvrđena je učestalost i raspoređenost ljekovitog i aromatičnog bilja, kao i značajna zastupljenost jestivih vrsta jestivih gljiva. S obzirom na materijalnu vrijednost sakupljanja ovih sporednih šumskih proizvoda od 2020. godine na snazi je Pravilnik o uslovima korišćenja i načinu sakupljanja ostalih šumskih proizvoda koje je izradilo Javno preduzeće šumarstva, kako bi se obezbjedila biološka održivost i poboljšanje potencijala ovih šumskih proizvoda.

Centar za gazdovanje kršom Trebinje u svojoj proizvodnji ima plantažu lavande koja se nalazi na lokalitetu Grab u PJ „Štirovnik- Bijela Gora, koju iskorištava za pravljenje eteričnog ulja i destilata.

Lovačko udruženje Leotar gazduje lovištima na području Grada Trebinja, a 2019. godine su proslavili 100 godina postojanja. Udruženje ima oko 450 lovaca okupljenih u 10 sekcija. Udruženje radi na uzgoju i zdravstvenom stanju divljači, ubacivanjem divljači, izgradnji čeka, pojilišta, a u planu je i završetak radova na izgradnji lovačkog doma. Udruženje raspolaže sa 92.000 ha lovišta koje naseljavaju divlja svinja, srneća divljač, zec, jarebica kamenjarka, šumska šljuka, prepelica, zatim vuk, lisica, šakal (čagalj), jazavac, kuna, bjelica i divlja mačka. Niski predjeli su pogodni za razvoj lovnog turizma na nisku i pernatu divljač. Lovačko društvo "Leotar" organizuje grupne dolaske stranih lovaca u komercijalna lovišta na području Trebinja. Područje Trebinja je napoznatije po lovu na prepelice, goluba grivnaša, šumske šljuke i jarebice kamenjarke. Posljednjih godina prisutno je veliko interesovanje turista iz svih zemalja Evrope (najviše iz Italije) za šumsku šljuku, jer po ovoj specifičnoj vrsti ptice lovište kojim gazduje Udruženje slovi za najbogatije u Evropi.

Poljoprivredno zemljište

U južnom dijelu Republike Srpske se nalazi submediteranski rejon, označen kao treće proizvodno područje Republike (dio Hercegovine sa opštinama Trebinje, Ljubinje, dio Bileće i Berkovića). Klima u tom rejonu je mediteranska. Dominiraju plitka zemljišta, na krečnjačko-dolomitnim supstratima i sa ekstenzivnom vegetacijom (kraški tereni i kamenite goleti). Od zastupljenih tipova zemljišta dominiraju: kalkomelanosoli, kalkokambisoli, crvenice (terra rosa). Ograničavajući činioci intenzivnije poljoprivredne proizvodnje na ovim zemljištima u ovom rejonu su suvoća (nedostatak vlage), plitkoća, skeletnost, kamenitost, težak mehanički sastav i siromaštvo u fosforu. Pored nabrojanih, u manjem procentu se javljaju i rendzine (dolomitne i na flišu), a u uskim pojasevima oko rijetkih vodotoka obrazovala su se aluvijalna zemljišta (fluvisoli). Na prostorima koji se koriste za poljoprivrednu proizvodnju u ovom rejonu, gaji se povrće, vinova loza, voćke i duvan. I u ovom rejonu zemljišta su izložena negativnom uticaju erozije, pa se moraju primjenjivati protiverozione mjere pri njihovom korišćenju u poljoprivrednoj proizvodnji.

Kraška polja istočne Hercegovine pokrivaju geografsko područje Grada Trebinja. Među poljima gornje Hercegovine najveće je i najpoznatije Trebinjsko i Popovo polje. Uvale Trebinjskog i Popova polja su po svom tektonskom postanku jedna cjelina, ali na okolnim brdima i na njoj nije jednak rad erozije i denudacije. Ta razlika je očigledna. Pored toga dva polja su razdvojena Trebinjskom šumom.

Zapadno od grada prostire se Trebinjsko polje. Polje se pruža od istoka prema zapadu, u pravcu toka Trebišnjice i zauzima površinu od 18 km². Polje je pokriveno vrlo plodnim aluvijalnim zemljištem pa se zbog bujne vegetacije naziva i Vrtom Hercegovine. Čuven je trebinjski, naročito šumski, duvan iz ovog polja. Gomiljansko polje, ukupne površine 150 hektara je dio Trebinjskog polja i nalazi se ispod naselja Gomiljani i Volujac.

Popovo polje je kraško polje koje teritorijalno pripada Gradu Trebinju i opštini Ravno, Hercegovačko-neretvanski kanton, Federacija Bosne i Hercegovine I pokriva površinu do 4500 hektara. U širem smislu obuhvata područje okruženo planinama — Vjetrenik, Gradina, Čavaška gradina, Mala gradina, Vranjak i Bjelasnica sa sjevera i sjeveroistoka od Trebinja, a Veliki Lisac, Rujnica i Oblo brdo sa juga i jugozapada do Hutova. Dijeli se na tri manje cjeline:

- Mokro polje južno od Trebinja, klinastog oblika površine 18 km² i nadmorske visine 275-268 m;
- Trebinjsku šumu od Trebinja do Poljica, kamenita zaravan duga 23 km, prosječne širine 4-8 km i površine oko 115 km². Dio od Dražina Dola do Huma se naziva Šuma, a dio do Poljica naziva se Lug. Potpuno je bez nanosa, sa mnogobrojnim vrtačama i ponorima. Nadmorska visina 270-250 m;
- Popovo polje u užem smislu između Poljica i Hutova koje se dijeli na dva dijela: Gornje polje od Poljica do Ravnoga i Donje polje od Ravnog do Hutova. Ovaj dio čine plodni (aluvijalni) nanosi dužine oko 37 km, širine 1-3 km. Nadmorska visina je 250-220 m. [1]

U potpunosti polje je ispunjeno ponorima, a dolinom teče i rijeka Trebišnjica, jedna od najpoznatijih ponornica u svijetu. Klima Popova polja je sredozemna sa žarkim i suvim ljetima. Zemljište Popovog polja čine glina, šljunak i crnica. Ispod njih se nalazi kraš ispresijecan rasjedima, s brojnim vrtačama i ponorima. Počevši od Poljica, debljina kvartarnog nanosa iznosi dva do tri metra, između Zavale i Ravnog oko 10 metara, a na završetku polja oko 25-30 metara metara. Najdublji slojevi su razne fine gline. Iznad njih su nataložene pjeskovite i šljunkovite gline¹³.

Ljubomirsko polje je manje kraško polje sjeverno od Trebinja. Pruža se dinarskim pravcem sjeverozapad-jugoistok gotovo paralelno sa Popovim poljem. Od Popova polja odvojeno je planinom Bjelasnicom s vrhom Motka (1396 metara nadmorske visine). Dugo je 10 kilometara, a široko između 500 i 1000 metara. Poljem protiče rijeka Brova koja izvire kod Ukšića, a ponire kod Ždrijelovića.

¹³ https://sr.wikipedia.org/sr/Popovo_polje

Kroz polje je vodio rimski put za Epidaur (današnji Cavtat), a kod Ukšića je bila cestovna stanica Ad Zizio.

Petropavlovo polje okruženo je sa tri strane brdima iza kojih se pruža more a sa četvrte strane otvoreno je prema gradu. Ovo polje se nalazi na četvrtom kilometru od centra Grada, a čuveno je po istoimenom manastiru (manastir Sv. Petra i Pavla) koje se ovde nalazi, kao i manastirska zemlja koja se nalazi oko manastira i koja je uglavnom prekrivena vinogradima, voćem i maslinama.

Zubački plato je na nadmorskoj visini od 630 m n.m. (naselje Tuli) do 860 m n.m.(naselje Konjsko) i okružen je visokim planinama Štirovnik (1789 m n.m.) i Orjen (1895 m n.m.) što umanjuje uticaj mediteranske klime na ovo područje, te su zime najčešće oštre sa izuzetno visokim padavinama, jesen je nešto blaža, snjegovi dolaze nešto kasnije nego u centralnim dijelovima RS/BiH, proljeća vrlo često kasne sa kasnim mrazovima, a ljeta su suva i umjerena i sa temperaturama znatno nižim nego u Trebinju, vjerovatno zbog blizine planinskog masiva Orjena, područja sa najvećim padavinama u Evropi, gdje je višegodišnji prosjek oko 4900 mm/m². Ukupna površina prostora Zubačkog platoa je preko 54 km², što predstavlja oko 6 % teritorije Grada Trebinja. Od ukupnih površina preko 1220 ha su obradive od čega je oko 50 % (614,58 ha) u individualnom vlasništvu, a ostali dio potencijalno obradivih površina je u državnom vlasništvu. Preostali dio Zubačkog platoa (4180 ha) predstavlja brdsko-planinske predjele obrasle dijelom sitnim rastinjem, bjelogoričnom šumom (bukva i hrast), te dijelom četinarima (čempres, bor, jela, munika) i kao takvo predstavlja značajni potencijal za ispašu stoke.

Hidrologija

S obzirom da je Trebinje smješteno na gotovo čistom kraškom terenu — holokrasu, broj prirodnih površinskih vodenih objekata je neznatan. Prirodnih jezera nema, a jedini veći riječni tok je rijeka Trebišnjica. Šire područje sliva rijeke Trebišnjice je jedno od najbogatijih padavinama u Evropi, koje prosječno iznose 1,800 mm godišnje i jedno je od (hidrološki i hidrogeološki) najinteresantnijih područja na kršu Dinarida. Trebišnjica je rijeka ponornica duga 96,5 km koja izvire blizu Bileće ispod planine Vlajinja (492 metara) na nadmorskoj visini od 398 metara. Površina sliva iznosi 2.250 km² Trebišnjica je dio kompleksa podzemnih i nadzemnih rijeka čije je krajnje ishodište Jadransko more, to jest rijeka Ombla (poznata i pod imenom Rijeka dubrovačka) koja se ulijeva u more kod Dubrovnika. Korito rijeke kroz Popovo polje je betonirano tako da je nestalo ponora, a i čestih poplava. Dok joj korito nije izbetonirano Trebišnjica je bila najveća ponornica u Evropi. Ukupna dužina toka je 97,8 km.

Polovinom 60-ih godina prošlog vijeka izgradnjom hidroenergetskog sistema, Trebišnjica je pregrađena na dva mjesta Grančarevo i Gorica. Brana Grančarevo kod istoimenog sela, 8 km uzvodno od Trebinja, pravi je gigant (123 m). Njenom izgradnjom potopljeno je korito Trebišnjice i sela uz nju sve do Bileće. Vrlo je bitno istaći da je kvalitet vode na ovom području veoma dobar, da se radi o čistoj, nezagađenoj vodi, što može predstavljati veliku prednost ovog područja u budućnosti.

Na Trebišnjici je planirana izgradnja sedam hidrocentrala od kojih su do sada izgrađene četiri: Trebinje I, Trebinje II, Dubrovnik i Čapljinina. Kod hidrocentrala Trebinje I i Trebinje II napravljena su dva vještačka jezera: Bilećko jezero i Goričko jezero. Prije izgradnji ovih hidrocentrala, Trebišnjica je važila za najdužu prirodnu rijeku ponornicu u svijetu.

Donji i Gornji horizonti predstavljaju hidroenergetski megaprojekat kompleksnih i velikih zahvata u slivu rijeke Trebišnjice, Bosna i Hercegovina. Ključni postulat ovog projekta je akumuliranje dijela voda u periodu intenzivnih padavina u cilju stvaranja uslova za njeno višenamjensko korišćenje tokom čitave godine i ostvarivanje osnovnih pretpostavki. Realizacija prve faze projekta – Donji horizonti - urađena je u drugoj polovini XX stoljeća. Početkom XXI stoljeća počela je realizacija druge faze –Gornji horizonti.

HE Trebinje II, brana Gorica i akumulacija Trebinjsko jezero izgrađeni 1965. god. Predstavljaju glavno čvorište raspodjele voda u okviru sistema Trebišnjice. Na tom čvorištu se voda usmjerava u dva

pravca: (a) preko zahvatne građevine prema HE Dubrovnik; (b) preko HE Trebinje II i nizvodnog prirodnog pravca toka, prema Trebinju i dalje, kanalom kroz Popovo polje, prema HE Čapljina. To usmjeravanje protoka u jednom ili drugom pravcu je važan element upravljanja, koje zavisi od optimizacije sistema, kao i od već definisanih obaveza o načinu eksploatacije sistema.

HE Dubrovnik je instalisane snage 108 MW, sa dovodnim tunelom. Tunel je armirano betonski cjevovod, dužine 16,57 km, prečnika je 6 m, i najvećim dijelom nalazi se na teritoriji Republike Srpske. Samo 0,82 km tunela, vodostan i podzemna mašinska zgrada nalaze se na teritoriji Republike Hrvatske. Uz ovu hidroelektranu izgrađeno je razvodno postrojenje 220 kV kojim je sistem inkorporiran u elektroenergetski sistem SFRJ i Evrope.

HE Trebinje I, brana Grančarevo i akumulacija Bilečko jezero predstavljaju ključni objekat sistema i u pogon su upotpunosti pušteni 1975.godine. Instalirana snaga turbina je 2×54 MW + 1×63 MW.

HE Čapljina je reverzibilna, sa dovodnim kanalom kroz Popovo polje dugim 67,82 km, do gornjeg kompezacionog bazena.

Sistem hidroelektrana na Trebišnjici planiran je i realizovan u SFRJ kao jedinstven tehnološki sistem. Objekti sistema hidroelektrana na Trebišnjici sada pripadaju: Elektroprivredi Republike Srpske (ERS), Elektroprivredi Herceg -Bosne (EP HZ HB) i Hrvatskoj elektroprivredi (HEP). Ta činjenica čini složenijim uslove upravljanja sistemom.

Klima

Južni dio Republike Srpske odnosno prostor niske Hercegovine ima izmjenjenu varijantu jadranske klime, ovaj prostor se naziva Humine, za razliku od prostora Rudina, koji zahvata više planinske dijelove hercegovačkog krša, koji se u klimatskom pogledu odlikuje prelaznom varijantom između klime Humina i planinske klime. Klima Humina i Rudina odlikuje se oslabljenim uticajem Jadranskog mora. Ljeta su vrlo topla sa oko 2400 časova trajanja sijanja Sunca. Srednja godišnja temperatura vazduha je između 14° i 14,7°C. Apsolutna maksimalna temperatura vazduha dostiže 41 podiok na termometru, dok apsolutna minimalna temperatura ima negativan predznak i dostiže vrijednost od -8° C. Suma padavina kreće se od 1500 do 2000 l/m², raspored padavina je nepovoljan, jesen i zima imaju najveću, a ljeto najmanju količinu padavina, kada se javljaju suše. Za ove prostore karakteristični su vjetrovi bura i jugo. Bura je slapovit vjetar sjevernog i sjeveroistočnog pravca, duva u zimskom dijelu godine, često dostiže olujnu jačinu. Jugo duva kada se nad Afrikom javi visok, a nad Jadranskim morem nizak vazdušni pritisak, duva tokom čitave godine, obično donosi kišu. Sve ove karakteristike čine Grad Trebinje najtoplijim gradom Republike Srpske. Za razliku od klime Humina, klimatske karakteristike klime Rudina odlikuju se nižim ljetnim i zimskim temperaturama, u zimskom periodu snježne padavine su redovna pojava.

Rizici vezani za klimatske promjene u BiH (uglavnom suše, bujične poplave, klizišta i rastuće temperature) su značajni i povećaće izazove u razvoju vodnog sektora. U proteklim godinama BiH je doživjela porast temperature od 1,2°C u ljetnim mjesecima i 0,8°C zimi. Sezonski početak i distribucija kiša, u protekle dvije dekade je, navodno, bio veoma promjenljiv izazivajući neočekivane poplave i periode suše zajedno sa visokim temperaturama. Promjene u istorijskim obrascima padavina su izazvale sušu u poljoprivrednim područjima, na obradivoj zemlji, nizak tok rijeka i preopterećene izvore vode. Naime, katastrofalne poplave i klizišta iz maja 2014. su pogodile više od milion ljudi, prekinule pružanje osnovnih usluga i koštale zemlju više od 2 miliona eura u štetama, posebno u poljoprivrednom i energetsom sektoru. Značajna šteta je nanosena transportnoj infrastrukturi (putevima, mostovima i željeznicama). Procjena šteta od poplava u BiH, u 2014., iznosila je oko 15% BDP – štete (9,3%) i gubicima (5,6%). Glavni uticaji klimatskih promjena (poplave) i zagađenje mogu izazvati štete uzgajivačima ribe.

Insolacija (solarna radijacija) se smanjuje od Jadranskog mora ka unutrašnjosti i većim nadmorskim visinama. Trebinje je grad u RS koji i dalje ima najveće količine insolacije, do 2.500 sati godišnje.

Karakteristični vjetrovi u Trebinju su Bura i Jugo. Bura duva sa sjeveroistoka, donosi prohladno i vedro vrijeme. Dok Jugo duva iz pravca jugoistoka, donosi toplo i kišovito vrijeme. Jugo duva obično u zimskom periodu. Klima je pogodna za uzgoj velikog broja palmi i južnog voća (smokva, nar, mandarina, limun, narandža, grejpfrut, maslina, vinova loza).

Kvalitet vazduha/vode/zemljišta

Na opštinskom nivou se problemi zaštite životne sredine rješavaju kroz okvir lokalnih ekoloških akcijskih planova – LEAP – i lokalnih strategija razvoja – sektorskog plana za zaštitu životne sredine. U gradu postoji akcioni plan energetske efikasnosti. U nedostatku novijih podataka u nastavku je predstavljen izvod iz analize stanja životne sredine predstavljen u LEAP-u.

Grad Trebinje ne sprovodi kontinuirani monitoring indikatora kvaliteta vazduha. Nadzor nad zagađivačima vazduha vrši se kroz periodična mjerenja, koja su potencijalni i registrovani subjekti/zagađivači dužni provoditi i rezultate mjerenja dostavljati nadležnim lokalnim službama. Zagađenje vazduha prisutno je na malom dijelu područja Grada Trebinja, tj. na urbanom području gdje je skoncentrisan i najveći broj stanovnika. Osnovni problemi očuvanja kvaliteta i zaštite vazduha na gradskom području: nepostojanje daljinskog sistema grijanja što je uslovalo postojanje velikog broja individualnih kućnih ložišta; korištenje neadekvatnih energenata u individualnim ložištima (većinom ugalj lošeg kvaliteta i drvo); smanjivanjem površina pod zelenilom u odnosu na površine koje su pod objektima; prekomjerno korištenje privatnih automobila; nepostojanje katastra zagađivača gdje bi se objedinila baza podataka o izvorima zagađenja na području Grada Trebinja, kao i o vrsti i količini zagađenja; demografska ekspanzija grada; Zakonska regulativa koja ne obrađuje individualna ložišta kao zagađivače.

Problemi sa kojima se suočava sektor vodoprivrede na području grada su: Visok procenat gubitaka na vodovodnoj mreži, kao posljedica starosti mreže i trusnosti područja, nedovoljnog održavanja, netačnosti mjerenja i nelegalne potrošnje vode; Nedovoljan kapacitet rezervoarskog prostora, nedovoljna pokrivenost rezervoarima i mrežom snabdjevačkih vodova; Nemogućnost kontrole, baždarenja i zamjene vodomjera u zakonskom roku, nedovoljna pažnja vlasnika po pitanju održavanja vodomjernih okna; Nedovoljna zaštita zona izvorišta; Neracionalno korišćenje vode; Neuređene obale i korita rijeka kao i ostalih površinskih tokova; Nepostojanje dovoljnog broja kolektora i prečišćivača otpadnih voda; Difuzno zagađenje vodotoka; Nepokrivenost rubnih dijelova urbanog područja kanalizacionom mrežom i dotrajalost mreže; Nedovoljan kapacit odvodnje oborinskih voda; Opasnost od poplava; Nerazvijena ekološka svijest građana. Kada je riječ o prikupljanju i prečišćavanju otpadnih voda, u Trebinju postoji separatan sistem izgrađen 1982. godine. Građen je predimenzionisano, spreman da primi otpadne vode 85.000 korisnika. Separatnim sistemom je pokriveno 330 ha, odnosno 4.600 domaćinstava ili 14.000 stanovnika (48% stanovništva urbane zone). Ostatak stanovništva koristi individualne septičke jame. Na teritoriji Grada se procjenjuje postojanje oko 4.400 septičkih jama različitog kvaliteta i načina izgradnje.

Shodno navedenom potrebno je izvršiti rekonstrukciju i rehabilitaciju postojećeg sistema kanalizacione mreže. Otpadne vode se sprovode do glavnog kolektora mrežom ukupne dužine 39 km, da bi se nakon tretmana postojećeg uređaja za prečišćavanje otpadnih voda ispustile u Trebišnjicu. Postrojenje za tretman otpadnih voda Trebinja nalazi se na lokalitetu Mrkline, na desnoj obali rijeke Trebišnjice, 3 km nizvodno od Trebinja. Izgrađeno postrojenje se bazira na biološkom uklanjanju nutrijenata sa anaerobnom stabilizacijom mulja. Trenutno je na postrojenje priključeno 14.000 stanovnika koji su u sistemu gradske fekalne kanalizacione mreže, te industrija čije je opterećenje procijenjeno na 1.500 ES. Ukupno opterećenje fekalnih otpadnih voda koje dolazi na postrojenje iznosi 15.500 ES. Zbog lošeg stanja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda, prioritarno i uspješno je izvršena njegova rekonstrukcija, tj. zamjena tehnologije i građevinska rekonstrukcija. Sredstva za rekonstrukciju u iznosu od 1,8 miliona eura su obezbijeđena iz donacije švedske SIDA-e i sredstava EIB. U toku su projekti na proširenju kanalizacione mreže u urbanizovanom području.

Odlukom Skupštine Grada Trebinja o kreditnom zaduženju kod Međunarodne banke za obnovu i razvoj po projektu modernizacije vodnih i sanitarnih usluga riješiće se problem fekalne i oborinske kanalizacije za naselja Police i Gučina i pristupiti izradi projektne dokumentacije za fekalnu kanalizaciju naselja Hrupjela, Zasad i Mostaći. Takođe, plan je da se kanalizaciona mreža proširi i na ruralna područja Dživar, Pridvorci, Gučina, Rastoci i Lastva.

Zemljište na teritoriji Trebinja je kvalitetno i pogodno za poljoprivredu. Ukupna površina obradivog poljoprivrednog zemljišta iznosi oko 6 000 ha, od čega je 4 000 ha pogodno za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. Ne postoje podaci o vrsti i količini agrohemijskih sredstava koja se upotrebljavaju u poljoprivredi.¹⁴ Osnovni problemi očuvanja kvaliteta i zaštite zemljišta: ubrzano širenje gradskog područja čime se kvalitetno poljoprivredno zemljište pretvara u građevinsko, što dovodi do degradacije i zagađenja zemljišta; povećano korišćenje hemijskih sredstava u poljoprivrednoj proizvodnji; nepostojanje kontinuiranog i sistemskog monitoringa zemljišta na teritoriji grada; divlje deponije, pogotovo u ruralnom području gdje stanovništvo nije pokriveno uslugama sakupljanja i odvoza otpada; nelegalna i nepropisna eksploatacija mineralnih sirovina na teritoriji grada dovodi i do zagađenja i do degradacije zemljišta; nepostojanje katastra zagađivača gdje bi se objedinila baza podataka o izvorima zagađenja na području Grada Trebinja, kao i o vrsti i količini zagađenja.

2.1.9 Struktura lokalne uprave i politika poljoprivrednog i ruralnog razvoja

Organi Grada su Skupština i Gradonačelnik. Skupština grada je predstavničko tijelo građana grada i organ odlučivanja i kreiranja politike Grada. Gradonačelnik zastupa i predstavlja Grad, nosilac je izvršne vlasti, rukovodi Administrativnom službom i odgovoran je za njen rad. Funkcioneri Grada su: gradonačelnik, zamjenik gradonačelnika, predsjednik Skupštine I potpredsjednik Skupštine. Gradska uprava organizovana je kroz sledeća odjeljenja Odjeljenje za opštu upravu; Odjeljenje za finansije; Odjeljenje za turizam, zaštitu životne sredine i preduzetništvo, Odjeljenje za kulturu, porodicu, sport i obrazovanje; Odjeljenje za prostorno uređenje; Odjeljenje za komunalno-inspekcijske poslove i Odjeljenje za boračko-invalidsku zaštitu. Grad takođe ima i Službu za lokalni ekonomski razvoj, investicije i energetska efikasnost – LER, zvanično je počela sa radom 04.07.2014. godine. Služba je uspostavljena na osnovu potpisanog Memoranduma o razumijevanju kroz projekat unapređenja lokalnog razvoja (GOLD) koga zajednički finansiraju Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID) i Švedska međunarodna agencija za razvoj i saradnju (Sida), kako bi pružio podršku partnerskim opštinama u ostvarivanju ekonomskog rasta i razvojnih ciljeva

Važeći strateški dokumenti na nivou grada su:

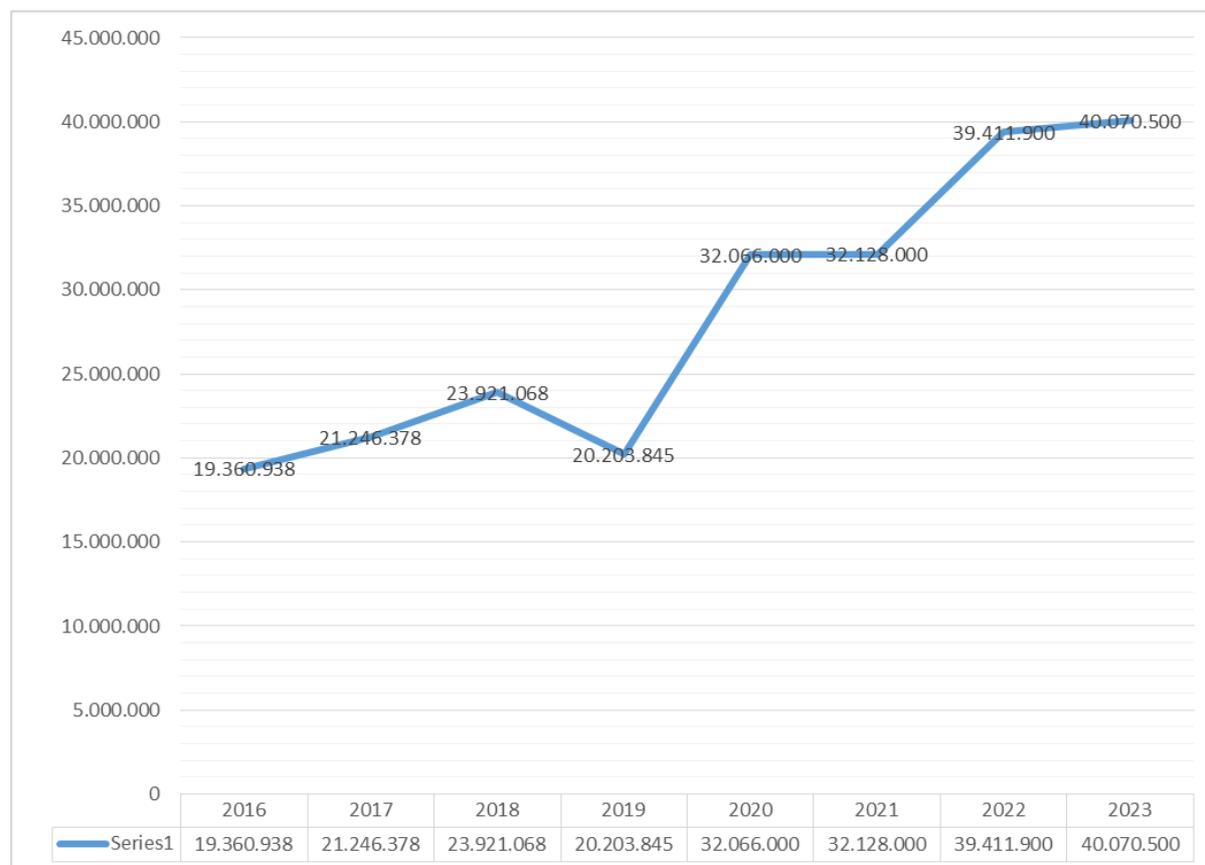
- STRATEGIJA RAZVOJA GRADA TREBINJA 2018 - 2027.
- STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA GRADA TREBINJA 2020 - 2030.
- Akcioni plan zapošljavanja nezaposlenih lica na području Grada Trebinja 2019 - 2021. godine
- Lokalni ekološki akcioni plan Grada Trebinja 2018 - 2027.
- Održivi energetska akcioni plan Grada Trebinja
- SREDNJOROČNI PLAN KAPITALNIH INVESTICIJA 2020 - 2024.

Na području Grada Trebinja postoje raspoloživi prostorni i provedbeni planski akti.

Vizija razvoja grada definisana Strategijom razvoja Grada Trebinja do 2030. godine predviđa razvoj Grada Trebinja u ekonomskom, infrastrukturnom i ekološkom pogledu: Do kraja treće decenije 21. vijeka Trebinje dostiže imidž najpoželjnijeg manjeg grada na zapadnom Balkanu. Takav imidž Trebinje postiže time što pruža prestižan kvalitet života, nudi najzanimljiviji odmor i vrhunske autohtone proizvode, predstavlja regionalnog lidera u proizvodnji energije iz obnovljivih izvora i pokazuje visok nivo socijalne osjetljivosti.

¹⁴ IZVJEŠTAJ O STRATEŠKOJ PROCJENI UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU ZA PLAN UPRAVLJANJA OTPADOM RS

U periodu 2016-2019. godine visina godišnjeg raspoloživog budžeta Grada Trebinja se kretala između 19,3 miliona KM u 2016. godini do 23,9 miliona KM u 2018. godini, uz smanjenje u 2019. godini.

Izvor: Grad Trebinje, odjeljenje za finansije

Grafikon 28: Kretanje godišnjeg budžeta Grada Trebinja u periodu 2016 – 2023.

Budžete čine poreski i neporeski prihodi, grant sredstva i transferi između budžetskih jedinica različitih nivoa vlasti. Struktura ovih prihoda varira iz godine u godinu. Poreski prihodi učestvuju u prosjeku sa 37% u ukupnim prihodima budžeta (37,7% u 2021 , 36,52 u 2022.godini), dok neporeski prihodi učestvuju u prosjeku sa 40%. Prihodi od grantova i transfera čine 4-5% ukupnih prihoda u prosjeku. Primici za nefinansijsku imovinu učestvuju u prosjeku 8-10% dok su primici od finansijske imovine ispod 1%.

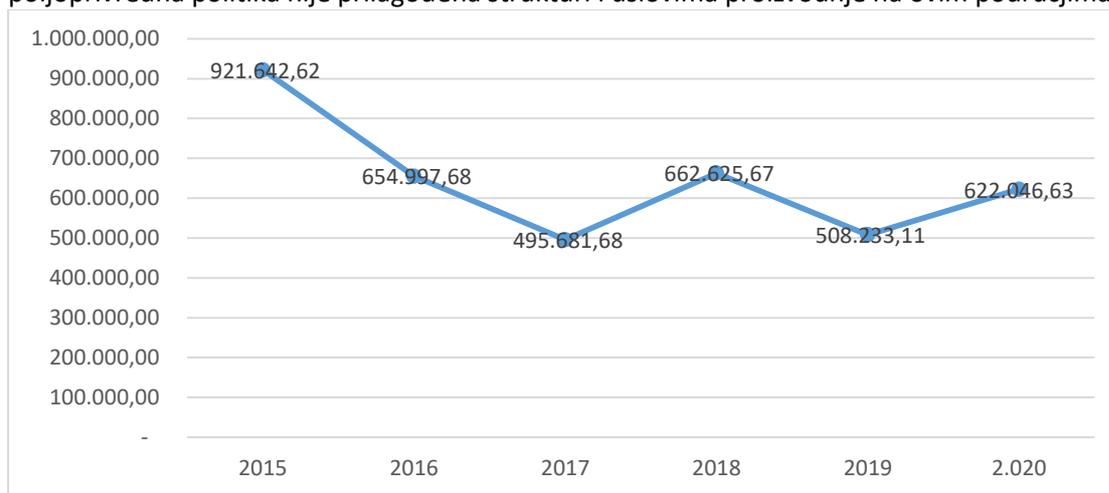
Poljoprivredna politika i politika ruralnog razvoja

U skladu sa Zakonom o poljoprivredi Republike Srpske ("Sl. glasnik RS", br. 70/2006, 20/2007, 86/2007 i 71/2009), poljoprivredna politika se sprovodi prema Strategiji razvoja poljoprivrede Republike Srpske. Mjere poljoprivredne politike s obzirom na područje djelovanja, definisane Zakonom dijele se na: mjere politike tržišta i cijena, mjere strukturne politike, mjere zemljišne politike i mjere podsticanja u poljoprivredi. Prema navedenom Zakonu jedinice lokalne samouprave mogu propisati dodatne mjere strukturne politike za svoja područja u skladu sa poljoprivrednom strategijom. Novčane podrške za date dodatne mjere obezbjeđuju se u budžetima jedinica lokalne samouprave. Zakon takođe propisuje vrste mjera strukturne politike: podrška područjima sa težim uslovima privređivanja u poljoprivredi, razvoj poljoprivrede koja ne zagađuje prirodnu okolinu i osigurava očuvanje biodiverziteta, investicije u poljoprivredna gazdinstva, stručno osposobljavanje za rad u poljoprivredi, podrška mladim poljoprivrednim proizvođačima, podrška regionalnom razvoju poljoprivrede, podrška dopunskim aktivnostima na poljoprivrednim gazdinstvima, podrška

organizovanosti poljoprivrednika i podrška sistemu protivgradne zaštite i drugim mjerama zaštite usjeva.

U skladu sa navedenim zakonskim odredbama budžetska podrška poljoprivrednim proizvođačima na području Grada Trebinja dolazi sa dva nivoa: nivo Republike Srpske i nivo grada.

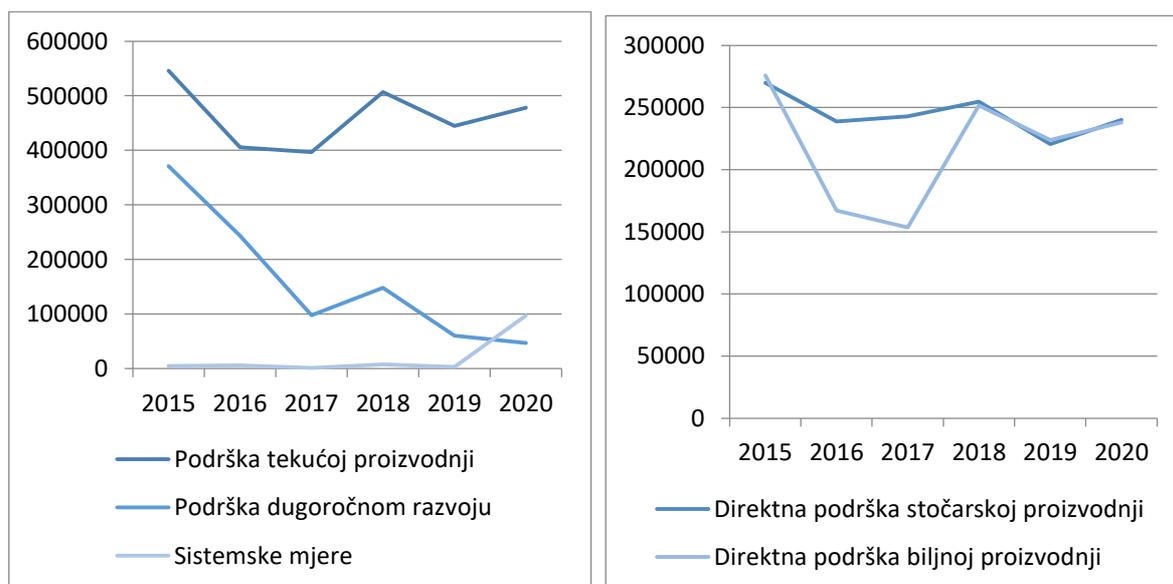
Međutim koji nivo podrške agrarnog budžeta Republike Srpske će biti iskorišten na području Grada Trebinja, zavisi prije svega od ispunjenosti uslova za dobijanje podsticaja koji ne idu na ruku manje povoljnim područjima kakva su područja Hercegovine i proizvođačima sa malim obimom proizvodnje kakvi su proizvođači u ovom području. U analiziranom periodu (2015-2019) godine, povučena su skromna sredstva koja su se kretala od 140 do 260 hiljada KM, što je karakteristika ne samo grada Trebinja već i svih ostalih opština istočnog dijela Republike Srpske i upućuje na konstataciju da poljoprivredna politika nije prilagođena strukturi i uslovima proizvodnje na ovim područjima.

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske

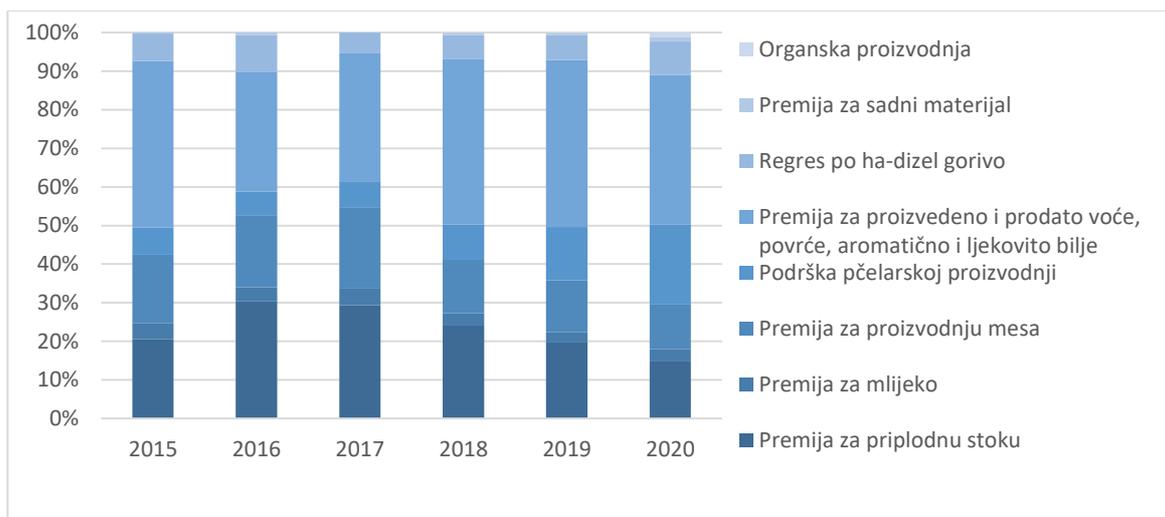
Grafikon 29: Sredstva agrarnog budžeta realizovana na području Grada Trebinja

U strukturi budžetske podrške sa republičkog nivoa najveće učešće se odnosi na podršku tekućoj proizvodnji (2,8 miliona KM ukupno ili prosjeku 74% na godišnjem nivou). Ova podrška se odnosi na podršku proizvodnji mlijeka, mesa, priplodnom materijalu, pčelarstvu, a u okviru biljne proizvodnje dominira premija za proizvedeno i prodato voće, povrće, aromatično i ljekovito bilje.

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske

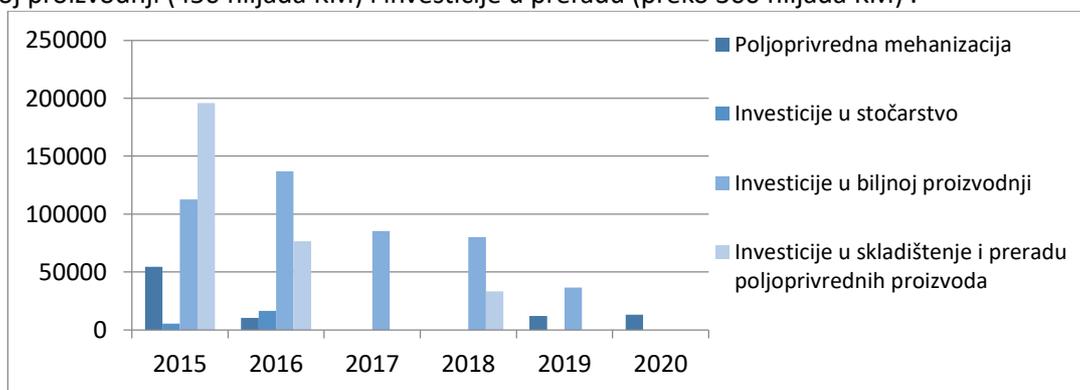
Grafikon 30: Struktura budžetske podrške agrarnog budžeta za područje Grada Trebinja

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske

Grafikon 31: Struktura podrške tekućoj proizvodnji iz agrarnog budžeta za korisnike sa područja Grada Trebinja

Kada je u pitanju podrška strukturnim mjerama odnosno dugoročnim ulaganjima, nivo povučenih sredstava je ekstremno mali (968.000 ukupno za period 2015-2020. ili 23% na godišnjem nivou) i ako je suditi samo po datom pregledu, onda bi se moglo zaključiti da se na području Grada Trebinja sve manje investira u oblasti poljoprivrede. Iz donjeg pregleda se vidi da su subjekti tek sporadično ostvarivali pravo na podršku sufinansiranju kapitalnih investicija u biljnoj proizvodnji ili u poljoprivrednu mehanizaciju, dok je investiranje u prerađivačke kapacitete bilo veće na početku perioda posmatranja. Podrška iz republičkog budžeta se obezbjeđuje u iznosu od 30% investiranih sredstva. Naveći iznos sredstava povučen u okviru ove grupe mjera odnosi se na podršku investicije u biljnoj proizvodnji (450 hiljada KM) i investicije u preradu (preko 300 hiljada KM) .

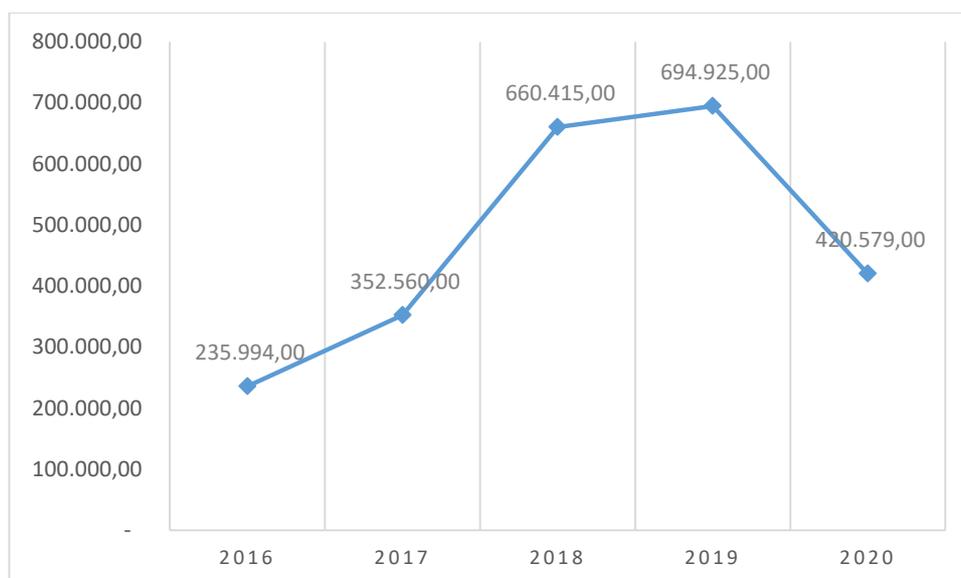

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske

Grafikon 32: Struktura podrške dugoročnim ulaganjima iz agrarnog budžeta za korisnike sa područja Grada Trebinja

Kada je u pitanju treća grupa mjere (sistemske mjere podrške), ona se odnosila na podršku mjerama zdravstvene zaštite životinja, opremanje laboratorija, podrška za poribljavanje ribolovnih područja, interventne mjere na tržištu i podrška gazdinstvima za vođenje računovodstva.

Grad Trebinje u okviru svojih budžetskih sredstava izdvaja sredstva i za razvoj poljoprivrede. Ova sredstva se nalaze u okviru budžetske pozicije grantova za sufinansiranje Agrarnog fonda: za operativne troškove fonda, podršku u poljoprivredi i kapitalni grant, od 236 do 695 hiljada KM. U odnosu na ukupna budžetska sredstva učešće ove pozicije iznosi 1-3%.

Izvor: Odjeljenje za finansije Grada Trebinja

Grafikon 33: Sredstva za podsticaj razvoja (poljoprivrede, MSP i turizma) Grada Trebinja za period 2015-2020. godina

Osim podrške razvoju poljoprivrede preko Agrarnog fonda, Grad Trebinje je investirao značajna sredstva za izgradnju sistema vodosnabdijevanja, sistema za navodnjavanje, putne infrastrukture i drugih infrastrukturnih projekata, pomoć djeci sa sela, sufinansiranje projekata vezanih za poljoprivredu i samozapošljavanje u poljoprivredi i sl. Ova ulaganja su u nekim godinama prelazila 1 milion KM.

2.1.10 SWOT analiza

Radionica na temu SWOT analize je održana 28. aprila 2021. godine. Svi relevantni učesnici su bili prisutni na radionici: poljoprivredni proizvođači, lokalna uprava i nevladine organizacije. Tokom SWOT analiza učesnici radionica su usmjeravani pitanjima koja su pripremili moderator. Analizirane su prednosti, slabosti, mogućnosti i prijetnje u raznim sektorima i socioekonomskom kontekstu na osnovu situacione analize. O SWOT analizi se razgovaralo s fokus grupama za sljedeće tematske cjeline: poljoprivredna proizvodnja, ruralni razvoj i institucionalna podrška i finansiranje sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja. U nastavku je predstavljena integrisana SWOT matrica koja obuhvata sve tri tematske cjeline.

Prednosti	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> - Povoljni prirodni uslovi za proizvodnju ranog voća i povrća, kao i drugih poljoprivrednih proizvoda; - Veliko učešće navodnjavanih u ukupnih poljoprivrednim površinama; - Prepoznatljivost hercegovačkih proizvoda na domaćem i regionalnom tržištu, kao proizvoda izvornog okusa i kvaliteta; - Veliki broj poljoprivrednih i autohtonih proizvoda sa potencijalom za valorizaciju; - Razvijeni potencijali za uzgoj ljekovitog bilja; - Razvijena proizvodnja vina i grožđa; - Razvijen vinski turizam; 	<ul style="list-style-type: none"> - Nizak nivo udruživanja i organizovanja poljoprivrednih proizvođača; - Usitnjenost malih porodičnih gazdinstava, što uz slab kapacitet za ulaganja proizvodi visoketroškove proizvodnje po jedinici proizvoda; - Loša putna infrastruktura naročito u ruralnom području opštine; - Nezainteresovanost poljoprivrednika i stanovnika ruralnih područja za edukaciju, uključujući i mlade u ruralnom području; - Nedostatak preduzetničkog duha i strah od neuspjeha, kao dominantna karakteristika

<ul style="list-style-type: none"> - Blizina Jadranskog primorja i razvijen gradski turizam koji rezultuje povećanom tražnjom za poljoprivrednim proizvodima; - Bogata kulturna i istorijska baština; - Hercegovačka kuća kao brend Grada Trebinja i centralno mjesto za prodaju organskih i autohtonih proizvoda; - Postojanje Agrarnog fonda kao institucionalne i razvojne podrške poljoprivredi; - Bogatstvo biodiverziteta, biljnih i životinjskih genetičkih resursa; - Uključivanje u Slow food pokret i promocija autentičnih proizvoda trebinjskog kraja; 	<ul style="list-style-type: none"> lokalnog stanovništva; - Nedostatak radne snage kao sve ozbiljnije ograničenje za dalji razvoj; - Nedostatak adekvatne mehanizacije, kao i druge opreme na gazdinstvima (oprema za navodnjavanje, platenici, staklenici) za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju; - Nepovoljna starosna struktura stanovnika u ruralnom području; - Ruralno-urbane migracije i ekstremno mali udio ruralnog stanovništva; - Niska svijest lokalnog stanovništva o pitanjima ekologije i očuvanja životne sredine; - Neorganizovano i neregulisano odlaganje poljoprivrednog otpada; - Gubitak poljoprivrednih površina uzrokovan urbanizacijom i napuštanjem sela; - Nedostatak interneta u ruralnom području; - Nizak nivo razvoja infrastrukture i javnih usluga u ruralnom području;
Mogućnosti	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> - Mogućnosti razvoja agroturizma kao načina za efikasnije iskorištavanje ruralnih resursa i diverzifikacije dohotka poljoprivrednih gazdinstava; - Postojanje porodičnih farmi, kao šanse za održiv ruralni razvoj, - Mogućnosti proizvodnja i izvoza organskih (sertifikovanih) poljoprivrednih proizvoda; - Raspoloživi fondovi (domaći i međunarodni) za ublažavanje rizika od elementarnih nepogoda; - Usklađivanje sa EU standardima kao šansa za bolju tržišnost poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda; - Fodnovi Zelene agende za zapadni Balkan kao šansa za prilagođavanje klimatskim promjenama i veći stepen zaštite životne sredine, te razvoj proizvodnje energije iz obnovljivih izvora; - Usaglašavanje IPARD operativne strukture i otvaranje prvih IPARD poziva; - Razvoj modela za upravljanje sistemima za navodnjavanje radi njihovog efikasnije i dugoročnijeg iskorištavanja; - Regionalno širenje brenda Hercegovačke kuće; - Potražnja tržišta za autohtonim i proizvodima sa geografskim porijeklom iz Hercegovine; - Razvoj malih sirana i pršutana na poljoprivrednim gazdinstvima; - Kreiranje robne marke „Hercegovina“ u cilju lakšeg prepoznavanja proizvoda na tržištu; - Geografska zaštita proizvoda (sir iz ulja, pršut, med) kao šansa za veću tržišnost proizvoda; - Posebne kreditne linije za poljoprivrednu proizvodnju; - Razvoj tržišta poljoprivrednog zemljišta; 	<ul style="list-style-type: none"> - Nepostojanje robnih rezervi u okolnostima narušenih tržišnih odnosa; - Uslovi za dobijanje sredstava republičkog budžeta restriktivni za male proizvođače u Hercegovini; - Vremenske nepogode (suša, poplava i dr.) - Biljne bolesti i štetočine; - Zarazne bolesti životinja; - Nepovoljna politička i ekonomska situacija u zemlji ili regionu; - Produženje trajanja pandemije; - Cjenovi poremećaji na tržištu poljoprivrednih proizvoda; - Izostanak mjera zaštite domaće proizvodnje; - Nelojalna konkurencija na domaćem tržištu poljoprivrednih proizvoda izražena kroz prisustvo nelegalne i neregistrovane trgovine; - Nemogućnost otvaranja graničnih prelaza u blizini Trebinja za poljoprivredne proizvode; - Ograničenja u slobodnoj trgovini sa susjednim zemljama uzrokovana carinskim i necarinskim barijerama; - Smanjenje agrarnog budžeta i finansijskih izvora za ulaganja u sektor poljoprivrede sa republičkog nivoa; - Zastoj u procesu evropskih integracija i nemogućnost korištenja predpristupnih fondova; - Pooštravanje uslova za izvoz proizvoda na tržište Evropske Unije; - Ne postizanje dogovora oko zakonske regulative u obalsti vina, hrane i veterinarstva na BiH nivou; - Smanjenje broja stanovnika uzrokovan trajnim emigracijama;

<ul style="list-style-type: none"> - Usklađivanje strukture proizvodnje sa komparativnim prednostima područja i potražnjom tržišta; - Iskorištavanje nusproizvoda poljoprivredne proizvodnje poput ovčije vune kao šanse za sticanje novih izvora prihoda i rješavanje ekoloških problema 	<ul style="list-style-type: none"> - Dalji pad nataliteta stanovništva i povećanje prosječne starosti; - Nedostatak sredstava za unapređenje kapaciteta u formalnom i neformalnom obrazovanju u poljoprivredi i razvoju savjetodavne službe
---	---

2.2. Strateško fokusiranje

Postoji nekoliko faktora koji umanjuju konkurentnost poljoprivrednih proizvođača na tržištu, uključujući između ostalog: strukturne probleme u prilagođavanju tržišnoj ekonomiji, usitnjenost poljoprivrednih gazdinstava, nedostatak finansijskih sredstava za zasnivanje proizvodnje i ulaganje u tehničku opremljenost, nedostatak znanja i tehničkih uslova potrebnih za usklađivanje sa standardima EU, loš pristup tržištu i nedostatak porodične radne snage.

Stepen korišćenja obradivog zemljišta na području Grada Trebinja je nizak, što je fenomen širom Republike Srpske. Činjenica da je svega 18% obradivih površina obrađena u području Grada Trebinja zahtjeva odgovarajuće mjere kako bi se ovaj problem rješavao. Uzrok ovako niskog korišćenja zemljišnih površina uglavnom se odnosi na napuštanje imanja i migraciju van ruralnog područja, van grada ili van zemlje. Kreiranjem adekvatne baze podataka o navedenim površinama moglo bi se aktivirati tržište poljoprivrednim zemljištem uz iznalaženje modela za privođenje namjerenih zapuštenih poljoprivrednih površina koje bi se ustupile na korištenje zainteresovanim poljoprivrednicima.

Proizvodnja žitarica je na niskom nivou, kako po površinama tako i po ostvarenim prinosima dok proizvodnja industrijskih kultura osim duvana nije uopšte zastupljena. U proizvodnji krmnog bilja prinosi su skromni. Kvalitet proizvedenog krmnog bilja je nizak i botanički sastav travnatih površina je osiromašen. To je naročito značajno s obzirom na važnost proizvodnje krmnog bilja u stočarstvu. Stočarska proizvodnja je u padu u svim granama proizvodnje iako postoji izražena tražnja za mesnim i mliječnim prerađevinama i sirovinama. Razlog za to je nedostatak radne snage za intenzivniju stočarsku proizvodnju, kao i starosna struktura nosilaca porodičnih gazdinstava koja nemaju ambiciju za proizvodnju proizvoda sa dodanom vrijednosti poput pršuta i drugih mesnih prerađevina. Proizvodnja meda iako važi za brend ovog kraja ima izražene oscilacije u prinosima i dalje je tretirana od strane lokalnih i republičkih vlasti više kao hobi nego kao profesionalna djelatnost.

Proizvodnja povrća je pored vinogradarstva vodeća grana poljoprivredne proizvodnje. Dominantno je orjentisana na proizvodnju krompira, ali su zastupljene značajno i proizvodnja paprike i paradajza, pri čemu se ostvaruju prinosi u nivou republičkog prosjeka ali ispod nivoa EU, što je situacija koja se može promijeniti kroz stručnu podršku i unapređen nivo znanja i kapaciteta proizvođača.

Proizvodnja voća, a naročito proizvodnja jabuka i grožđa je u porastu, ali još uvijek nije razvijena u mjeri koju dozvoljavaju uslovi za proizvodnju. U ukupnoj strukturi i vrijednosti proizvodnje dominira nekoliko firmi, dok je proizvodnja na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima skromna i nekonkurentna sa aspekta obima proizvodnje. Prerađivački kapaciteti, kako veliki, tako i mali porodični, u potpunosti su nerazvijeni. Tehnologija proizvodnje voća na malom porodičnim gazdinstvima zahtjeva modernizaciju, standardizaciju i usklađivanje sa zahtjevima tržišta.

U proizvodnji voća prisutan je trend napuštanja uzgoja standardnih voćnih vrsta poput jabuke i dr. i zasnivanje proizvodnje tzv. kultura budućnosti kao što su masline, nar, smokva. Iako je broj stabala izuzetno mali, proizvođači, mali ali i veliki, upravo u ovim kulturama vide način da osvajanjem tzv. niše tržišta sa ovim rijetkim vrstama unaprijede svoju konkurentnost.

Proizvodnja i prerada ljekovitog bilja ima trend rasta i profesionalizacije, te je jedan od pozitivnih primjera iskorištavanja prirodnih resursa na održiv način, te izgradnje prepoznatljivosti na domaćem i inostranom tržištu ljekovitih i kozmetičkih proizvoda po kvalitetu. Potrebna su dalja ulaganja i

proširenje kapaciteta i obima proizvodnje uz poštovanje principa održivosti. Aktiviranjem napuštenih poljoprivrednih površina, ovaj cilj bi se mogao lako postići.

Proizvodnja vina je vodeća djelatnost i vodeći izvozni proizvod ovog područja, pri čemu je glavno izvozno tržište region Balkana ali i ostatak svijeta. Primjer je proizvodnje u kojoj efikasno koegzistiraju i veliki profesionalni vinari i male porodične vinarije i koje svoju proizvodnju uspješno nadopunjuju kroz sektor turizma i ugostiteljstva. Proizvodnja zahtjeva geografsku zaštitu i usklađivanje legislative sa EU, kako bi mogla biti konkurentna na inostranom tržištu.

Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva su neophodna da bi se unaprijedila konkurentnost, održivost i otpornost poljoprivrednih proizvođača i malih poljoprivrednih prerađivača. Modernizacijom poljoprivrednih gazdinstava će se takođe povećati njihova otpornost na klimatske promjene i promjene na tržištu. Veliki broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava još uvijek ima malu prosječnu veličinu. S obzirom da je malo vjerovatno da će se provesti ukрупnjavanje zemljišta (komasacija) u bliskoj budućnosti, jedno od rješenja za ublažavanje posljedica ove negativne strukture je udruživanje poljoprivrednih proizvođača. Stvaranjem integrisanog lanca vrijednosti poljoprivrede, prerade i turizma omogućili bi se konkurentnija proizvodnja i lakši pristup tržištu. Jednako je važno da poljoprivredni proizvodi budu prerađeni na poljoprivrednim gazdinstvima, što bi im takođe dalo dodanu vrijednost.

Kako bi se osigurali zadovoljavajući prihodi, poljoprivredne djelatnosti trebaju biti praćene drugim djelatnostima koje će osigurati dodatne izvore prihoda poljoprivrednim proizvođačima, koje bi, na primjer, mogle biti direktna prodaja poljoprivrednih proizvoda, uspostava malih sirana, pršutana i agroturizam i drugih oblika diverzifikacije prihoda. Ova oblast ima ogroman potencijal i mnogobrojne mogućnosti za razvoj ruralnog turizma, uključujući i selektivne vidove turizma (turizam od posebnog interesa): gastronomski, planinski, speleološki, lovački, avanturistički turizam, posmatranje ptica, ekoturizam.

Što se tiče male proizvodnje, važno je da proizvođači zajednički uđu na tržište s proizvodima koji će biti brendirani i označeni kao tradicionalni proizvodi, te za koje je po mogućnosti obezbjeđena i geografska zaštita i oznake drugih sistema kvaliteta.

Grad Trebinje ima odjeljenje za lokalni ekonomski razvoj, ima zaposlene agronome, kao i Agrarni fond te je u stanju definisati i provesti Strategiju razvoja poljoprivrede i ruralnih područja.

Planiranje poljoprivrednog razvoja mora biti zasnovano na pouzdanim i ažuriranim podacima. Postojeće metode vođenja baza podataka i osnova na kojoj se evidentiraju poljoprivredni proizvođači ne odražavaju stvarno stanje. Zbog toga je neophodno urediti bazu podataka na nivou grada u kojoj će biti uneseni podaci o svim poljoprivrednim proizvođačima koji žele prodati svoje proizvode i njihovim poljoprivrednim resursima, ili podstaći poljoprivredne proizvođače na registraciju u Registar poljoprivrednih gazdinstava Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske. Na kreiranju ovakve baze podataka Agrarni fond već radi i samo treba da nastavi da je unapređuje.

Organizovanje savjetodavnih usluga u poljoprivrednom, veterinarskom i fitosanitarnom sektoru će biti od velikog značaja za kvalitetniju poljoprivrednu proizvodnju i održivi lanac vrijednosti. Znanje i stručnost u savremenoj poljoprivredi predstavljaju resurse od velikog značaja. Programi obuke trebaju biti koncipirani tako da poljoprivredni proizvođači steknu najnovija znanja i dokazane vještine koje su neophodne za upravljanje tehnologijama koje će dovesti do povećane proizvodnje, nižih cijena proizvodnje i veće kvalitete. Grad Trebinje može angažovanjem stručnjaka za tematske i kraće programe stručne obuke, pripremljene na osnovu problema koje definišu udruženja poljoprivrednih proizvođača, poslati snažnu poruku posvećenosti pružanju javnih usluga svojim građanima.

Bolje prakse upravljanja zemljištem, vodom i biodiverzitetom, održive i otporne poljoprivredne prakse su važne za održiv razvoj. Potrebna su dodatna nastojanja kako bi se poljoprivredni proizvođači upoznali s mogućnostima i prilikama prelaska na sistem organske proizvodnje, kao i sa značajem očuvanja autohtonih vrsta i sorti.

Krucijalno pitanje je otpad iz poljoprivredne proizvodnje. S obzirom da je ovo ekološki osjetljivo područje, neophodno je riješiti problem otpada iz poljoprivrede, ambalaža od pesticida, đubriva, kao i organski otpad kao što je ovčija vuna i zbrinjavanje gnojiva. Ovo pitanje je naročito važno u svjetlu ispunjavanja standarda EU u ovoj oblasti. Najslabija pristupačnost fizičkoj infrastrukturi je povezana sa kanalizacijskim sistemom u ruralnim područjima. Otpad iz domaćinstava u ruralnim sredinama i problem nelegalnih odlagališta su još jedno opterećenje za životnu sredinu koje je neophodno rješavati. Važno je povećati korištenje energije iz obnovljivih izvora radi zaštite životne sredine.

Dostupnost javnih usluga za ruralno stanovništvo takođe mora biti unapređena, bez obzira što mala gustina stanovništva ne opravdava visoka investiciona ulaganja i troškove obezbjeđenja javnih usluga, moraju se tražiti alternativni modeli potpomognuti digitalnim tehnologijama, te organizovani na primjerima javno-privatnog partnerstva, kako se stanovnici ruralnih područja (a prije svega žene i mladi, te stariji) ne bi osjećali izolovanim od ostatka svijeta i kako bi im bilo omogućena nesmetana komunikacija van mjesta u kojem žive bilo radi zadovoljavanja poslovnih, obrazovnih, zdravstvenih, kulturnih i drugih potreba.

Ruralno područje mora crpiti veće koristi od razvoja turizma koje doživljava svoju ekspanziju i procvat poslednjih godina, na način da se dio sredstava koji se ubire od turizma, ulaže u ruralni razvoj, da se ponuda u okviru ruralnog turizma bazira na ponudi domaćih proizvoda (prehrambenih i neprehrambenih), da se promocijom gradskog turizma promovišu i potencijali ruralnog turizma i proizvoda ruralnog područja.

2.3. Vizija razvoja

Vizija predstavlja prvi i osnovni korak u određivanju sopstvene budućnosti jednog područja i formalan dogovor svih zainteresovanih aktera u lokalnoj zajednici o budućnosti kakvu žele. Stoga bi svaka vizija budućnosti trebalo da:

- nađe ravnotežu između vizije i pragmatizma;
- odrazi ulogu koju ruralno područje ima u regionalnom i nacionalnom kontekstu;
- bude razumljiva građanima,
- konzistentna sa drugim planovima lokalne zajednice.

Dobra vizija ima vanjsku i unutrašnju dimenziju, koje su međusobno usklađene. Vanjska dimenzija se izražava u vidu konkurentne pozicije koju ta sredina namjerava zauzeti u okruženju koje se smatra relevantnim za naredni strateški period. Unutrašnja dimenzija se izražava u vidu zajedničke, objedinjene perspektive lokalnih aktera o tome kakvu zajednicu namjeravaju (iz)graditi u narednom strateškom periodu. Praktično posmatrano, oblikovanje vizije je formulisanje odgovora na dva pitanja:

- Koju/kakvu (konkurentnu) poziciju namjeravamo zauzeti, u kojem/kakvom okruženju?
- Kakvu društvenu zajednicu namjeravamo (iz)graditi?

U prvom pitanju vodeći aspekt je ekonomski, sa izraženom ekološkom dimenzijom u pozadini. U drugom pitanju u prvom planu je društveni aspekt, sa ekološkom i ekonomskom dimenzijom u pozadini.

U skladu sa prethodno navedenim principima kreiranja vizije, lokalni tim je definisao viziju razvoja Grada Trebinja u sektoru poljoprivrede i ruralnih područja na sledeći način.

- Grad Trebinje - grad porodične poljoprivredne proizvodnje, gdje je poljoprivreda poželjan biznis za sve generacije;
- Grad Trebinje - grad uzbudljivih mirisa i ukusa, gdje je u svakom proizvodu sela utkano nasleđe predaka, miris zemlje i hercegovačkog bilja, svježina vode i toplina trebinjskog sunca;
- Grad Trebinje – grad (autentičnih) sela uklesanih u kamenu u koje se vraća život kroz poljoprivredu i turizam.

2.4. Strateški ciljevi razvoja

Nakon provedene analize stanja sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja zaključene SWOT analizom, strateška opredjeljenja (ciljevi) za poljoprivredu i ruralni razvoj se mogu svesti na sljedeće:

Strateški cilj 1.

Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta

Tabela 52. Indikatori strateškog cilja

Strateški cilj 1	Indikator (uticaja)	Polazna vrijednost (2023.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje	Površina obrađenog zemljišta	postojeće stanje	+20%
	Prinosi u biljnoj proizvodnji	Postojeće stanje	+10%
	Prinosi u stočarstvu	Postojeće stanje	+10%

Brojna iskustva novih članica EU kao i zemalja iz regiona jasno ukazuju da je jedan od sigurnih načina povećanja konkurentnosti domaćih proizvođača, povećati investiciona ulaganja u modernizaciju i povećanje proizvodnih kapaciteta u poljoprivrednoj proizvodnji i preradi. S druge strane, porodična poljoprivredna gazdinstva imaju ograničene kapacitete za investiranje i razvoj, usled ograničenja u proizvodnim resursima, radnoj snazi ili tržišnim kanalima, s jedne strane, kao i ograničenom pristupu kreditima i zajmovima s druge strane.

Upravo takvu dvojnju situaciju imamo na području Grada Trebinja. S jedne strane se razvijaju malobrojni pravni subjekti (kompanije) koje zahvaljujući investicijama u nove tehnologije uzimaju primat na tržištu i šire obim i produktivnost proizvodnje, te postaju izvozno orjentisani. S druge strane su tu mnogobrojna porodična gazdinstva utemeljena na tradiciji i ljubavi prema zemlji, području, mirisu i ukusu autentičnog proizvoda, bez razumijevanja potrebe za promjenama i usklađivanjima sa zahtjevima tržišta. I jedni i drugi imaju svoje mjesto na tržištu, kao i potrebe za investicijama u razvoj.

Strateški cilj 2:

Održivo upravljanje prirodnim resursima

Tabela 53. Indikatori strateškog cilja

Strateški cilj 1	Indikator (uticaja)	Polazna vrijednost (2023.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Održivo upravljanje prirodnim resursima	Nivo zaštite prirodnih resursa	nizak	visok

Održivo upravljanje prirodnim kapitalom, a prije svega zemljištem, vodom i šumom kao glavnim resursom Grada Trebinja, podrazumijeva uspostavljanje sistema praćenja stanja svakog pojedinačnog resursa, izvještavanje po osnovu rezultata praćenja, kao i provođenje mjera koje doprinose unapređenju stanja, zaštiti resursa od degradacije i sl.

Prvi i osnovni resurs koji treba sačuvati jeste poljoprivredno zemljište, koje, kao što je analiza pokazala trpi razne oblike degradacije, a jedan osnovnih oblika degradacije uzrokovan je napuštanjem zemlje i zapuštanjem proizvodnih površina. U cilju povećanja stepena obrađenog zemljišta, te stavljanja u funkciju i proizvodnih površina i napuštenih imanja, aktivnim monitoringom i kreiranje baze podataka o zemljištu, potrebno je aktivirati tržište poljoprivrednog zemljišta i zemljište ustupati onima koji žele da ga obrađuju.

Strateški cilj 3

Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz ostvarivanje novih izvora prihoda i unapređenja fizičke infrastrukture i dostupnosti javnih/društvenih usluga

Tabela 54. Indikatori strateškog cilja

Strateški cilj 3 Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima	Indikator (uticaja)	Polazna vrijednost (2023.)	Ciljna vrijednost (2027.)
	Procenat stanovništva koje živi u ruralnim područjima	Postojeće stanje	+10%

Za održiv razvoj ruralnih područja jednako su važne sve tri dimenzije održivosti: ekonomska, ekološka i socijalna. Kako bi se uspostavila ravnoteža između različitih dimenzija, pa samim tim i različitih interesa pojedinih subjekata u ruralnom području potrebno je primjeniti širi pristup ruralnom razvoju koji osim razvoja poljoprivrede (sektorskog pristupa) uzima u obzir i razvoj drugih sektora, te kvalitet života i doprinos razvoju svih društvenih grupa u ruralnom području. Preduslov za takve aktivnosti je u uspostavljanju održivog modela upravljanja ruralnim razvojem koji podrazumijeva uključivanje korisnika ili lokalnih aktera u proces donošenja odluka. Da bi lokalni akteri efikasno upravljali razvojem ruralnih područja potrebno je raditi na unapređenju njihovih kapaciteta, a naročito kapaciteta organizacija iz ruralnog područja: proizvođačkih organizacija i različitih predstavnika nevladinog sektora. Nekad je te organizacije potrebno nanovo stvoriti a aktere animirati za učešće u procesu odlučivanja.

Mjere za podršku uravnoteženog ruralnog, ekonomskog, društvenog i teritorijalnog razvoja i promovisanje održivog i inkluzivnog ruralnog ekonomskog rasta uticaće na rješavanje problema migracijskog trenda i nestanka ruralnih zajednica. Naravno da se najveća pomoć rješavanju ovakvih pitanja očekuje sa viših nivoa vlasti, ali i mali projekti koje može finansirati grad doprinose ostvarivanju postavljenog cilja. Poboljšanje školske opremljenosti, opremanje dječjih vrtića i sl. samo su neke od mogućih projektnih aktivnosti.

Unakrsni ciljevi

Pored gore opisanih strateških ciljeva realizacija Plana razvoja poljoprivrede i ruralnih područja uzima u obzir i tzv. unakrsne ciljeve koji su relevantni za svaku mjeru i moraju se uzeti u obzir prilikom razrade modela za realizaciju aktivnosti. Ti unakrsni ciljevi odnose se na: rodnu jednakost odnosno unapređenje položaja žena na selu; borbu protiv siromaštva, zatim pitanja demografske revitalizacije ruralnih područja i podrške mladima, te pitanja koja se tiču zaštite životne sredine i ublažavanja posljedica klimatskih promjena.

Rodna jednakost

Principi rodne ravnopravnosti uzimaju se u obzir u procesu pripreme strategije. Kako bi se osigurao adekvatan odraz rodni pitanja, tokom pripreme strategije, konzultirane su javna tijela vlasti i nevladine udruge aktivne u oblasti jednakih mogućnosti.

Postojeća rodna pitanja će se uzeti u obzir u procesu izrade pojedinačnih mjera za potporu davanjem prioriteta poduzetnicama, tamo gdje je to relevantno, u sustavima rangiranja mjera i osiguranjem djelotvornog rodno odgovornog proračuna.

Tokom implementacije strategije, naročito će se pratiti korištenje podrške pružene u okviru mjera od strane poljoprivrednih gazdinstava i preduzeća koje vode žene. Svi pokazatelji praćenja i evaluacije će biti razvrstani po polu. Svi izvještaji o praćenju i evaluaciji će sadržavati dio o jednakim mogućnostima, u kojem će se ispitati efekti strategije po rodnu ravnopravnost.

Aktivnosti informisanja i publiciteta će također biti usmjerene na ravnopravno učešće žena i muškaraca. Kao pojačivači koristit će se službenici za rodna pitanja u središnjoj i lokalnoj upravi i nevladine organizacije koje rade na pitanjima rodne ravnopravnosti. Grad Trebinje će blisko saradivati na ovim pitanjima s Ministarstvom poljoprivrede i drugim relevantnim resornim ministarstvima u Vladi RS.

Zabrana diskriminacije

Izradom i provedbom strategije poštuje se načelo jednakosti u odnosu na pol, rasu, boju kože, etničku pripadnost, jezik, rodni identitet, seksualnu orijentaciju, političku, vjersku ili filozofsku pripadnost, ekonomsku, obrazovnu i socijalnu situaciju, trudnoću, roditeljsku vezu / odgovornost, dob, porodični ili bračni status, prebivalište, zdravstveno stanje, invaliditet, povezanost s posebnom grupom i bilo koji drugi razlog. U programiranju, praćenju i evaluaciji strategije, ovi principi i odredbe će se poštovati.

Demografska revitalizacija i pitanja mladih

Pitanje demografskog razvoja je pitanje svih pitanja, relevantno ne samo za Grad Trebinje već i ostatak Republike. Negativni demografski trendovi iako ne pogađaju samo ruralna područja, ipak su izraženija u ruralnim područjima i imaju veći negativni efekat ne samo na ljudsku populaciju već i na biljni i životinjski svijet i prirodu u cjelini. Koliko god čovjek svojim negativnim djelovanjem narušavao ravnotežu u životnoj sredini, toliko nedostatak čovjeka i odsustvo populacije u ruralnom području ima negativne efekte na očuvanje biodiverziteta, a naročito na održivu proizvodnju i dostupnost hrane. Još jedan negativan efekat je da se gubitom ruralne populacije gubi i ruralno nasleđe koje odlazi sa najstarijim stanovnicima, sa ruralnim nasleđem se gubi identitet ruralnih područja i ruralno bogatstvo u cjelini. Zato je povratak mladih poljoprivredi i ruralnim prostorima misija svih strategija, planova i programa na svim nivoima vlasti jer bez mladih ljudi nema napretka u proizvodnji, novih investicije, novih proizvoda i razvoja u cjelini. Grad Trebinje ima brojne neiskorištene resurse u ruralnom prostoru, te je potrebno da se kroz realizaciju svih gore opisanih mjera obezbjedi veća prohodnost i prednost mladim ljudima kod ostvarivanja prava na podršku.

Iako Grad Trebinje nema nadležnost u svim domenima ostvarivanja prava mladih ljudi i ima skromna sredstva za provođenje radikalnih reformi, ipak nekad je dovoljan jedan pozitivan primjer da podstakne lavinu naknadnih pozitivnih reakcija.

Zaštita životne sredine i prilagođavanje klimatskim promjenama

U skladu sa aktuelnom zelenom agendom Evropske unije koja je prenijeta i na Zapadni balkan, te u skladu sa aktuelnim stanjem zaštite životne sredine na području Grada Trebinja koje je dokumentovano Lokalnim akcionim planom za zaštitu životne sredine (LEAP), u skladu sa klimatskim promjenama koje nameću nove uslove za razvoj poljoprivrede i drugih ekonomskih aktivnosti u ruralnom području, odgovornost je svih aktera u realizaciji ovog strateškog dokumenta da se navedena pitanja uzmu u obzir te da se osmisle mehanizmi kako bi se ispoštovali minimalni zahtjevi za zaštitom životne sredine pri realizaciji svake pojedinačne mjere. Iako se zakonski okvir za zaštitu životne sredine donosi na republičkom i državnom nivou, odgovornost je lokalne zajednice i ostalih subjekata da se on poštuje i da se prave čak i veći iskoraci u dostizanju ciljeva održivog razvoja (Sustainable Development Goals) koji su relevantni za cijeli svijet. U ekonomskom smislu to je čak i šansa za razvoj uzimajući u obzir fondove na raspolaganju koji će biti dodijeljeni upravo sa ciljem unapređenja stanja životne sredine, prilagođavanje klimatskim promjenama, zaštitu biodiverziteta i dr.

3. PRIORITETI I MJERE

Prioriteti predstavljaju ključna polja i smjerove djelovanja za ostvarenje vizije i strateških ciljeva i kao takvi imaju najveći uticaj na razvoj, odnosno ostvarenje strateških indikatora. Definisani prioriteti su grupisani pod relevantnim strateškim ciljevima.

Prvi strateški cilj **Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta** realizovao bi se kroz dva prioriteta:

Prioritet 1.1. Povećanje obima i produktivnosti porodične poljoprivredne proizvodnje

Mjera 1.1.1. Investicije u porodična poljoprivredna gazdinstva

Mjera 1.1.2. Primjena znanja i inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji

Mjera 1.1.3. Investicije u „kulture budućnosti“

Prioritet 1.2. Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda kroz zaštitu i valorizaciju tipičnih/autohtonih proizvoda porodičnih gazdinstava

Mjera 1.2.1. Razvoj tržišne infrastrukture za plasman poljoprivrednih proizvoda

Mjera 1.2.2. Investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda na gazdinstvu (razvoj malih pršutana i sirana), kao i centralizovanu preradu proizvoda u ruralnom području

Mjera 1.2.3. Investicije u pogon za proizvodnju maslinovog ulja

Mjera 1.2.4. Investicije u standardizaciju poljoprivredne proizvodnje

Mjera 1.2.5. Investicije u dalji razvoj Hercegovačke kuće i kreiranje robne marke "Hercegovina"

Mjera 1.2.6. Uspostavljanje sistema za označavanje domaćih proizvoda na gradskoj pijaci

U cilju prevazilaženja ograničenih proizvodnih kapaciteta, te unapređenja tržišnih mogućnosti, porodičnim gazdinstvima su potrebne nove investicije kojima će se modernizovati proizvodnja i prerada uvođenjem novih tehnologija kako za proizvodnju tradicionalnih delikates proizvoda, tako za proizvodnju konvencionalnih proizvoda masovne potrošnje. Takođe su potrebne investicije u unapređenje kvaliteta i sigurnosti poljoprivrednih proizvoda te specijalizacije proizvodnje. Tek nakon toga možemo govoriti o razvoju lanaca vrijednosti u sektoru i uvezivanju malog porodičnog biznisa i velikih kompanija.

Za ostvarivanje starteškog cilja 2: **Održivo upravljanje prirodnim resursima** definisana su takođe dva prioriteta i devet mjera:

Prioritet 2.1. Unapređenje upravljanja poljoprivrednim zemljištem

Mjera 2.1.1. Uspostavljanje tržišta poljoprivrednim zemljištem

Mjera 2.1.2. Uspostavljanje novih poljoprivrednih površina (nabavka teške mehanizacije za obradu zemljišta)

Mjera 2.1.3. Komasaacija i ukрупnjivanje poljoprivrednih površina

Mjera 2.1.4. Uspostavljanje partnerstva za upravljanje sistemima za navodnjavanje

Prioritet 2.2. Zaštita prirodnih resursa

Mjera 2.1.1. Zaštita zemljišta od različitih oblika degradacije

Mjera 2.2.2. Kontrolisana upotreba pesticida

Mjera 2.2.3. Podrška organskoj proizvodnji

Mjera 2.2.4. Identifikacija i zaštita biljnih i genetičkih resursa

Mjera 2.2.5. Uspostavljanje mreže nadzora i ranog javljanja za zaštitu od šumskog požara

Prirodni resursi ruralnog područja obuhvataju kako proizvodne resurse za razvoj primarnih djelatnosti: zemljište i šume, tako i ostale prirodne resurse od kojih neki mogu predstavljati resurse posebne prirodne vrijednosti, te genetički materijal koji treba konzervirati odnosno zaštititi ne samo u interesu zaštite resursa grada Trebinja već zaštite prirodnog bogatstva RS i BiH u cjelini. Svi ovi resursi jednako doprinose razvoju ruralnih područja i predstavljaju potencijal iz kojeg se crpe elementi

razvoja. U tom smislu potrebno su programi i mjere kojima bi se taj kapital valorizovao i zaštitio u cilju postizanja ciljeva održivog razvoja i očuvanja zaliha kapitala za buduće generacije.

Tri su prioriteta predložena za ostvarivanje postavljenog cilja 3: ***Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima***. To su:

Prioritet 3.1. Podrška diverzifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima

Mjera 3.1.1. Investiranje u pružanje turističkih usluga na poljoprivrednom gazdinstvu

Mjera 3.1.2. Investiranje u promociju i marketing ruralnog prostora i ruralnih proizvoda

Mjera 3.1.3. Zaštita autohtonih proizvoda

Prioritet 3.2. Unaprjeđenje ruralne infrastrukture i raspoloživosti javnih/socijalnih usluga

Mjera 3.2.1. Podrška unaprjeđenju raspoloživosti javnih usluga (obrazovanje, zdravstvena zaštita i sistem socijalne zaštite)

Mjera 3.2.2. Podrška unaprjeđenju fizičke infrastrukture u ruralnom području

Prioritet 3.3. Unaprjeđenje modela upravljanja ruralnog razvoja

Mjera 3.3.1. Uspostavljanje lokalnog partnerstva za ruralni razvoj

Mjera 3.3.2. Izrada Programa dugoročnog razvoja Agrarnog fonda

Poljoprivreda jeste najvažnija privredna aktivnost ruralnih područja Grada Trebinja, ali sasvim sigurno ne smije biti i jedina ekonomska aktivnost sve manjeg broja ruralnih domaćinstava analiziranog područja. Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti se smatra ključnom komponentom ruralnog razvoja nekog područja. Prema tome, cilj je pružiti podršku porodicama na poljoprivrednim gazdinstvima i stanovnicima ruralnih područja koji žele diverzifikovati svoje aktivnosti i pružanje usluga za ruralne zajednice. Primjeri ovakvih aktivnosti mogu obuhvatiti sljedeće: promocija zanatskih djelatnost, direktni marketing i promovisanje, preradu drveta i zanatske djelatnosti, ruralne i druge oblike turizma, marketing i razvoj brenda, nekonvencionalne poljoprivredne proizvodnje i drugo. Unaprjeđenje dostupnosti usluga i opštih uslova života u ruralnim područjima su značajan dio ovog dokumenta, kojim bi se osigurao demografski i ekonomski razvoj ruralnih zajednica na području Grada Trebinja. Povećan nivo migracija ruralnog stanovništva prema urbanim sredinama i inostranstvu, u potrazi za novim mogućnostima zapošljavanja i boljem kvalitetu života su dio kontinuiranih indirektnih posljedica nerazvijene fizičke ruralne infrastrukture i ograničene dostupnosti određenih javnih usluga u ruralnim područjima.

Detaljan pregled prioriteta i mjera razvoja dat je u Prilogu br.1.

4. KLJUČNI STRATEŠKI PROJEKTI

Ključni strateški projekti orjentisani su oko strateških prioriteta razvoja i postojećih razvojnih programa koje provodi Agrarni fond, te predstavljaju nastavak postojećih projekata i njihovo proširenje usklađeno sa strateškim fokusima definisanih ovim strateškim dokumentom.

1. MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA

Potrebe za investicijama u modernizaciju poljoprivrednih gazdinstava ogledaju se u: modernizaciji objekata, mehanizacije i opreme, povećanju brojnosti i kvalitete stočnog fonda, povećanju površina pod trajnim zasadima voćnjaka i vinograda, povećanje intenziteta korištenja obradivih površina kroz provođenje irigacija i jačanje infrastrukture u doradi, preradi i distribuciji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Ova podrška bi trebala biti sa svih nivoa vlasti, povezana sa kontinuiranim direktnim plaćanjima/podsticajima za proizvođače, koja će se postepeno usklađivati sa mjerama direktne podrške koje su podržane kroz Zajedničku poljoprivrednu politiku EU (ZPP).

Kada je riječ o Gradu Trebinju, ovaj projekat bi bio nastavak postojećih programa razvoja poljoprivredne proizvodnje i opremanja poljoprivrednih gazdinstava samo sa diverzifikovanom strukturom finansiranja i jasnim procedurama koje podrazumijevaju objavljivanje javnih poziva i konkursnu proceduru. **Efekte koji se očekuju od projekta odnose se na:** unapređenu konkurentnost, unapređenu produktivnost, unapređen dohodak poljoprivrednih gazdinstava, te jačanje porodične poljoprivrede koja je u strateškom fokusu i viziji razvoja grada Trebinja.

Budžetska sredstva treba kombinovati (sufinansiranje) sa sredstvima republičkog agrarnog budžeta, vlastitim sredstvima poljoprivrednih proizvođača, donatorskim sredstvima, a takođe potrebno je obezbijediti i povoljna kreditna sredstva komercijalnih banaka i drugih finansijskih institucija koje će pratiti ta ulaganja sa odgovarajućim kreditnim proizvodima. Krupnije investicije treba prepustiti višim nivoima vlasti, dok se na nivou grada, budžetski trebaju podržati investicije sa manjim finansijskim zahtjevima, ali kojima se rješavaju nekih od pitanja konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje. Podrška nabavci novih ili kod povećanja postojećih proizvodnih jedinica (muznih krava, ovaca, košnica pčela, voćnih sadnica) i kod nabavke opreme potrebne poljoprivrednim gazdinstvima mogla bi biti neka od mjera ove Strategije. **Finansijska sredstva procijenjena za realizaciju projekta** iznose 1.350.000KM iz različitih izvora finansiranja.

2. RAZVOJ LANCA VRIJEDNOSTI U POLJOPRIVREDNOJ PROIZVODNJI

Tržište se definiše kao mjesto susreta prodavca i kupca koje karakterišu različiti načini na koji dolazi do kontakta i razmjene proizvoda i usluga između te dvije strane. Do trgovine između prodavca i kupca može doći direktno ili uz manji ili veći broj posrednika (kratki i dugi kanali prodaje). Moderno vrijeme karakteriše smanjenje direktnih kontakata kupca i prodavca i uključivanje u te lance specijaliziranih posrednika. Sve to važi i za poljoprivredne i prehrambene proizvode. Također, nastojanje da se iskoriste prirodne i druge komparativne prednosti i procesi internacionalizacije i globalizacije u trgovini uzrok su sve veće specijalizacije proizvođača, što nije zaobišlo ni poljoprivredu.

Kanali prodaje poljoprivrednih proizvoda podrazumjevaju način i distribuciju gotovih poljoprivrednih proizvoda od proizvođača do korisnika, sa ili bez posrednika. Agrarni fond grada Trebinja je pokrenuo projekte centralizovanog otkupa poljoprivrednih proizvoda, pre svega u cilju snabdijevanja Hercegovačke kuće. U nastavku razvoja ove aktivnosti treba da se suze na nekoliko lanaca vrijednosti koje imaju komparativne prednosti za područje grada Trebinja, te da se budući projekti i investicije u otkup, preradu, brendiranje i promociju, te dalju distribuciju fokusiraju na date lance vrijednosti. Analiza je pokazala da su proizvodi sa definitivnim komparativnim prednostima upravo oni koji već sad najviše doprinose vrijednosti izvoza: vino, ljekobilje, med, ali da definitivno ima osnova za razvoj lanaca vrijednosti u animalnom proizvodnji kroz razvoj proizvoda poput sira i pršuta.

Tržišna infrastruktura u tom smislu treba biti unapređena, što je više moguće osavremenjena i prilagođena zahtjevima i standardima sljedivosti i sugurnosti hrane od njive do trpeze. Postojeće lokalne pijace, prodajna mjesta, smještajni kapaciteti za čuvanje i dalju distribuciju proizvoda trebaju biti predmet daljih investicija. **Efekti koji se očekuju od projekta odnose se na:** rast dodane vrijednosti u poljoprivredi, rast nivoa finalizacije poljoprivrednih sirovina, izgrađene prerađivačke kapacitete i uspostavljene lance vrijednosti. **Finansijska sredstva procijenjena za realizaciju projekta** iznose 3.000.000 KM iz različitih izvora finansiranja.

3. RAZVOJ HERCEGOVAČKE KUĆE I BRENDA “PORIJEKLOM IZ HERCEGOVINE”

Inovativni model “Hercegovačke kuće” koji predstavlja intelektualni proizvod stanovnika i uprave Grada Trebinja, a koji se mahom kopira širom Republike Srpske treba dalje razvijati u obliku regionalnog Brenda “Porijeklom iz Hercegovine”. Na taj način Trebinje preuzima leadersku ulogu u razvoju i promociji hercegovačkih proizvoda, što je logičan slijed razvoja Brenda Hercegovačke kuće van grada Trebinja i otvaranja prodajnih prostora širom RS i šire. S obzirom na veće potrebe za poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima u cilju snabdijevanja novootvorenih objekata, razvoj regionalnog Brenda “Porijeklom iz Hercegovine” osigurao bi se standardizovan kvalitet I pravila plasmana za sve hercegovačke proizvode iz Regiona.

Dalji razvoj mreže Hercegovačkih kuća unutar Republike Srpske i van nje treba biti u perspektivi razvoja poljoprivrede grada Trebinja i Istočne Hercegovine, ali usklađen sa prethodnim programima i projektima koji bi rezultirali rastom ukupnog obima proizvodnje, te specijalizacijom unutar lanaca vrijednosti.

Nosilac ove aktivnosti i dalje treba biti Agrarni fond grada Trebinja koji u tom kontekstu, treba i kadrovski da se jača I usklađuje sa strateškim projektima koji bi bili focus djelovanja fonda u budućem periodu. **Efekti koji se očekuju od projekta odnose se na:** unapređenu tržišnu poziciju za proizvode grada Trebinja i Hercegovačke regije, te uspostavljen novi brend i sistem kvaliteta za poljoprivredne proizvode. **Finansijska sredstva procijenjena za realizaciju projekta** iznose 500.000KM iz različitih izvora finansiranja.

4. INVESTICIJE U RAZVOJ RURALNOG TURIZMA

Investicije koje su planirane za poljoprivredni i prehrambeni sektor osiguraće dugoročnu održivost ovih sektora, međutim vjerovatno je da neće imati značajniji udio u rastu BDP-a, odnosno u rastu zapošljavanja. Stoga je neophodna i diverzifikacija u ruralnim područjima. Kroz razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti poput ruralnog turizma, prerade drveta, obavljanja zanatskih djelatnosti ili neke druge uslužne djelatnosti stvara se manja zavisnost prihoda gazdinstava od samo poljoprivredne proizvodnje, a ujedno se ostvaruju prihodi iz više izvora čime se bolje iskorištava radna snaga na gazdinstvu.

U odnosu na utvrđeno bogato prirodno, kulturno i historijsko naslijeđe, raznolikost gastro ponude te izraženi biodiverzitet područja Grada Trebinja ruralni turizam jedna je od djelatnosti kroz koju se ovi potencijali moraju bolje iskorištavati.

Aktivnosti razvoja ruralnog turizma treba da idu u dva glavna pravca: aktivnosti razvoja ruralnog turizma na poljoprivrednim gazdinstvima ili ruralnim domaćinstvima, te aktivnosti razvoja ruralnog turizma kao dijela ruralne ekonomije i turističke ponude grada Trebinja. Prvi pravac se odnosi na podršku individualnim proizvođačima, stanovnicima u ruralnom području, investitorima kako domaćim, tako i stranim. U tom smislu treba kombinovati različite izvore finansiranja: gradski budžet, republička sredstva i sredstva predpristupnih fondova EU. Drugi pravac odnosi se na aktivnosti koje uglavnom koordiniše Turistička organizacija grada Trebinja, a koje idu u pravcu valorizacije ruralnog nasleđa, promocije ruralnih proizvoda i usluga, osmišljavanja turističkih proizvoda vezanih za ruralno područje, te prilagođavanje infrastrukture i suprastrukture u ruralnom području razvoju ruralnog turizma.

Efekti koji se očekuju od projekta odnose se na: rast ponude turističkih usluga u ruralnom području, rast broja registrovanih gazdinstava za pružanje turističkih usluga, rast nivoa potrošnje domaćih poljoprivrednih proizvoda, rast broja posjetilaca i broja noćenja u ruralnom području.

Finansijska sredstva procijenjena za realizaciju projekta iznose 410.000KM iz različitih izvora finansiranja.

5. RAZVOJ ORGANSKE PROIZVODNJE

Kao rezultat sve većeg stepena svijesti potrošača o važnosti zdrave prehrane i rastućih trendova u potražnji za prirodnim, organski uzgojenim poljoprivredno-prehrambenim proizvodima organska proizvodnja postaje sve važnija poljoprivredna aktivnost. Za poljoprivrednike na području Grada Trebinja ovo predstavlja značajnu priliku da prošire proizvodnju i snabdijevanje standardne poljoprivredne proizvodnje ciljanim obimom organski proizvedenih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Razlog za ovo je relativno dobro očuvan poljoprivredni okoliš, obilje netaknutog zemljišta i nezagađene vode, a koji pružaju značajne preduslove za razvoj ove vrste proizvodnje. Osim toga, tradicionalne metode proizvodnje koje se često koriste, na mnogo načina odgovaraju principima organske poljoprivrede i stoga nude dodatnu prednost za mnoge proizvođače koji bi bili zainteresovani da razviju sisteme organske proizvodnje.

Nosilac ovog projekta je Agrarni fond, koji u slučaju organske proizvodnje nastavlja podršku postojećim i budućim proizvođačima oslanjajući se pri tome na sredstva republičkih fondova kako za podršku proizvodnji, tako i za podršku certifikaciji, a stavljajući akcenat u svojim aktivnostima na tehničku podršku, savjetodavne aktivnosti, te kontrolu kvaliteta. **Efekti koji se očekuju od projekta odnose se na:** rast obima i vrijednosti organske proizvodnje na području grada, rast broja organskih proizvoda u ponudi, kreiranje novih organskih proizvoda, te krajnji efekat unapređenja kvaliteta životne sredine. **Finansijska sredstva procijenjena za realizaciju projekta** iznose 100.000KM iz različitih izvora finansiranja.

6. ZAŠTITA AUTOHTONIH PROIZVODA I GENETIČKIH RESURSA

Bogat biodiverzitet Grada Trebinja takođe treba vrednovati u smislu vrijednosti genetičkog resursa i ulazak u programe zaštite i očuvanja autohtonih genetičkih vrsta biljaka i životinja. Na taj način doprinosi se očuvanju teritorijalnog kapitala opštine a ujedno unapređuje prihod poljoprivrednih gazdinstava. S obzirom na dobre prakse „Slow food“ pokreta začete u Trebinju, tragom rezultata već uspješno realizovanih projekata realizovanih od strane gradskih institucija (Gradska uprava, Muzej grada, gradske NVO), te uključivanjem republičkih institucija, potrebno je identifikovati i provesti programe zaštite za ključne autohtone vrste i proizvode.

U tom smislu predviđeno je rezervisanje sredstava za podršku nosiocima ovakvih programskih aktivnosti kako iz gradskog budžeta tako i drugih izvora finansiranja. Koordinacija je neophodna između ovog projekta i drugih projekata koji mogu doprinijeti promociji ruralnog prostora i ruralnih proizvoda te razvoju ruralnog turizma Grada Trebinja. **Efekti koji se očekuju od projekta odnose se na:** očuvanje genetičkih resursa, te valorizaciju autohtonih proizvoda i njihovu dalju promociju kroz turističke i druge razvojne aktivnosti. **Finansijska sredstva procijenjena za realizaciju projekta** iznose 60.000KM iz različitih izvora finansiranja.

7. UNAPREĐENJE RURALNE INFRASTRUKTURE I USLUGA

Neophodan preduslov za realizaciju svih prethodno identifikovanih projekata je u unapređenju kvaliteta života u ruralnom području kroz dostupnost osnovnih infrastrukturnih sadržaja i usluga, kojima bi se zadržalo postojeće stanovništvo, privukli novi stanovnici i privukle investicije u ruralna područja. U tom smislu rezervisana su budžetska sredstva za unapređenje dostupnosti javnih usluga: prevoz, pristup zdravstvenim i obrazovnim uslugama, stručnim uslugama, uslugama snabdijevanja i sl. Takođe kvalitet fizičke infrastrukture je presudan u smislu dostupnosti ruralnih proizvoda i usluga, te su takođe budžetom rezervisana sredstva za nastavak aktivnosti na unapređenju putne

infrastrukture, vodosnabdijevanja, razvoja telekomunikacione mreže i drugih usluga. ***Efekti koji se očekuju od projekta odnose se na:*** usporavanje trenda migracija iz ruralnog ka urbanom području, rast broja stanovnika i broja investicija u ruralnom području. ***Financijska sredstva procijenjena za realizaciju projekta*** iznose 4.000.000KM iz različitih izvora finansiranja.

5. OPIS UNUTRAŠNJE I MEĐUSOBNE USKLAĐENOSTI STRATEŠKOG DOKUMENTA

Prilikom izrade Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja uzeti su u obzir glavni elementi razvojnih planova u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja na nivou države Bosne i Hercegovine i na nivou Republike Srpske, kao i relevantnih razvojnih planova na nivou grada. Dati strateški i razvojni okvir obuhvata:

1. Strateški plan ruralnog razvoja Bosne i Hercegovine za period 2018-2021.
2. Strateški plan razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Republike Srpske za period 2021-2027.
3. Strategija razvoja Grada Trebinja za period od 2018-2027. godine

S obzirom na dati vremenski okvir važećih strateških dokumenata, u okviru kojeg su paralelno sa izradom Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja, realizovane aktivnosti na donošenju strateških dokumenata za period do 2027 godine, kako na nivou države tako i na nivou Republike Srpske, projektni tim je uzeo u obzir informacije o glavnim strateškim opredjeljenjima za budući period od strane nadležnih institucija.

Strateški period do 2027 godine za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja na nivou Evropske Unije označen je početkom realizacije novog ambicioznog plana Evropske Unije, Evropskoj Zelenog dogovora (Green Deal) koji uključuje novu Strategiju za očuvanje biodiverziteta, novu Strategiju „od farme do viljuške“ i druge strateške smjernice koje doprinose glavnom cilju, prvog zelenog kontinenta. Zemlje Zapadnog Balkana su sa donošenjem Zelenog plana EU dobile novu obavezu usklađivanja koja će ovaj put biti podržana i sa dodatnim sredstvima Investicionog fonda za Zapadni Balkan, a odnosi se na ekološki prihvatljive tehnologije, podršku industriji da uvede inovacijem uvođenje čistijih, jeftinijih i zdravijih oblika privatnog i javnog prevoza, dekarbonizaciju energetskeg sektora, obezbjeđivanje energetske efikasnosti zgrada, rad sa međunarodnim partnerima na poboljšanju globalnih standarda zaštite životne sredine.

Osim usklađivanja sa principima Zelenog plana, izvršeno je usaglašavanje strateških ciljeva i mjera i sa ciljevima održivog razvoja BiH¹⁵. Usklađivanje je naročito postignuto kod sledećih ciljeva:

- SDG2: Svijet bez gladi, podcilj 2.3: Do kraja 2030. udvostručiti poljoprivrednu produktivnost i prihode malih proizvođača hrane, a posebno žena, starosjedilačkog stanovništva, porodičnih poljoprivrednih proizvođača, stočara i ribara, između ostalog i preko sigurnog i jednakog pristupa zemljištu, drugim proizvodnim resursima i inputima, znanjima, finansijskim uslugama, tržištu i mogućnosti za ostvarivanje dodatne vrijednosti, odnosno za zapošljavanje van poljoprivrede. Strateški cilj 1 ovog strateškog dokumenta i prioriteta i mjere definisane u okviru ovog strateškog cilja doprinose realizaciji SDG2, podcilju 2.3.
- SD2, podcilj 2.4. Do kraja 2030. osigurati održive sisteme za proizvodnju hrane i primjeniti fleksibilne poljoprivredne prakse za povećanje produktivnosti i proizvodnje, koje pomažu u održavanju ekosistema, koje jačaju kapacitet za prilagođavanje klimatskim promjenama, ekstremnim vremenskim uslovima, sušama, poplavama i ostalim elementarnim nepogodama, odnosno koje progresivno poboljšavaju kvalitet zemljišta. Strateški cilj 2 ovog strateškog dokumenta, te prioriteta i mjere u okviru ovog strateškog cilja doprinose realizaciji podcilja 2.4.
- Takođe podciljevi 2.5. i 2.6 odgovaraju mjerama i prioritetima definisanim u okviru strateškog cilja 2 ovog dokumenta a kojima se predviđa zaštita genetičkih resursa, autohtonim proizvoda, materijalnog i nematerijalnog nasleđa u cjelini.

¹⁵ Ciljevi održivog razvoja (SDG) predstavljaju transformativni plan za stvaranje bolje i održive budućnosti za cijeli svijet. Oni se bave globalnim izazovima sa kojima se cijeli svijet suočava, uključujući siromaštvo, nejednakost, klimatske promjene, degradaciju okoliša, prosperitet, mir i pravdu. (SDG okvir za BiH, decembar 2019.)

- SDG12: Odgovorna potrošnja i proizvodnja: Osigurati modele održive potrošnje i proizvodnje. Strateški cilj 2 ovog dokumenta kao i prioriteta i mjere definisane u okviru ovog cilja usklađeni doprinose postizanju SDG12.
- SDG15: Očuvanje života na zemlji: Zaštititi, uspostaviti i promovirati održivo korištenje kopnenih ekosistema, održivo upravljati šumama, suzbiti dezertifikaciju, zaustaviti i preokrenuti degradaciju tla, te spriječiti uništavanje biološke raznolikosti. Strateški cilj 2 ovog dokumenta kao i prioriteta i mjere definisane u okviru ovog cilja usklađeni doprinose postizanju SDG15.

Osim navedenih važećih dokumenata uzeti su u obzir i ostali razvojni dokumenti koji su prethodili donošenju Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja:

- Strategija razvoja turizma Grada Trebinja 2020-2030. godine
- Akcioni plan zapošljavanja nezaposlenih lica na području Grada Trebinja za period od 2019-2021. godine
- Lokalni ekološki akcioni plan Grada Trebinja 2018-2027.
- Održivi energetska akcioni plan Grada Trebinja
- Srednjoročni plan kapitalnih investicija 2020-2024. godine

Bitniji kontekst gore spomenutih dokumenata koji su relevantni za koncipiranje i definiranje ciljeva, prioriteta i mjera u ovoj Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja detaljnije je opisan u Poglavlju 5 – Utvrđivanje prioriteta i potreba razvoja.

Strateški plan ruralnog razvoja Bosne i Hercegovine (2018-2021) - Okvirni dokument

Ovaj dokument prihvaćen od strane Vijeća ministara BiH je nastao na način da je agregirao postojeća strateška dokumenta entiteta - Federacije BiH i RS. Prema ovome dokumentu definisano je šest strateških ciljeva razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u BiH za period 2018-2021:

- 1) Osiguranje stabilnosti dohotka i izjednačavanje uslova poslovanja sa okruženjem;
- 2) Jačanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i ruralnih područja kroz povećanje nivoa investicija i unapređenje prenosa znanja i promoviranje inovacija;
- 3) Unapređenje tržišnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kroz povećanje dodane vrijednosti, poboljšanje standarda kvaliteta i sigurnosti, i jačanje veza unutar lanaca vrijednosti;
- 4) Održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama;
- 5) Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz ostvarivanje novih izvora prihoda i unapređenje fizičke infrastrukture, društvene uključenosti i dostupnosti javnih usluga;
- 6) Unapređenje institucionalnih sistema i kapaciteta i harmonizacija pravnog okvira, iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, na svim nivoima vlasti, u pravcu postepenog približavanja zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU.

Ovi ciljevi pružaju širi okvir za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja (jačanje konkurentnosti, unapređenje tržišnosti, održivo upravljanje prirodnim resursima, poboljšanje kvaliteta života i unapređenje institucionalnih i zakonodavnih kapaciteta) i istovremeno nastoje uvažiti aktuelne strateške prioritete koje su odredili entiteti i Brčko Distrikt BiH. Sva tri strateška cilja definisana Strategijom razvoja poljoprivrede i ruralnih područja grada Trebinja do 2027 godine usklađeni su sa strateškim okvirom na nivou BiH.

Strateški plan razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Republike Srpske do 2027. godine

Kako je navedeno u samom dokumentu prioritetni cilj novog strateškog okvira je da se odrede pravci, ciljevi i načini njihove realizacije koji će dovesti do povećanja poljoprivredne proizvodnje na održivim osnovama, poboljšanja i usklađivanja njene proizvodne strukture, povećanja prerade poljoprivrednih proizvoda i unapređenja i skladnijeg razvoja ruralnih područja. Vodeći principi koji su opredijeli i usmjeravali definisanje strateških i drugih ciljeva i načina njihove realizacije u okviru ove Strategije su:

- oslanjanje na veće i bolje iskorištavanje postojećih prirodnih resursa;
- razvoj baziran na dodavanju veće vrijednosti poljoprivrednim proizvodima;
- nastavak kontinuiteta strateškog pristupa razvoju sektora;
- zaštita domaće poljoprivredne proizvodnje u istovremeno uvažavanje slobodne međunarodne trgovine;
- podrška naučnim istraživanjima u oblasti poljoprivrede i primjeni rezultata naučnih istraživanja u praksi;
- težnja za harmonizacijom sa poljoprivrednom politikom u EU;
- zadržavanje stanovništva, a posebno mladih u ruralnim područjima;
- uvažavanje rodne ravnopravnosti;
- ravnopravan tretman poljoprivrednih gazdinstava, bez obzira na veličinu;
- horizontalno i vertikalno integrisanje subjekata u poljoprivredi;
- uvažavanje principa održivog razvoja i zaštite prirodnih resursa od negativnih uticaja poljoprivrede;
- obezbjeđivanje uslova za razvoj drugih komplementarnih djelatnosti u ruralnim područjima i na poljoprivrednim gazdinstvima.

U pravilu, više prioriteta imao je istovremeni uticaj na određivanje i razradu pojedinih ciljeva i mjera, a isto još više dolazi do izražaja kod detaljne razrade pojedinih mjera, definisanja ciljnih grupa i kriterijuma za njihovu realizaciju.

Strateški ciljevi razvoja sektora poljoprivrede i ruralnih područja u Republici Srpskoj u period od 2021. do 2027. godine predstavljaju odgovore na identifikovane snage, slabosti, šanse i prijetnje, ali i mogućnosti njihove realizacije u skladu sa finansijskim i drugim uslovima koji se predviđaju za taj period. Strateški okvir je koncipiran tako da se sastoji od 5 strateških ciljeva (SC), 28 specifičnih i 3 unakrsna prioriteta čija realizacije je dalje razrađena kroz 78 mjera. Strateški ciljevi su:

- Povećanje obima i produktivnosti poljoprivredne proizvodnje,
- Povećanje konkurentnosti i razvoj lanaca vrijednosti u poljoprivrednoprehrambenom sektoru,
- Zaštita prirode i održivo korištenje prirodnih resursa,
- Revitalizacija ruralnih područja, kao i
- Unapređenje institucionalnog i zakonodavnog ambijenta za razvoj poljoprivrede.

Sva tri strateška cilja definisana Strategijom razvoja poljoprivrede i ruralnih područja grada Trebinja do 2027 godine usklađeni su sa strateškim okvirom na nivou RS.

Strateška platforma uključuje i tzv. unakrsne prioritete koji se odnose na: ravnopravnost polova i unapređenje položaja žena u ruralnim područjima, generacijsku obnovu i davanje prednosti malim poljoprivrednicima, te smanjenje siromaštva i brigu za stare. Ovi prioriteti se zbog svog sveobuhvatnog značaja ne mogu pripisati samo jednom strateškom cilju već predstavljaju opšte prioritete koji se uzimaju u obzir u realizaciji svih strateških ciljeva i njima pripadajućih mjera i pojedinačnih aktivnosti. Sva tri strateška cilja definisana Strategijom razvoja poljoprivrede i ruralnih područja grada Trebinja do 2027 godine usklađeni su i sa unakrsnim prioritetima def.

Strategija razvoja Grada Trebinja 2018 – 2027. godine

Strateški ciljevi razvoja Grada Trebinja do 2026 godine orjentisani su oko pet strateških ciljeva:

- Strateški cilj 1: Stalno povećavanje i usklađivanje zaposlenosti i dodatne vrijednosti u ekonomskom razvoju,
- Strateški cilj 2: Prestižan kvalitet života, uz visoku socijalnu osjetljivost i viši kvalitet obrazovanja i
- Strateški cilj 3: Energetski znatno efikasnija, čistija i zaštićenija sredina.

Za oblast poljoprivrede, Strategija stavlja naglasak na efikasnije korištenje zemljiših površina, formiranje otkupnih stanica sa hladnjačama, izgradnju sistema za navodnjavanje, otvaranje Hercegovačke kuće, investicije u poljoprivredna gazdinstva. Strategija takođe predviđa podršku

specifičnim vidovima poljoprivredne proizvodnje kroz zaštitu geografskog porijekla, podršku organskoj proizvodnji, podršku razvoju lanaca vrijednosti u sektoru pčelarstva. Strategijom je prepoznat i značaj ruralnog turizma za diverzifikaciju prihoda ruralnih domaćinstava i valorizovanje ruralnih resursa. U smislu svega navedenog, Strateški plan razvoja poljoprivrede i ruralnih područja grada Trebinja usklađen je sa Strategijom razvoja Grada Trebinja do 2027 godine.

Strategija razvoja turizma Grada Trebinja 2020 - 2030 godine

Strategija razvoja turizma takođe slijedi opštu stratešku viziju grada a to je: Trebinje, najpoželjniji manji grad na zapadnom Balkanu, te se dodaje: Trebinje je destinacija ruralnog mediteranskog načina života i uzbudljive ponude aktivnog odmora. Strategija prepoznaje glavna uporišta razvoja turizma u karakteru i ambijentu destinacije u kojoj je došlo do spajanja motiva Mediterana i kontinentalnog zaleđa turistički priznatog obalnog pojasa, uz zadržavanje autohtonosti i jedinstvenosti. Takav ambijent vidljiv je u kontaktu s domaćinima i u izvornom hercegovačkom gostoprimstvu, ali i u tradiciji, lokalnoj kulturi, specifičnoj arhitekturi sa sačuvanim istorijskim nasljeđem kao i enogastronomiji. Ruralni prostor koji podrazumijeva poljoprivredu, seoska domaćinstva, vinarije i slične komponente još uvijek nisu turistički valorizovani te će u narednom razdoblju biti snažan temelj razvoja turističke ponude ove destinacije. Strategijom je definisano 3 kvantitativna i 4 kvalitativna cilja rasta. Kvantitativni ciljevi su: rast smještajnih kapaciteta na 4.700 kreveta, rast broja ostvarenih noćenja na 700.000 godišnje i povećanje prosječne dužine boravka gostiju na 3,5 noći. Kvalitativni ciljevi su:

- Unapređenje vidljivosti na turističkom tržištu,
- Razvoj modernog sistema destinacijskog upravljanja,
- Diverzifikacija turističkog proizvoda,
- Zadovoljstvo lokalnog stanovništva i gostiju.

Mjere razvoja ruralnog turizma, predviđene ovim strateškim dokumentom, usklađene su sa Strategijom razvoja turizma grada Trebinja do 2030 godine.

6. OKVIRNI FINANSIJSKI PLAN

Izvori finansiranja Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja odnose se na budžetska sredstva grada i ostale izvore finansiranja.

Kada je u pitanju Budžet Grada Trebinja, sektor poljoprivrede je podstican u okviru budžetske stavke grantovi za operativne rashode Agrarnog fonda, kroz grant za kapitalne nabavke, te kroz grant za razvoj poljoprivrede. Grant se isplaćuje preko Odjeljenja za porodicu i razvoj sela, koje u svom budžetu od 2024.godine planira i sredstva za protivgradnu preventivu kao i sredstva za štete u poljoprivredi. Ukupna sredstva su se kretala od 236.000 KM 2015. godine do 1.528.220 KM u 2023. godini. U odnosu na ukupna budžetska sredstva učešće ove pozicije iznosi 4%.

Okvirni finansijski plan sa indikativnim iznosima potrebnih sredstava za realizaciju strateških ciljeva i mjera, detaljno opisan u Prilogu 3.donosi ukupnu vrijednost za realizaciju Strateškog dokumenta u iznosu od 10.920.000KM, pri čemu bi 50% navedenog iznosa trebalo obezbijediti iz vlastitih sredstava institucije odnosno grada Trebinja, a ostatak sredstava iz drugih izvora finansiranja. To bi značilo godišnje izdvajanje iz gradskog budžeta za potrebe razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u okvirnom iznosu od 1.092.000 KM kako bi se realizovao indikativni finansijski okvir.

Tabela 55: Okvirni finansijski plan

Oznaka strateškog cilja, prioriteta I mjere	Struktura finansiranja (u %)	Ukupno (KM)	Budžet institucije (KM)	Ostali izvori finansiranja	
				(KM)	Ostali izvori finansiranja
1. Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta	46.79	5.110.000	2,555,000	2,550,000	Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača
1.1.Povećanje obima i produktivnosti porodične poljoprivredne proizvodnje	12.36	1.350.000	675.000	675.000	
1.1.1.Investicije u porodična poljoprivredna gazdinstva	9.16	1.000.000	500.000	500.000	
1.1.2.Primjena znanja i inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji	0.92	100.000	50.000	50.000	
1.1.3.Investicije u „kulture budućnosti“	2.29	250.000	125.000	125.000	
1.2.Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda	34.43	3.760.000	1,880,000	1,880,000	
1.2.1.Razvoj tržišne infrastrukture za plasman poljoprivrednih proizvoda	9.16	1.000.000	500.000	500.000	
1.2.2.Investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda	9.16	1.000.000	500.000	500.000	
1.2.3.Investicije u pogon za proizvodnju maslinovog ulja	9.16	1.000.000	500.000	500.000	
1.2.4.Investicije u standardizaciju poljoprivredne proizvodnje	2.29	250.000	125,000	125,000	
1.2.5.Investicije u dalji razvoj Hercegovačke kuće i kreiranje robne marke "Hercegovina"	4.58	500.000	250.000	250.000	
1.2.6.Uspostavljanje sistema za označavanje domaćih proizvoda na gradskoj pijaci	0.09	10.000	5.000	5.000	
2.Održivo upravljanje prirodnim resursima	12.55	1.370.000	685,000	685,000	
2.1.Unapređenje upravljanja poljoprivrednim zemljištem	10.53	1.150.000	575.000	575.000	
2.1.1. Izrada Osnove zaštite, uređenja i korištenja poljoprivrednog zemljišta i uspostavljanje tržišta zemljištem	2.29	250.000	125.000	125.000	
2.1.2.Uspostavljanje novih poljoprivrednih površina (nabavka mehanizacije za uređenje zemljišta)	4.58	500.000	250,000	250,000	

2.1.3.Komasacija i ukрупnjavanje poljoprivrednih površina	2.75	300.000	150.000	150.000
2.1.4. Upravljanje sistemima za navodnjavanje	0.92	100.000	50.000	50.000
2.2.Zaštita prirodnih resursa	2.01	220.000	110.000	110.000
2.2.1.Zaštita zemljišta od različitih oblika degradacije	0.09	10.000	5.000	5.000
2.2.2.Podrška održivoj upotrebi pesticida	0.46	50.000	25.000	25.000
2.2.3.Podrška organskoj poljoprivrednoj proizvodnji	0.92	100.000	50.000	50.000
2.2.4.Identifikacija i zaštita biljnih i genetičkih resursa	0.46	50.000	25.000	25.000
2.2.5.Uspostavljanje mreže nadzora i ranog javljanja za zaštitu od šumskog požara	0.09	10.000	5.000	5.000
3.Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima	40.66	4.440.000	2,220,000	2,220,000
3.1.Podrška diverzifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	3.75	410.000	205.000	205.000
3.1.1.Investiranje u pružanje turističkih usluga na poljoprivrednom gazdinstvu	2.29	250.000	125.000	125.000
3.1.2.Investiranje u promociju i marketing ruralnog prostora i ruralnih proizvoda	0.92	100.000	50.000	50.000
3.1.3.Zaštita poljoprivredno-prehrambenih proizvoda sa fokusom na autohtone proizvode	0.55	60.000	30.000	30.000
3.2.Unaprjeđenje ruralne infrastrukture i raspoloživosti javnih/socijalnih usluga	36.63	4.000.000	2.000.000	2.000.000
3.2.1.Podrška unaprjeđenju raspoloživosti javnih usluga u ruralnom području	9.16	1.000.000	500.000	500.000
3.2.2.Podrška unaprjeđenju fizičke infrastrukture u ruralnom području	27.47	3.000.000	1.500.000	1.500.000
3.3. Uspostavljanje modela upravljanja ruralnim razvojem	0.27	30.000	15.000	15.000
3.3.1. Uspostavljanje lokalnog partnerstva za ruralni razvoj	0.09	10.000	5.000	5.000
3.3.2. Izrada Programa dugoročnog razvoja Agrarnog fonda	0.18	20.000	10.000	10.000
UKUPNO		10.920.000	5,460,000	5,460,000

Navedena sredstva bi se odnosila na strukturne mjere razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u skladu sa predloženim mjerama, a sufinansirala bi se iz ostalih izvora sredstava koja su prethodno identifikovana za svaku mjeru, a odnose se na Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.)

U skladu sa Zakonom o poljoprivredi Republike Srpske te strateškim opredjeljenjima kako prethodnog tako i novog strateškog okvira (Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja do 2027. godine) lokalne zajednice trebaju se suzdržavati od davanja dodatnih novčanih podsticaja iz mjera iz grupe direktne podrške proizvođačima, a svoja budžetska sredstva raspoloživa za razvoj poljoprivrede i seoskih područja skoncentrisati na mjere tzv. drugog stuba, tj. podršku ruralnom razvoju, primarno investicionim ulaganjima poljoprivrednih gazdinstava i prerađivača. U tom smislu strukturu mjera podrške više ne bi činile mjere podrške poput premije za mlijeko i druge mjere podrške tekućoj proizvodnji.

Sredstva Agrarnog budžeta su predviđena da nadomjeste sufinansiranje kapitalnih investicija, a prema zahtjevima poljoprivrednih proizvođača. Sufinansiranje iz gradskog budžeta u početnim godinama može biti veće za gradski budžet a manji za korisnika kako bi se stimulisale investicije na

gazdinstvu koje su trenutno na vrlo niskom nivou. Koji model će konačno biti primjenjen zavisice i od raspoloživosti sredstava u okviru gradskog budžeta kao i od tipa i prioriteta ulaganja.

Kada su u pitanju sredstva međunarodnih organizacija, ona će zavisiti od spremnosti lokalnog partnerstva, a prije svega gradskih službi da na bazi kvalitetno pripremljenih projekata obezbjede sufinansiranje za investicione i infrastrukturne projekte poput daljeg širenja Hercegovačke kuće, izgradnje tržišne infrastrukture, unapređenja dostupnosti javnih usluga u ruralnom području, promocije ruralnih proizvoda, diverzifikacije ruralne ekonomije i dr.

Detaljni uslovi i način realizacije sredstava budžeta bili bi regulisani posebnim aktima koje donosi grad u skladu sa važećim zakonskim i drugim propisima.

Kada su u pitanju mjere zaštite životne sredine i mjere društvenog razvoja a koje se odnose na ruralna područja i koje su predviđene i ovim strateškim dokumentom, predviđeno je da se njihova realizacija nastavi u okviru za to predviđenih budžetskih stavki te da date mjere ne ulaze u strukturu finansiranja podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju.

7. OKVIR ZA SPROVOĐENJE, PRAĆENJE, IZVJEŠTAVANJE I VREDNOVANJE STRATEŠKOG DOKUMENTA

U skladu sa Strategijom razvoja grada Trebinja, ključnu operativnu ulogu u koordinaciji implementacije, praćenja i vrednovanja Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja grada Trebinja ima Jedinica za upravljanje razvojem. Ova jedinica će, uz stalnu saradnju sa gradonačelnikom (i zamjenikom gradonačelnika), koordinirati pripremu i provjerenje trogodišnjeg plana implementacije strategije, te usklađivanje godišnjih planova rada odjeljenja i plana budžeta sa planom implementacije.

Uz jedinicu za upravljanje razvojem i odjeljenja Gradske uprave, glavni doprinos implementaciji strategije treba da pruži Agrarni fond grada Trebinja. Agrarni fond u smislu realizacije Strategije treba uskladiti svoje programe za realizaciju dodijeljenih sredstava sa ključnim projektima i strateškim ciljevima i mjerama definisanim ovom Strategijom.

Postojeća organizaciona struktura Agrarnog fonda obuhvata različite službe: opštih poslova, pravna, ekonomska poljoprivredna stručna, tehničkih poslova, te sektore: za navodnjavanje, otkup i prodaju proizvoda, proizvodnju. Svako od ovih službi i sektora dodijeljen je čitav niz različitih poslova, odnosno usluga koje su obavezne davati korisnicima. Ovakva postavka organizacione strukture omogućila je u prethodnom periodu da Agrarni fond s jedne strane odgovori na sve potrebe korisnika: od potrebe za repromaterijalima, reprodukcijom materijalima i drugim inputima u poljoprivredi, preko usluga vezanih za obradu zemljišta, strulnih usluga savjetovanja u tehnologiji proizvodnje, te na kraju otkupu i finalizaciji proizvodnje kroz plasman bilo direktno do kupaca bilo kroz Hercegovačku kuću. S druge strane ovakva organizaciona struktura omogućila je ujedno da Agrarni fond odgovori na potrebe strateškog razvoja poljoprivrede Grada Trebinja i zadataka koje je gradska uprava u tom smislu stavljala pred Agrarni fond. U tom smislu realizovani su značajni projekti, opisani u poglavlju 2, osiguran je rast broja korisnika, rast obima i vrijednosti proizvodnje, izgrađen brend Hercegovačke kuće, te izgrađen potivan imidž institucije u Regionu.

Kako bi Agrarni fond održao navedeni imidž i bio u mogućnosti nastaviti dalji rad na razvoju poljoprivrede grada Trebinja, te dao odlučujući doprinos u realizaciji Strategije, predlaže se pojednostavljenje organizacione strukture Agrarnog fonda u skladu sa tri glavna fokusa djelovanja:

- **Planiranje i razvoj poljoprivrede i ruralnih područja.** Ovaj fokus djelovanja odnosio bi se na programsko i razvojno djelovanje u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja kroz: finansijsku podršku razvoju sektora i tehničko-tehnološku podršku razvoju. Finansijska podrška bi se odnosila na dodjelu podsticajnih sredstava subjektima u poljoprivredi i ruralnom području, realizaciju projektnih aktivnosti u partnerstvu sa predstavnicima javnog, privatnog i civilnog sektora, realizaciju razvojnih programa usklađenih sa strateškim okvirom na lokalnom i republičkom nivou, realizaciju ključnih projekata definisanih strateškim okvirom. Tehničko-tehnološka podrška odnosila bi se na savjetodavne aktivnosti i tehničku podršku u vidu sredstava za rad, novih tehnologija, kontrole kvaliteta i dr.
- **Promocija i marketing poljoprivrednih i ruralnih proizvoda.** Ovaj fokus djelovanja obuhvatao bi sve one aktivnosti koje doprinose uspostavljanju lanaca vrijednosti u poljoprivredi i ruralnom razvoju: organizacija snabdijevanja, otkupa, plasmana, prerade, pakovanja, brendiranja, promocije. Za razliku od prethodnog fokusa djelovanja gdje je naglasak na proizvodnji i njenom tehnološkom unapređenju, povećanju obima i produktivnosti, ovdje je fokus na finalizaciji proizvoda i postizanju njihove bolje pozicioniranosti na tržištu.
- **Administrativni i upravni poslovi.** Odnose se na realizaciju javnih poziva, konkursa, projektnih aplikacija i drugih načina realizacije projektnih i razvojnih aktivnosti, kao i realizacije budžetskih sredstava, a za koje je potrebno uskladiti način realizacije sa važećim zakonskim okvirom, te obezbjediti transparentnost rada Agrarnog fonda. S obzirom na višestruke izvore finansiranja identifikovane ovim dokumentom i druge izvore koji se mogu identifikovati, efikasno upravljanje i administriranje sredstava je presudno za realizaciju programa rada Agrarnog fonda.

U poređenju sa dosadašnjom organizacionom strukturom, sužavanje fokusa djelovanja Agrarnog fonda, omogućilo bi koncentrisanje resursa Fonda i budžetskih sredstava te provođenje ciljanih aktivnosti na realizaciji ključnih i strateških projekata koji bi trebali biti okosnica budućeg programa djelovanja Fonda koji bi se perspektivno mogao razviti u Regionalnu razvojnu agenciju za poljoprivredu i ruralni razvoj.

Određene aktivnosti koje su bile okosnica djelovanja Fonda u dosadašnjem periodu, kao što su razvoj sistema za navodnjavanje, rasadnička proizvodnja, proizvodnja u zaštićenom prostoru, poljoprivredno dobro, usluge obrade zemljišta i sl. bi se trebale organizovati oko izdvojene organizacione cjeline u odnosu na fond, bilo da se uspostavi poslovno-tehnička saradnja sa postojećim privrednim subjektima na teritoriji Grada ili da se osnuje novi subjekat ili poljoprivredna zadruga koja bi se bavila proizvodnim aktivnostima a u kojoj bi Agrarni fond imao učešća u upravljanju.

Osim Agrarnog fonda u realizaciji strategije očekuje se doprinos i Turističke organizacije, kroz razradu i implementaciju planiranih projekata i mjera, te javnih ustanova i preduzeća u drugim sektorima.

Kako je to već predviđeno strateškom politikom Grada Trebinja, važnu ulogu u implementaciji, praćenju i vrednovanju strategije imaće Partnerstvo za razvoj Grada Trebinja. Navedeno partnerstvo koje uključuje predstavnike gradske skupštine i izvršne vlasti, predstavnike javnih ustanova i preduzeća, privatnog sektora, mjesnih zajednica, nevladinih organizacija i drugih koji su potpisali zajedničku izjavu o lokalnom razvojnom partnerstvu, je u skladu sa politikom integralnog ruralnog razvoja koja se upravo zasniva na partnerstvu svih aktera lokalnog nivoa u definisanju i implementaciji razvojnih prioriteta.

Način, forma i dinamika aktivnosti praćenja i ocjene realizacije strategije, takođe će se uskladiti sa Poslovníkom koji reguliše rad Partnerstva a koji predviđa da se Partnerstvo sastaje najmanje dva puta, jednom za razmatranje realizacije aktivnosti u prethodnoj godini, a drugi put radi razmatranja plana rada u tekućoj ili narednoj godini.

Jedinica za upravljanje razvojem pri Službi gradonačelnika pruža tehničku i stručnu podršku kako Partnerstvu za lokalni razvoj, tako i Agrarnom fondu.

Kontrolno vrednovanje implementacije strategije razvoja izvršiće se sa istekom trogodišnjeg perioda (2025), a finalno vrednovanje sa istekom perioda implementacije strategije (2028). Uz kontrolno vrednovanje izvršiće se provjera daljnje validnosti strateških ciljeva, dok će finalno vrednovanje poslužiti i kao podloga za novi ciklus strateškog planiranja.

Nakon svake godine provođenja će biti potrebno napraviti izvještaj o napretku i organizovati sastanak Partnerstva za lokalni razvoj. Na tom godišnjem sastanku, na osnovu izvještaja o provođenju aktivnosti Akcionog plana, mjere i prioriteta će biti revidirani i dopunjeni u Akcionom planu, ukoliko to bude potrebno.

Proces praćenja implementacije Strateškog plana ima za cilj da pruži informacije o sledećem: u kojoj mjeri je ostvareno ono što je planirano, gdje su bile poteškoće u ostvarivanju planiranog, šta to znači za planiranje narednih aktivnosti, da li su resursi adekvatno korišteni, u kojoj mjeri su korisnici participirali u realizaciji planiranog.

Indikatori se koriste kao alat za procjenu na svakom nivou (izlaz, rezultat, uticaj) u kojoj su mjeri, mjere, aktivnosti ili cijeli program doprinijeli ostvarenju ciljeva. Indikatori moraju biti specifični, mjerljivi, dostupni/ostvarivi na troškovno efikasan način, relevantni za program, i pravovremeno dostupni. Indikatori praćenja treba da pruže osnovne ulazne elemente za pripremu godišnjih izvještaja i analiza neposrednih rezultata primjenjenih programa i mjera.

Ulazni indikatori se odnose na budžet ili druge resurse dodijeljene na svakom nivou podrške. Indikatori izlaza mjere aktivnosti koje su direktno realizovane u okviru programa. Aktivnosti su prvi korak prema ostvarenju operativnih ciljeva intervencije i iskazuju se u fizičkim ili novčanim jedinicama. Indikatori

rezultatamjere direktne i neposredne učinke intervencije. Oni pružaju informacije o promjenama u, na primjer, ponašanju, sposobnosti ili djelovanju direktnih korisnika i iskazuju se u fizičkim ili

monetarnim vrijednostima. Indikatori uticaja se odnose na prednosti programa kako na nivou intervencije, ali i uopšte u programskom području. Oni su povezani sa širim ciljevima Strategije i dio su završne ocjene uticaja realizovanih programa i mjera. Lista indikatora za svaku mjeru u okviru Strategije data je u opisu svake mjere.

Ocjena uticaja realizovanih mjera se provodi periodično i najčešće na bazi kvalitativnih analiza dobijenih kroz istraživanja kao što su poljoprivredni popis, mjerenje kvaliteta životnog standarda, anketa o prihodima domaćinstva i drugih specifičnih anketa i studija.

Gradska Odjeljenja za finansije i Odjeljenje za turizam, zaštitu životne sredine i preduzetništvo su ključna odjeljenja za praćenje implemetacije Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja. Odjeljenje za finansije bi bilo zaduženo za provođenje prve faze praćenja a to je administrativna kontrola planiranja i izvršenja budžetskih alokacija. Odjeljenje za poljoprivredu i preduzetništvo, društvene djelatnosti, bi trebalo provoditi procese praćenja i ocjene kvalitativnih i kvantitativnih rezultata realizacije pojedinih aktivnosti a na osnovu zadanih indikatora praćenja koje prate svaku mjeru.

8. PRILOZI STRATEŠKOM DOKUMENTU

Prilog 1:

8.1: Sažeti pregled strateških ciljeva, prioriteta i mjera

Redni broj i oznaka	Naziv	Indikatori i finansijski izvori		
1.Strateški cilj	Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Vrijednost poljoprivredne proizvodnje	16,000,000 godišnje	20,000,000 godišnje
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		1,840,000	1,840,000	5,110,000
1.1.Prioritet	Povećanje obima i produktivnosti porodične poljoprivredne proizvodnje	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Obim proizvodnje, ha	983 – 1.100 ha	1500 ha
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		675,000	675,000	1,350,000
1.1.1.Mjera	Investicije u porodična poljoprivredna gazdinstva	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Visina investicija	100,000KM godišnje	200.000KM godišnje
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		500,000	500,000	1,000,000
1.1.2.Mjera	Primjena znanja i inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj polj.gazd. koja su ostvarila sredstva;	0 gazdinstava	sva gazdinstva registrovana u RPG
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50,000.0	50,000	100,000
1.1.3.Mjera	Investicije u „kulture budućnosti“	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj hektara novih zasada	0 ha	25 ha
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		125,000	125,000	250,000
1.2.Prioritet	Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj sektora u kojima je uspostavljen lanac vrijednosti.	0 lanaca	3 lanca vrijednosti
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		1,165,000	1,165,000	2,330,000
1.2.1.Mjera	Razvoj tržišne infrastrukture za plasman poljoprivrednih proizvoda	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Visina investiranih sredstava	100.000KM	1.000.000KM godišnje
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		500,000	500,000	1,000,000
1.2.2.Mjera	Investicije u prerađu poljoprivrednih proizvoda	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Visina investiranih sredstava	50.000KM	200.000KM godišnje
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		500,000	500,000	1,000,000
1.2.3.Mjera	Investicije u pogon za proizvodnju maslinovog ulja	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Izgrađen pogon	ne	da
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		500,000	500,000	1,000,000

1.2.4.Mjera	Investicije u standardizaciju poljoprivredne proizvodnje	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj i vrsta uvedenih standarda	0	Uvedeni standardi GLOBALGAP, integralne i organske proizvodnje
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		125,000	125,000	250,000
1.2.5.Mjera	Investicije u dalji razvoj Hercegovačke kuće i kreiranje robne marke "Hercegovina"	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Robna marka	nema	uspostavljena
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		250,000	250,000	500,000
1.2.6.Mjera	Uspostavljanje sistema za označavanje domaćih proizvoda na gradskoj pijaci	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Sistem za označavanje	nije uspostavljen	jeste uspostavljen
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		5,000.0	5,000	10,000
2.Strateški cilj	Održivo upravljanje prirodnim resursima	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Uspostavljen sistem upravljanja prirodnim resursima	Nije uspostavljen	Uspostavljen sistem
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		685,000	685,000	1,370,000
2.1.Prioritet	Unapređenje upravljanja poljoprivrednim zemljištem	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Nivo zaštite polj.zemljišta	nizak	visok
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		575,000	575,000	1,150,000
2.1.1.Mjera	Izrada Osnove zaštite, uređenja i korištenja poljoprivrednog zemljišta i uspostavljanje tržišta zemljištem	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Izrada Osnove	Osnova nije urađena	Osnova urađena
		Monitoring polj.zemlj.	nije uspostavljen	uspostavljen
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		125,000	125,000	250,000
2.1.2.Mjera	Uspostavljanje novih poljoprivrednih površina (nabavka teške mehanizacije za obradu zemljišta)	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Mehanizacija za uređenje zemljišta	nema	nabavljena teška mehanizacija
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		250,000	250,000	500,000
2.1.3.Mjera	Komasacija i ukрупnjavanje poljoprivrednih površina	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Površina komasiranog zemljišta	0ha	100ha
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		150,000	150,000	300,000
2.1.4.Mjera	Upravljanje i održavanje Sistema za navodnjavanje	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		% sistema u nesmetanoj upotrebi	postojeće stanje	100%
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50,000	50,000	100,000
2.2.Prioritet	Zaštita prirodnih resursa	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		zaštićeni resursi	nizak nivo zaštite	visok nivo zaštite
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		110,000	110,00	220,000

2.2.1.Mjera	Zaštita zemljišta od različitih oblika degradacije	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Monitoring degradacije	nije uspostavljen	uspostavljen
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		5,000	5,000	10,000
2.2.2.Mjera	Kontrolisana upotreba pesticida i mineralnih đubriva	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Uspostavljena odlagališta Provedena obuka Izrađen priručnik	0 odlagališta 0 proizvođača prošle obuke 0 priručnika	3 odlagališta 50 proizvođača 1 priručnik
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		25,000	25,000	50,000
2.2.3.Mjera	Podrška organskoj poljoprivrednoj proizvodnji	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj proizvođača	1	3 nova proizvođača
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50,000	50,000	100,000
2.2.4.Mjera	Identifikacija i zaštita biljnih i genetičkih resursa	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj identifikovanih biljnih i životinjskih vrsta koje su ušle u program zaštite	0 vrsta	2 vrste ili grupe ušle u program zaštite
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		25,000.0	25,000	50,000
2.2.5.Mjera	Unapređenje mreže nadzora i ranog javljanja za zaštitu od šumskog požara	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Elaborat o nadzoru i ranom upozorenju na požar	nije izrađen	izrađen
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		5,000.0	5,000	10,000
3.Strateški cilj	Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Procenat od ukupnog broja stanovnika	20%	Rast od min. 2%
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		2,280,000	2,280,000	4,560,000
3.1.Prioritet	Podrška diverzifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Vrsta aktivnosti	dominantno poljoprivreda	primarne i uslužne djelatnosti
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		205,000	205,000	410,000
3.1.1.Mjera	Investiranje u pružanje turističkih usluga na poljoprivrednom gazdinstvu	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj registrovanih pružalaca usluga agroturizma.	3	15
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		125,000	125,000	250,000
3.1.2.Mjera	Investiranje u promociju i marketing ruralnog prostora i ruralnih proizvoda	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj promotivnih aktivnosti.	3	6
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50,000.0	50,000	100,000
3.1.3.Mjera	Zaštita poljoprivredno-prehrambenih proizvoda sa fokusom na autohtone proizvode	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj i vrsta zaštićenih proizvoda	0	3 zaštićena proizvoda
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		30,000.0	30,000	60,000
3.2.Prioritet	Unapređenje ruralne infrastrukture i raspoloživosti javnih/socijalnih usluga	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Zadovoljstvo kvalitetom usluga	negativno	pozitivno
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)

		2,000,000	2,000,000	4,000,000
3.2.1.Mjera	Podrška unapređenju raspoloživosti javnih usluga u ruralnom području	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Visina investiranih sredstava	100.000KM godišnje	200.000KM godišnje
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		500,000	500,000	1,000,000
3.2.2.Mjera	Podrška unapređenju fizičke infrastrukture u ruralnom području	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Površina ruralnog područja obuhvaćena javnom infrastr.	30%	50%
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		1,500,000.0	1,500,000	3,000,000
3.3.Prioritet	Uspostavljanje modela upravljanja ruralnim razvojem	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Model upravljanja	nema modela	uspostavljen
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		15,000	15,000	30,000
3.3.1.Mjera	Uspostavljanje lokalnog partnerstva za ruralni razvoj	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Partnerstvo	nije formirano	formirano
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		5,000.0	5,000	10,000
3.3.2.Mjera	Izrada Programa dugoročnog razvoja Agrarnog fonda	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Program razvoja	ne postoji	usvojen
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		10,000	10,000	20,000

8.2: Detaljan pregled mjera

Veza sa strateškim ciljem	1.Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.1.Povećanje obima i produktivnosti porodične poljoprivredne proizvodnje		
Naziv mjere	1.1.1.Investicije u porodična poljoprivredna gazdinstva		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Investicije su osnov razvoja, pa tako i u oblasti poljoprivrede, bez investicija u zasnivanje proizvodnje (podizanje višegodišnjih zasada, izgradnja plastenika i staklenika, nabavka stoke, izgradnja objekata) objekte za smještaj životinja ili skladištenje proizvoda, sisteme za navodnjavanje, poljoprivrednu mehanizaciju i druga sredstva rada, nije moguće ostvariti napredak niti unaprijediti produktivnost rada. Mjera može da se realizuje korištenjem različitih modela finansiranja, sa većinskim učešćem republičkog i lokalnog nivoa, kao i sredstava korisnika, a koji model će se primjeniti zavisi od vrste investicije i opšteg interesa u zavisnosti od okolnosti koje budu važile u momentu realizacije mjere.		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Visina investiranih sredstava; -Broj poljoprivrednih gazdinstava koja su ostvarila sredstva podrške;	- 100.000KM godišnje - 50 gazdinstava godišnje	- 200.000 godišnje ili 1 milion za period 2023-2027 - 100 gazdinstava godišnje
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Unaprijeđena produktivnost, kvaliteta proizvoda i prihodi za poljoprivredne proizvođače Davanje prednosti ili dodatnih bodova za žene i mlade kod dodjele sredstava podrške kao i investicijama koje imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu i doprinose smanjenju zagađenja		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 1.000.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležno odjeljenje), Agrarni fond, u saradnji sa MPŠiV i		

Ciljne grupe	poljoprivrednim proizvođačima Poljoprivredni proizvođači upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava koji se prioritarno bave strateškim proizvodnjama za područje Grada Trebinja: - stočarstvo, povrtarstvo, voćarstvo, uz favorizovanje proizvođača iz ruralnih područja
--------------	--

Veza sa strateškim ciljem	1.Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.1.Povećanje obima i produktivnosti porodične poljoprivredne proizvodnje		
Naziv mjere	1.1.2. Primjena znanja i inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Model realizacije mjere podrazumijeva uspostavljanje saradnje između proizvođača i pružalaca savjetodavnih usluga (državni savjetodavci, privatni savjetodavci i dr.). U zavisnosti od toga ko su pružaoci usluga zavisice i model realizacije, a zasnivao bi se na redovnim obilascima proizvođača koji investiraju u zasnivanje nove ili proširenje postojeće proizvodnje, kreiranje posebnih programa podrške za prenos znanja i vještina mladima i ženama na selu, kao i uključivanje kao obaveznih dijelova programa edukacije pitanja vezanih za zaštitu životne sredine i prilagođavanje klimatskim promjenama		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Visina investiranih sredstava; Broj poljoprivrednih gazdinstava koja su ostvarila sredstva podrške;	0KM 0 gazdinstava	100.000KM 50 gazdinstava sa područja Grada Trebinja
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Primjena znanja i inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji je širok pojam i može da se odnosi na primjenu osnovnih znanja iz poljoprivredne proizvodnje za proizvođače početnike, do primjene precizne poljoprivrede i proizvodnje kombinovane sa IT tehnologijama za napredne poljoprivredne proizvođače. U oba slučaja krajnji rezultat je veća dobit, bolja produktivnost i ekonomičnija proizvodnja.		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 100.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležno odjeljenje), Agrarni fond, u saradnji sa MPŠiV i poljoprivrednim proizvođačima, obrazovne ustanove, Razvojna agencija Grada Trebinja		
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava		

Veza sa strateškim ciljem	1.Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.1.Povećanje obima i produktivnosti porodične poljoprivredne proizvodnje		
Naziv mjere	1.1.3. Investicije u "kulture budućnosti"		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Kulture budućnosti za područje Grada Trebinja smatraju se šansom za restrukturiranjem poljoprivredne proizvodnje u pravcu uzgoja onih kultura koje predstavljaju komparativnu prednost ovog područja u odnosu na druga područja u BiH, RS i šire, za koja postoji potražnja na tržištu i koja imaju potencijal za preradu u gotove proizvode, te ponesu žig Hercegovačkog proizvoda ili proizvoda sa geografskim porijeklom. Takve kulture budućnosti se smatraju: smokve, masline, šipak, nar i dr. Trenutno je uzgoj ovih kultura prisutan u malom obimu ali bi se kroz podršku organizovanom uzgoju za potrebe prerade ovih proizvoda, obim njihove proizvodnje mogao povećati. Podrška bi se odnosila na sufinansiranje nabavke sadnog i sjemenskog materijala te ugovaranje proizvodnje radi daljeg otkupa i prerade, a nosilac aktivnosti ugovorene proizvodnje bi bio Agrarni fond Grada Trebinja		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj hektara novih zasada	0 hektara	25 hektara
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Unaprijeđena tržišnost poljoprivrednih proizvoda i prihodi za poljoprivredne proizvođače, izmijenjena struktura proizvodnje		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 250.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		

Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Agrarni fond, MPŠiV, poljoprivredni proizvođači, udruženja
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava

Veza sa strateškim ciljem	1.Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.2. Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda		
Naziv mjere	1.2.1. Podrška uspostavljanju tržišne infrastrukture za plasman poljoprivrednih proizvoda		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Tržišna infrastruktura je preduslov za razvoj lanca vrijednosti a odnosi se na: skladišne kapacitete, prodajne kapacitete, otkupne centre, kapacitete za pakovanje i kapacitete za transport proizvoda. Ove investicije nekada preduzima pojedinac, a nekada organizator proizvodnje, otkupa i plasmana poljoprivrednih proizvoda. Investitor može biti i grad - nakon perioda investicije navedene objekte tržišne infrastrukture predaje na upravljanje organizaciji poljoprivrednih proizvođača. Način realizacije mjere zavisi od modela finansiranja koji nekad može uključivati 100% finansiranje iz gradskog budžeta ili drugih izvora finansiranja, a nekada uključivati privatna sredstva korisnika, u zavisnosti od vrste investicije.		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Visina investiranih sredstava; -Broj sektora u kojima je uspostavljen lanac vrijednosti.	100.000KM 0	1.000.000KM 3 lanca uspostavljena
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Unaprijeđena tržišnost poljoprivrednih proizvoda i prihodi za poljoprivredne proizvođače, te ostvaren društveni efekat mjere kroz Davanje prednosti ili dodatnih bodova za žene i mlade kod dodjele sredstava podrške, kao i Davanje prednosti ili dodatnih bodova za investicije koje imaju pozitivan utican na životnu sredinu i doprinose smanjenju zagađenja		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 1.000.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležno odjeljenje), Agrarni fond		
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači, udruženja poljoprivrednih proizvođača, poljoprivredne zadruge, preduzetnici i drugi subjekti u ruralnom području.		

Veza sa strateškim ciljem	1.Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.2. Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda		
Naziv mjere	1.2.2. Investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Mjera podrazumijeva investicije u tehnološku opremu ili opremanje prostorija za preradu u skladu sa zahtjevima sanitarnih i higijenskih standarda. Način realizacije zavisi od dogovorenih modela ulaganja koji kao i kod ostalih investicija na gazdinstvu mogu pratiti model 50:40:10 ili neki drugi model u zavisnosti od okolnosti.		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	-Visina investiranih sredstava Broj gazdinstava koji su ostvarili podršku;	50.000 godišnje 5 godišnje	200.000 godišnje 10 godišnje
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Prerada poljoprivrednih proizvoda označava viši stepen proizvodnje, kada se od sirovine dobije gotov ili polugotov proizvod za krajnjeg potrošača. Na taj način poljoprivredni proizvođači dobijaju novu dodanu vrijednost, proizvod postaje prepoznatljiv a mogućnosti njegovog plasmana na tržište se proširuju. Preradom na gazdinstvu mali proizvođači umjesto kvantiteta postižu kvalitet proizvoda i njime podižu svoju konkurentnost na tržištu. Ostvaren društveni efekat mjere kroz Davanje prednosti ili dodatnih bodova za žene i mlade kod dodjele sredstava podrške, kao i Davanje prednosti ili dodatnih bodova za investicije koje imaju pozitivan utican na životnu sredinu i doprinose smanjenju zagađenja		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 1.000.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva		

	(EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležno odjeljenje), Agrarni fond, u saradnji sa MPŠiV
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava koji se prioritarno bave strateškim proizvodnjama za područje Grada Trebinja: - stočarstvo, povrtarstvo, voćarstvo, uz favorizovanje proizvođača iz ruralnih područja

Veza sa strateškim ciljem	1. Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.2. Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda		
Naziv mjere	1.2.3. Investicije u pogon za prerađivanje maslinovog ulja		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Uzgoj maslina kao „kulture budućnosti“ na području Grada Trebinja posljednjih godina sve više dobija na značaju, a krajnji cilj proizvodnje je proizvodnja za preradu u maslinovo ulje, kao visokovrijedan i potencijalno zaštićen proizvod sa geografskim porijeklom. U cilju daljeg podsticanja širenja maslinjaka ambicija Agrarnog fonda je investiranje u centralizovanu preradu maslina i nabavku pogona za proizvodnju maslinovog ulja..		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Pogon za preradu	Ne postoji	Izgrađen pogon za preradu maslina
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Unaprijeđena produktivnost, kvaliteta proizvoda i prihodi za poljoprivredne proizvođače Davanje prednosti ili dodatnih bodova za žene i mlade kod dodjele sredstava podrške kao i investicijama koje imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu i doprinose smanjenju zagađenja		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 1,000,000 KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Agrarni fond		
Ciljne grupe	Proizvođači maslina		

Veza sa strateškim ciljem	1. Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.2. Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda		
Naziv mjere	1.2.4. Investicije u standardizaciju poljoprivredne proizvodnje		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Standardizacija poljoprivredne proizvodnje podrazumijevala bi u uvom slučaju usklađivanje proizvodnje sa sistemima kvaliteta koje nameću tržišne destinacije proizvoda koji se proizvode na području Grada Trebinja. Mjera bi podrazumijevala sufinansiranje uvođenja sistema kvaliteta kod privrednih subjekata na teritoriji grada kako pojedinačnih tako i kolektivne sertifikacije proizvođača koja bi bila ekonomski povoljnija za usitnjena porodična poljoprivredna gazdinstva.		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	-Visina investiranih sredstava; -Broj i vrsta uvedenih standarda	OKM Bez standarda	250.000KM Uvedeni standardi GLOBALGAP, integralne i organske proizvodnje
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Tržišni standardi u poljoprivredi i prehrambenoj industriji danas su povezani sa bezbjednošću hrane za potrošače, zdravstvenoj ispravnosti hrane, te primjeni principa dobre poljoprivredne, proizvođačke i drugih praksi u zavisnosti od zahtjeva tržišta. U oblasti prehrambene industrije lista standarda kvaliteta je još duža i podrazumijeva ispunjavanje uslova vezanih za uslove objekata i primjenjene tehnologije u preradi proizvoda. Iako je Republika Srpska donijela poseban Pravilnik za preradu proizvoda na gazdinstvima, osnovni principi zaštite zdravlja i bezbjednosti potrošača moraju biti ispunjeni što sa sobom nosi i investicije u ispunjavanje tih zahtjeva. Efekat se odnosi na unaprijeđenu produktivnost, kvalitet proizvoda i prihod za poljoprivredne proizvođače.		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 250.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i		

	dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Agrarni fond, poljoprivredni proizvođači, Institut za javno zdravstvo
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači, udruženja poljoprivrednih proizvođača, poljoprivredne zadruge, preduzetnici i drugi subjekti u ruralnom području.

Veza sa strateškim ciljem	1. Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.2. Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda		
Naziv mjere	1.2.5. Investicije u dalji razvoj Hercegovačke kuće i kreiranje robne marke "Porijeklom iz Hercegovine"		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Mjera bi podrazumijevala investicije u dalje širenje Hercegovačke kuće na područja unutar i van BiH u cilju unapređenja plasmana hercegovačkih proizvoda, kao i kreiranje robne marke „Porijeklom iz Hercegovine“ za sve poljoprivredno-prehrambene proizvode ove regije		
Ključni strateški projekti	RAZVOJ HERCEGOVAČKE KUĆE I BRENDA "PORIJEKLOM IZ HERCEGOVINE"		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj Hercegovačkih kuća Robna marka	3 kuće Nema robne marke	6 kuća Uspostavljena robna marke
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Promotivne i marketinške aktivnosti mogu doprinijeti mijenjanju imidža sela i ruralnog kao mjesta koja se često percipiraju kao zaostala, zapuštena u mjesta koja su poželjna za život, a ruralni proizvodi kao proizvodi koji su poželjni za konzumaciju. Unaprijeđen ili izmijenjen imidž ruralnog područja Grada Trebinja, povećan nivo investicija u ruralna područja, povećan kvalitet života ruralnih stanovnika		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 250.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležno odjeljenje), Agrarni fond, Turistička organizacija Grada Trebinja		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		

Veza sa strateškim ciljem	1. Razvoj porodične poljoprivredne proizvodnje usklađene sa konkurentskim prednostima područja i zahtjevima tržišta		
Prioritet	1.2. Razvoj lanca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta proizvoda		
Naziv mjere	1.2.6. Uspostavljanje sistema za označavanje domaćih proizvoda na gradskoj pijaci		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Uspostavljanje sistema za označavanje domaćih proizvoda na gradskoj pijaci (radni naziv: „Znam da kupujem domaće!“) doprinijelo bi zaštiti interesa domaćih proizvođača ali i potrošača odnosno kupaca domaćih proizvoda, te bila svojevrsna garancija porijekla proizvoda. Domaći proizvodi na pijaci označeni sa karticom koja sadrži osnovne podatke o proizvođaču i QR kod sa adresom na kojoj kupac može naći detalje (gazdinstvo, lokacija njiva /google maps/, kulture, slike...) doprinijele bi prepoznatljivosti domaćih proizvođača i izgradnji odnosa povjerenja na relaciji proizvođač - kupac. Agrarni fond kreira i održava bazu proizvođača, ima i značajne kadrovske kapacitete da sprovede ovakav sistem označavanja, a finansiranje bi se moglo obezbijediti putem međunarodnih i domaćih izvora finansiranja.		
Ključni strateški projekti	RAZVOJ HERCEGOVAČKE KUĆE I BRENDA "PORIJEKLOM IZ HERCEGOVINE"		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Uspostavljen sistem označavanja Broj proizvođača sa oznakom	Nema Sistema Nema proizvođača sa oznakom	Uspostavljen system 50 proizvođača dobilo oznaku
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Efekat se odnosi na Unaprijeđena tržišnost i prepoznatljivost poljoprivrednih proizvoda i prihodi za poljoprivredne proizvođače.		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 10.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Agrarni fond, JKP Komunalno AD Trebinje		

Ciljne grupe	Svi stanovnici Grada Trebinja		
Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.1. Unapređenje upravljanja poljoprivrednim zemljištem		
Naziv mjere	2.1.1. Izrada Osnove zaštite, uređenja i korištenja poljoprivrednog zemljišta i uspostavljanje tržišta zemljištem		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Nakon izrade Osnove slijedilo bi upostavljanje tržišta poljoprivrednim zemljištem koje bi podrazumijevalo prvo snimanje stanja: vlasnička struktura, stepen korištenja, potreba vlasnika, te kreiranje baze podataka ponude i tražnje poljoprivrednog zemljišta. Istovremeno potrebno je od strane nadležnih institucija aktivirati zakonske obaveze vlasnika u odnosu na održavanje poljoprivrednog zemljišta.		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Izrada Osnove Uspostavljen monitoring zemljišta; Uspostavljena baza podataka o poljoprivrednom zemljištu	Osnova nije izrađena Nema monitoringa Nema baze	Osnova izrađena Uspostavljen monitoring Uspostavljena baza
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Povećan obim korištenja poljoprivrednog zemljišta;		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 250.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Agrarni fond uz podršku i saglasnost Skupštine grada i MPŠiV, preduzeće ili ustanova sa referencama i registrovana za djelatnost izrade Osnove zaštite, uređenja i korištenja poljoprivrednog zemljišta		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		
Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.1. Unapređenje upravljanja poljoprivrednim zemljištem		
Naziv mjere	2.1.2. Uspostavljanje novih poljoprivrednih površina		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Veliki dio poljoprivrednih površina na području Grada Trebinja nije priveden kulturi i nepogodan je za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju zbog strukture zemljišnog profila. Upotrebom mehanizacije ove zemljišne površine bi se privele kulturi i na njima bi bilo moguće zasnovati poljoprivrednu proizvodnju.		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Nabavka mehanizacije	Nema mehanizacije tog profila	Nabavljena mehanizacija
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Povećan obim korištenja poljoprivrednog zemljišta;		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 500.000 KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležno odjeljenje), Agrarni fond, MPŠiV		
Ciljne grupe	Stanovnici ruralnih područja		
Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.1. Unapređenje upravljanja poljoprivrednim zemljištem		
Naziv mjere	2.1.3. Komascija i ukupnjavanje poljoprivrednih površina		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Usitnjenost zemljišnih parcela i mala prosječna većina gazdinstava na području Grada Trebinja jedan su od uzroka niske profitabilnosti poljoprivredne proizvodnje na malim porodičnim gazdinstvima. Takođe postoji veliki broj parcela koje su napuštene odnosno čiji vlasnici nemaju interesa, sredstava ili radne snage za obradu zemljišta. S druge strane postoji izražen interes postojećih pravnih subjekata u agrobiznis sektoru kao i novih investitora za širenjem ili zasnivanjem poljoprivredne proizvodnje. Jedan od načina pomirenja te dvije strane je i u provođenju projekata komasacije odnosno ukupnjavanja poljoprivrednih površina kroz razmjenu ili prodaju odnosno kupovinu poljoprivrednih parcela. Podrška bi se odnosila na pravnu i stručnu podršku		

	provođenju procesa komasacije od strane lokalnih i republičkih vlasti uz sufinansiranje troškova vlasničke transformacije.		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Površina komasiranog zemljišta	0 hektara	100 hektara
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Povećan obim korištenja poljoprivrednog zemljišta;		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 300.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Republička uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove, Grad Trebinje (nadležna odjeljenja i službe) Agrarni fond, poljoprivredni proizvođači		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		

Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.1. Unapređenje upravljanja poljoprivrednim zemljištem		
Naziv mjere	2.1.4. Održavanje i upravljanje sistema za navodnjavanje		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Grad Trebinje se može pohvaliti sa 80% proizvodnih površina koje su pokrivene sistemima za navodnjavanje. Međutim, u cilju efikasnijeg upravljanja sistemima za navodnjavanje potrebno je njihovo redovno održavanje kao i obuka korisnika u korištenju sistema i potrebama pojedinih poljoprivrednih kultura za vodom. Kako bi se na vrijeme preduzele mjere održivog upravljanja sistemima i održivog korištenja vode za navodnjavanje, potrebno je uspostaviti partnerstvo između javnog i civilnog odnosno poslovnog sektora, podijeliti odgovornosti na upravljanjem sistemom, utvrditi realnu cijenu koštanja vode za navodnjavanje koja uključuje i dio troškova održavanja samog sistema, te obučiti postojeće korisnike u načinu korištenja sistema i potrebama biljaka i zemljišta za vodom. Realizaciju mjere treba provesti u saradnji sa nadležnim institucijama na nivou Republike, kao i međunarodnim organizacijama aktivnim u sferi održivog upravljanja resursima i prilagođavanja klimatskim promjenama.		
Ključni strateški projekti	MODERNIZACIJA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	% sistema u nesmetanoj upotrebi	postojeće stanje	100%
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Povećan obim korištenja poljoprivrednog zemljišta; Unapređen kvalitet poljoprivrednog zemljišta i smanjenje površine pod uticajem faktora degradacije. Održivo korištenje infrastrukture i vode kao resursa. Očuvan kvalitet navodnjavanog zemljišta		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 100.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, HET, Agrarni fond, poljoprivredni proizvođači, Udruženja korisnika voda sa područja Grada Trebinja		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		

Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.2. Zaštita prirodnih resursa		
Naziv mjere	2.2.1. Zaštita poljoprivrednog zemljišta od različitih oblika degradacije		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Nakon utvrđivanja stanja poljoprivrednog zemljišta, gdje se za tim ukaže potreba, potrebno je provesti mjere njegove zaštite od različitih oblika degradacije, zaštite od unutrašnjih i vanjskih voda i zagađenja organskim i neorganskim materijama i remedijacije. Praćenje plodnosti zemljišta obavljalo bi se povremenim kontrolama plodnosti na odabranom uzorku, te provođenjem mjera popravke plodnosti zemljišta na osnovu nalaza stručnih službi. Odgovornost nad realizacijom ove mjere je na svima: poljoprivredni proizvođači, lokalna samouprava, resorno ministarstvo. Uspostavljanje sistema praćenja omogućit će bolje upravljanje ovim resursom i njegovu efikasnije iskorištavanje na korist sadašnjim i budućim generacijama.		

Ključni strateški projekti			
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Monitoring degradacije	Nema monitoringa	Uspostavljen monitoring
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Povećan obim korištenja poljoprivrednog zemljišta; Unapređen kvalitet poljoprivrednog zemljišta i smanjenje površine pod uticajem faktora degradacije		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 10.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Agrarni fond, Centar za gazdovanje kršom, MPŠiV, poljoprivredni proizvođači		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		

Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.2. Zaštita prirodnih resursa		
Naziv mjere	2.2.2. Kontrolisana upotreba pesticida i mineralnih đubriva		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Poljoprivredne aktivnosti su izvor zagađenja površinskih i podzemnih voda zbog upotrebe prirodnih i vještačkih đubriva i različitih hemijskih materija u biljnoj i stočarskoj proizvodnji. Da bi se stepen tog zagađenja smanjio, prvo treba djelovati preventivno kroz obuke i savjetovanje poljoprivrednih proizvođača u organizaciji poljoprivredne savjetodavne službe i na druge načine. Drugi nivo djelovanja je sankcionisanje nedozvoljenih praksi, koje su propisane zakonskim i podzakonskim aktima. U svrhu preventivnog djelovanja potrebno je urediti sistem odlaganja otpada, poljoprivrednog otpada, životinjskog otpada, organskog i neorganskog i svih drugih vrsta otpada koje završavaju u ruralnom području i koja utiču na zagađenje zemljišta i ostalih prirodnih resursa.		
Ključni strateški projekti	RAZVOJ ORGANSKE PROIZVODNJE		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Uspostavljena odlagališta	0 odlagališta	3 odlagališta
	Provedena obuka	0 proizvođača prošlo obuku	50 proizvođača
	Izrađen priručnik	0 priručnika	1 priručnik
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Povećan obim korištenja poljoprivrednog zemljišta; Unaprijeđen kvalitet poljoprivrednog zemljišta i smanjenje površine pod uticajem faktora degradacije. Održivo korištenje infrastrukture i vode kao resursa. Očuvan kvalitet navodnjavanog zemljišta		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 50.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Republički inspektorat, Komunalna policija, Ekološki inspektor, Agrarni fond, obrazovne ustanove iz oblasti očuvanja životne sredine, poljoprivredni proizvođači		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		

Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.2. Zaštita prirodnih resursa		
Naziv mjere	2.2.3. Podrška organskoj proizvodnji		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Područje Grada Trebinja ima odlične prirodne uslove za razvoj organske proizvodnje u pogledu relativno dobro očuvane poljoprivredne okoline, površina netaknutog zemljišta i vode koja nije onečišćena, što predstavlja značajne preduslove za razvoj ove vrste proizvodnje. S druge strane, postoji sve veći nivo svijesti potrošača o značaju zdrave ishrane i narastajući trend potražnje za prirodnim, organski uzgojenim agro-prehrambenim proizvodima. S obzirom na sve veći značaj organske proizvodnje i sve veću potražnju za organskim proizvodima, neophodno je stvoriti održivi sistem za takvu proizvodnju. Financijska potpora će se pružiti poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima koji žele postati organski proizvođači kako bi im se pomoglo snositi troškove certificiranja i u malim investicijama.		
Ključni strateški projekti	RAZVOJ ORGANSKE PROIZVODNJE		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj proizvođača	1	3 nova proizvođača

Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Direktna korist za pitanja zaštite životne sredine. Davanjem prednosti mladima i ženama na selu kod ostvarivanja prava na podršku ostvaruje se širi društveni efekat.
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 100.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Agrarni fond, poljoprivredni proizvođači, MPŠiV
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači registrovani u Registru poljoprivrednih gazdinstava

Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.2. Zaštita prirodnih resursa		
Naziv mjere	2.2.4. Identifikacija i zaštita biljnih i životinjskih genetičkih resursa na području Grada Trebinja Podmjera 3.2.2.1 Istraživanje i revitalizacija starih sorti žita i grahorica Trebinjskog područja		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Ugrožene rase biljaka i životinja treba zaštititi i očuvati u skladu sa posebnim programima in situ nadzora i zaštite. Treba zaštititi staništa divljih životinja i biljaka kroz primjenu poljoprivrednih praksi koji to obezbjeđuju. Kombinovanjem sredstava iz različitih izvora treba nastaviti sa istraživanjima karakterizacije i inventarizacije izvornih i zaštićenih rasa domaćih životinja i održavanje domaće banke biljnih gena i uspostavljanje banke gena domaćih životinja. Grad Trebinje treba da se uključi u takve projekte i zaštititi genetički fond biljnog i životinjskog svijeta u ruralnom području grada. Realizacija mjere bi podrazumijevala uspostavljanje saradnje između grada, resornog ministarstva i Instituta za genetičke resurse Republike Srpske, te drugih institucija na projektima poput Istraživanje i revitalizacija starih sorti žita i grahorica Trebinjskog područja predloženog od strane udruženja 'Slow food' iz Trebinja		
Ključni strateški projekti	ZAŠTITA AUTOHTONIH PROIZVODA I GENETIČKIH RESURSA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj identifikovanih biljnih i životinjskih vrsta koje su ušle u program zaštite	0 vrsta	2 vrste ili grupe ušle u program zaštite
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Zaštićen genetički fond biljnih i životinjskih vrsta sa područja Grada Trebinja		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 50.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležna odjeljenja i službe), Agrarni fond, udruženja građana, MPŠiV, poljoprivredni proizvođači		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		

Veza sa strateškim ciljem	2. Održivo upravljanje prirodnim resursima		
Prioritet	2.2. Zaštita prirodnih resursa		
Naziv mjere	2.2.5. Uspostavljanje mreže nadzora i ranog javljanja za zaštitu od šumskog požara – izrada Elaborata		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Požari predstavljaju veliku prijetnju održivom upravljanju prirodnim resursima na području Grada Trebinja, te proizvode značajne materijalne štete. U cilju prevencije pojave požara predlaže se uspostavljanje mreže nadzora i ranog javljanja za zaštitu od šumskih požara kroz upotrebu kamera za nadzor koje su sposobne da uoče šumske požare u ranoj fazi i time u ogromnoj mjeri smanje posljedice. U cilju razvoja takvog sistema potrebno je izraditi Elaborat koji bi na osnovu Analize stanja na terenu utvrdio finansijsku opravdanost za uspostavljanje navedenog Sistema		
Ključni strateški projekti	ZAŠTITA AUTOHTONIH PROIZVODA I GENETIČKIH RESURSA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Elaborat o nadzoru i ranom upozorenju na požar	Nema elaborata	Izrađen elaborat
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Direktna korist za pitanja zaštite životne sredine Konsultovanje mladih i žena na selu prilikom analize stanja resursa		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima	Iznos: 10.000KM		

finansiranja	Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, JU Ekologija i bezbjednost, Teritorijalna vatrogasno-spasilačka jedinica Trebinje, Agrarni fond, poljoprivredni proizvođači
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja

Veza sa strateškim ciljem	3. Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima		
Prioritet	3.1. Podrška diverzifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima		
Naziv mjere	3.1.1. Investiranje u pružanje turističkih usluga na poljoprivrednom gazdinstvu		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Mjera podrazumijeva investicije u opremanje gazdinstva: objekata za degustaciju, objekata za smještaj, okućnice i dr. Način realizacije mjere podrazumijeva sufinansiranje investicionih ulaganja u omjeru koji budu dozvoljavale okolnosti i raspoloživa budžetska sredstva		
Ključni strateški projekti	INVESTICIJE U RAZVOJ RURALNOG TURIZMA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	-Visina investiranih sredstava; -Broj registrovanih pružalaca usluga agroturizma.	0KM 3 registrovana proizvođača	250.000KM 15 registrovanih proizvođača
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Pružanje usluga ruralnog turizma na poljoprivrednom gazdinstvu ili razvoj agroturizma je velika razvojna šansa za mala i velika ruralna domaćinstva da kroz spajanje poljoprivrede i turizma ostvare pozitivne efekte na: ukupan dohodak gazdinstva, sigurnost prihoda u slučaju elementarnih nepogoda, zapošljavanje porodične i druge radne snage, te bolji plasman vlastitih poljoprivrednih proizvoda. Davanje prednosti ili dodatnih bodova za žene i mlade kod dodjele sredstava podrške ostvaruje se i društveni efekat mjere.		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 250.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležna odjeljenja i službe), Turistička organizacija Grada Trebinja, Agrarni fond, poljoprivredni proizvođači, resorna ministarstva u Vladi Republike Srpske		
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači upisani u Registar poljoprivrednih gazdinstava		

Veza sa strateškim ciljem	3. Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima		
Prioritet	3.1. Podrška diverzifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima		
Naziv mjere	3.1.2. Investiranje u promociju i marketing ruralnog prostora i ruralnih proizvoda		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Mjera bi podrazumijevala investicije u marketinšku kampanju i promotivne aktivnosti. U tom smislu potrebno je investirati u programe koji mogu doprinijeti promjeni imidža ruralnog prostora ali i izgradnji identiteta ruralnog područja, te podizanju svijesti ne samo stanovnika ruralnog područja, već svih stanovnika Grada Trebinja o vrijednostima trebinskih sela i seoskih proizvoda.		
Ključni strateški projekti	INVESTICIJE U RAZVOJ RURALNOG TURIZMA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	-Broj promotivnih događaja	3 godišnje	6 godišnje
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Promotivne i marketinške aktivnosti mogu doprinijeti mijenjanju imidža sela i ruralnog kao mjesta koja se često percipiraju kao zaostala, zapuštena u mjesta koja su poželjna za život a ruralni proizvodi kao proizvodi koji su poželjni za konzumaciju. Unapređen ili izmijenjen imidž ruralnog područja Grada Trebinja, povećan nivo investicija u ruralna područja, povećan kvalitet života ruralnih stanovnika		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 100.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Agrarni fond, Turistička organizacija Grada Trebinja, poljoprivredni proizvođači		

Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		
Veza sa strateškim ciljem	3. Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima		
Prioritet	3.1. Podrška diverzifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima		
Naziv mjere	3.1.3. Zaštita i promocija autohtonih proizvoda		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Mjera bi podrazumijevala sufinansiranje procesa zaštite odnosno troškova koji se odnose na izradu Elaborata o zaštiti i analizama koje je potrebno izvršiti radi dokazivanja osobina proizvoda.		
Ključni strateški projekti	RAZVOJ HERCEGOVAČKE KUĆE I BRENDA "PORIJEKLOM IZ HERCEGOVINE"		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	- Broj zaštićenih proizvoda.	- 0 proizvoda zaštićeno	- 3 proizvoda zaštićena
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Tržišni standardi u poljoprivredi i prehrambenoj industriji danas su povezani sa bezbjednošću hrane za potrošače, zdravstvenoj ispravnosti hrane, te primjeni principa dobre poljoprivredne prakse. Autohtoni i tradicionalno proizvedeni proizvodi imaju izuzetno visok nivo tražnje na tržištu, a naročito turističkom tržištu koje je izuzetno razvijeno na području Grada Trebinja. Međutim, zahtjevi tržišta danas uslovljavaju da je kvalitet tradicionalnog proizvoda potvrđen zaštitnim znakom koji garantuje njegovu porijeklo, tradiciju i kvalitet, te bezbjednost proizvodnje. Zato su uspostavljene oznake kvaliteta koje dodjeljuje Agencija za sigurnost hrane BiH u slučaju kada se želi zaštititi geografsko porijeklo, tradicionalni ugled ili receptura proizvoda, Institut za intelektualno vlasništvo ukoliko se želi zaštititi ime proizvoda i druge sertifikacione kuće u zavisnosti od tipa zaštite. Efekat se odnosi na Unaprijeđenu tržišnost i prepoznatljivost poljoprivrednih proizvoda i prihodi za poljoprivredne proizvođače.		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 60.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Agrarni fond, udruženja poljoprivrednih proizvođača, udruženja građana, Agencija za sigurnost hrane BiH		
Ciljne grupe	Organizacije poljoprivrednih proizvođača upisane u Registar korisnika		

Veza sa strateškim ciljem	3. Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima		
Prioritet	3.2. Unapređenje ruralne infrastrukture i raspoloživosti javnih usluga		
Naziv mjere	3.2.1. Podrška unapređenju raspoloživosti javnih usluga u ruralnom području (obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita) Podmjera: Razvoj "pametnih sela" ili "smart village" projekata		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Aktivnosti koje mogu doprinijeti uravnoteženom ruralnom i teritorijalnom razvoju, čime bi se smanjila mogućnost napuštanja ruralnih područja i nestanak ruralnih zajednica. Unapređenje opreme u školama, opremanje vrtića, projekti za socijalnu zaštitu ruralnog stanovništva, naročito osoba starije životne dobi i osoba koje same žive itd. samo su neke moguće projektne aktivnosti. Pametna sela su ona sela koja vlastitim snagama i uspostavljajući partnerstvo između privatnog i civilnog sektora uspijevaju unaprijediti infrastrukturne, zdravstvene, socijalne, kulturne i druge sadržaje u ruralnom području. Dakle pametna sela nisu isključivo vezana za upotrebu informacionih tehnologija, već pametnih rješenja za prevazilaženje izazova s kojima se suočava lokalno stanovništvo. Umjesto da čekaju da te izazove rješavaju grad ili država, stanovnici se sami organizuju i uz pomoć podrške državnog ili lokalnog budžeta kreiraju različite proizvode koji doprinose unapređenju kvaliteta života lokalnog stanovništva. Npr. to mogu biti mobilne ambulante, učenje na daljinu, digitalne platforme za promociju kulturnog nasleđa, digitalne platforme za optimizaciju prevoza, socijalna preduzeća, seoske prodavnice i različiti hobovi za okupljanje stanovnika i dr.		
Ključni strateški projekti	UNAPREĐENJE RURALNE INFRASTRUKTURE I USLUGA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	-Visina investiranih sredstava;	100.000KM godišnje	200.000KM godišnje
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Unaprijeđen kvalitet života za stanovnike u ruralnom području, povećan obuhvat stanovnika javnim uslugama. Usklađivanjem projekata dostupnosti javnih usluga sa potrebama mladih i žena na selu i Izradom studije uticaja na životnu sredinu prilikom realizacije infrastrukturnih projekata, ostvaruje se sveukupan društveni efekat.		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 1.000.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i		

	dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje (nadležna odjeljenja i službe), Agrarni fond, Razvojna Agencija Grada Trebinja, Turistička organizacija Grada Trebinja, resorna ministarstva u Vladi Republike Srpske
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja

Veza sa strateškim ciljem	3. Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima		
Prioritet	3.2. Unapređenje ruralne infrastrukture i raspoloživosti javnih usluga		
Naziv mjere	3.2.2. Podrška unapređenju fizičke infrastrukture u ruralnom području		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	I u slučaju ruralne infrastrukture (put, voda, telekomunikacije i dr.) potrebna su finansijska sredstva koja prevazilaze mogućnosti samog grada, ipak je potrebno održati kontinuitet ulaganja u razvoj infrastrukture jer ona predstavlja preduslov za realizaciju svih ostalih mjera. Osim toga ruralna infrastruktura je preduslov za zadržavanje stanovništva u ruralnom području, za smanjenje troškova života, bolji i brži pristup tržištu i lakši pristup javnim uslugama. Mjera podrazumijeva investicije u manje ili veće infrastrukturne projekte koje Grad obično realizuje u partnerstvu sa resornim ministarstvima ili međunarodnim organizacijama. U nekim slučajevima traži se od stanovnika da participiraju u finansiranju javne infrastrukture.		
Ključni strateški projekti	UNAPREĐENJE RURALNE INFRASTRUKTURE I USLUGA		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Procenat ruralnog područja obuhvaćena javnom infrastrukturom;	30% ruralnog područja	50% ruralnog područja
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Unaprijeđen kvalitet života za stanovnike u ruralnom području, povećan obuhvat stanovnika javnim uslugama. Usklađivanjem projekata dostupnosti javnih usluga sa potrebama mladih i žena na selu i Izradom studije uticaja na životnu sredinu prilikom realizacije infrastrukturnih projekata, ostvaruje se sveukupan društveni efekat.		
Indikatovna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 3.000.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Resorna ministarstva, Agrarni fond, poljoprivredni proizvođači		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		

Veza sa strateškim ciljem	3. Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima		
Prioritet	3.3. Uspostavljanje modela upravljanja ruralnim razvojem		
Naziv mjere	3.3.1. Uspostavljanje lokalnog partnerstva za ruralni razvoj		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Potrebno je uspostaviti formalni ili neformalni model partnerstava na lokalnom nivou kao alata za lokalni ruralni razvoj. Partnerstvo bi činili predstavnici javnog, poslovnog i civilnog sektora sa zadatkom za realizaciju programa i mjera od interesa za ruralni razvoj. U tom smislu treba što je više moguće koristiti raspoložive predpristupne fondove i podršku međunarodnih organizacija koje su najčešće usmjerene na podršku lokalnim partnerstvima.		
Ključni strateški projekti	SVI KLJUČNI RPOJEKTI		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	-Uspostavljeno partnerstvo za ruralni razvoj; -Obezbjedeana sredstva za lokalne razvojne projekte u ruralnim područjima	0 partnera 0 sredstava	1 LAG uspostavljena Obezbjedeana sredstva u budžetu
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Upravljanje ruralnim razvojem podrazumijeva decentralizaciju procesa i spuštanje odgovornosti i prava učestovanja u procesu odlučivanja na niže nivoe vlasti sve do korisnika politike ruralnog razvoja. Istovremeno taj proces podrazumijeva unapređenje kapaciteta lokalnih aktera i podrška njihovom samoorganizovanju i sposobnostima za kreiranje lokalnih razvojnih planova, kreiranje i provođenje projekata lokalnog razvoja i dr. Ovaj proces je na nivou EU podržan kroz tzv. LIDER program, a pokušaji primjene navedenog modela programiranja prisutni su i na našim prostorima već duže vremena, sa više ili manje uspjeha. Efekat: Unaprijeđen model upravljanja ruralnim područjem, unaprijeđen kapacitet lokalnih aktera za razvoj, unaprijeđen model upravljanja ruralnim područjem, unaprijeđen kapacitet lokalnih		

	aktera za razvoj
Indikativna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 10.000KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje
Nosioci sprovođenja mjere	Grad Trebinje, Agrarni fond, mjesne zajednice, Savez opština i grada Istočne Hercegovine
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja

Veza sa strateškim ciljem	3. Održivo upravljanje ruralnim područjem		
Prioritet	3.3. Unapređenje modela upravljanja ruralnim razvojem		
Naziv mjere	3.3.2. Izrada Programa dugoročnog razvoja Agrarnog fonda		
Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja	Izrada Programa dugoročnog razvoja Agrarnog fonda treba da prati usvajanje Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Grada Trebinja, te ponudi model za dalji razvoj Agrarnog fonda kao institucionalnog nosioca razvoja sektora poljoprivrede na području Grada Trebinja. Model bi podrazumijevao kadrovski, programski i finansijski plan dugoročnog razvoja Agrarnog fonda, te bio putokaz njegovog daljeg širenja i djelovanja.		
Ključni strateški projekti	SVI KLJUČNI PROJEKTI		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Program dugoročnog razvoja	Bez programa	Izrađen I usvojen program
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Efikasnije upravljanje resursima		
Indikativna finansijska projekcija prema izvorima finansiranja	Iznos: 20,000 KM Izvor: Budžet Grada Trebinja, Agrarni budžet Republike Srpske, IPA sredstva (EU4Agri), Sredstva drugih međunarodnih organizacija (IFAD, USAID, Svjetska banka i dr.), Privatna sredstva poljoprivrednih proizvođača		
Period sprovođenja mjere	2023 – 2027.		
Institucija odgovorna za koordinaciju sprovođenja mjere	Grad Trebinje		
Nosioci sprovođenja mjere	Agrarni fond		
Ciljne grupe	Svi stanovnici ruralnih područja		

Prilog 2. Plan vrednovanja strateškog dokumenta

Naziv strateškog dokumenta	Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja grada Trebinja 2023-2027 godina
Oznaka vrste vrednovanja	Izrada Godišnjeg izvještaja o realizaciji strategije razvoja, njegovo usvajanje i objavljivanje
Predmet I cilj vrednovanja	Monitoring praćenja realizacije mjera po ciljevima i prioritetima evaluacija efekata realizacije mjera po ciljevima i prioritetima
Pregled predviđenih kriterija vrednovanja sa pitanjima, te planiranih metoda koje će se koristiti u postupku vrednovanja	Kriteriji: polazne i krajnje vrijednosti indikatora po mjerama, ciljevima i prioritetima Metode: primarni izvori podataka: ankete i intervjui sekundarni izvori podataka dobijeni na službeni zahtjev od zvaničnih institucija
Lista dostupnih I predviđenih izvora podataka za sprovođenje postupka vrednovanja	Zvanični izvještaji gradskih službi i javnih institucija te međunarodnih organizacija Republički zavod za statistiku Republike Srpske Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge
Vremenski okvir provođenja postupka vrednovanja	- kalendarska godina za godišnje izvještaje, - 2023-2025 za srednjeročni pregled - 2028 za ocjenu krajnjih efekata
Indikativni budžet za sprovođenje postupka vrednovanja (troškovi vanjskih lica koji sprovode vrednovanje i eventualno troškovi osiguravanja dostupnosti određenih podataka)	- 2.000KM na godišnjem nivou